

Autor: Maria Tilk (28.01.1948-07.01.15)

Pealkiri: Kasvatus 17. sajandil

Käsikirja tehniline toimetaja: Vadim Rõuk, TLÜ Haridusteaduste Instituudi doktorant

Selgituseks: Täna möödub täpselt aasta Maria Tilga lahkumisest meie hulgast. Maria Tilk oli minu juhendaja, õpetaja ja mentor Tallinna Ülikoolis. Korrastades pärast Maria surma tema kodust arhiivi, et anda see üle TLÜ Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumile, tuli meil Maria abikaasa Johaniga jutuks ka käesoleva raamatu käsikiri. Olin muidugi sellest ka Maria endaga rääkinud. Mäletan Maria kunagisi sõnu, mis kõlasid umbes järgmiselt: ma istun praegu oma 17. sajandis ja olen sellega väga rahul. Abikaasa Johan Tilk lubas käsikirja lahkelt sellisel kujul nagu see praegu on, üles laadida arhiivmuuseumi andmebaasi. Oli ju see raamat kavandatud järgmiseks osaks seni ilmunud triloogiast „Kasvatus eri kultuurides“ (Pärnu 2003, 2005, 2006). Seega, tegemist on lõpetamata käsikirjaga – siin esinevad mõttekatked, mitmetimõistetavused, peatükkide ja viidete süsteem on välja arendamata. Vaatamata sellele on see raamat nüüd lugejatele kättesaadav. Ajaloohuvilistele allikana, mis lisab uut ja põnevat käsitletavasse ajastusse, teadlastele taustaallikana, mis käsitleb kasvatust pöördelisel perioodil, Eesti ajaloo jaoks oli ju tegemist Rootsi ajaga (olgugi, et raamatus sellist vihjet ei ole), aga eelkõige on käsikiri mõeldud üliõpilastele, keda Maria pikki, pikki aastaid õpetas. Soovin kõigile head allika lugemist ja avastamisrõõmu. Viitamisel palun viidata TLÜ Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumile kui käsikirja valdajale ja andmebaasile (arhmus.tlu.ee), millesse see talletatud on.

Tallinnas, 07.01.16

Kasvatus 17. sajandil

Sisukord:

Sissejuhatus

Sajandi ajalooline üldisloomustus

Sotsiaal-poliitiline ideoloogia kasvatuses osana (seisuslik kasvatus)

Rahvuslikud eripärad kasvatuses

Pedagoogiline mõte 17. sajandil

Kooliharidus

Kõrgem haridus

Naise kasvatus ja haridus 17. sajandil

Õukond kasvatajana,

Kommete muutumine (seos kaubanduse ja majanduse arenguga lauakombed, riietus, luksus)

Luksuse edasiviiv roll, kadedus, jäljendamine, uus luksus

Muutused laste seksuaalses kasvatuses

Kunst, kirjandus, teater kasvatajana ja kasvatuses peegeldajana.

Tänavas kasvatav mõju

Sissejuhatus

Traditsiooniline kultuuriuurimine käsitleb kultuuri mingi korrastatud ruumina. Tegelik pilt on palju keerulisem ja korrapäratum. Üksikute inimsaatuste juhuslikkus ja eri tasandi ajaloosündmuste põimumine külvavad kultuurimaailma ennustamatuid kokkupõrkeid. Korrapärane pilt, mis avaneb mingi žanri või kindla, suletud ajaloosüsteemi uurijale, on illusioon. See on teoreetiline mudel, mis isegi oma realiseerumise korral osutub vaid kõigi realiseerimata võimaluste keskvaertuseks, kuid enamasti jääb ta üldse realiseerumata. „Puhtaid“ ajalooprotsesse, mis kujutaksid endast uurijate skeemide teostumist, me ei kohta. Veel enam, ajaloo väärtus seisnebki just tema korrapäratuses, ennustamatuses ja „haralisuses“, mis nii väga kurvastab uurijat. Just see täidab ajaloo ennustamatusega, tõenäoliste juhuste kogumitega – st. informatsiooniga. Nimelt see muudabki ajalooteaduse kooliõpikuliku igavuse pärusmaast kunstilise mitmekesisuse maailmaks. (Lotman, Kultuur ja plahvatus, 153)

Sajandi üldiseloostus

17. sajandit on nimetatud küll üleminekusajandiks, küll klassika sajandiks. Seljataga on renessanss, läbitud on äge kiriku reformimise periood, avastatud on Uus Maailm, sündinud on mitmeid tehnilised täiustused. Kõik see nõuab väärtuste ümberhindamist, uutele võimalustele realistlikku hinnangu andmist aga ka aktiivsust, et jõuda olukorda oma seisukohast kasutada.

Meie mäletame Dumas' isa värvikatest romaanidest musketäre, kahevõitlusi, armuintrige segamini riigihuvide lahendamise virr-varriga. Tundub esmapilgul, et riigiküsimusi lahendati kuningate hetketujude ja meeldivuste järgi ja seda sageli magamistubades, armukeste salongides. Riigitüüri võisid keerata auahned, kavalad ja kasuahned kaunitarid jne jne.

Samal ajal on 17. sajandil oluline tähtsus Euroopa arengus kapitalismi poole. Just 17. sajandi 20.-30. aastatel võtavad kõigepealt Prantsusmaa, seejärel ka Inglismaa, ja Hollandi poliitikud kasutusele termini „Euroopa“. Enne seda kasutati mõistet „kristlik maailm“. Religioosses mõtlemises on see oluline muutus.

Revolutsioonide tulemusena toimunud põhjalikud sotsiaal-majanduslikud ja ühiskondlik-poliitilised muutused mõjutasid ka ühiskonna vaimset, eelkõige tema kultuurhariduslikku taset. Varakodanlik ühiskond vajab nii hästiharitud eliiti kui ka haritud töölisi. Kiriklik haridus oma vananenud dogmade ja skolastilise õpetusega ei vastanud enam ühiskonna vajadustele ja ilmalik haridus hakkas seda kõrvale tõrjuma. Haridustaseme parandamise vajalikkusest rääkisid ja kirjutasid pea kõik tolle aja väljapaistvad ühiskonnategelased. Suurt tähelepanu pöördi sealjuures järeltuleva põlvkonna kõlbelsele kasvatusel. Selles võistlesid nii protestandid kui katoliiklased. Just 17. sajandi esimene pool andis terve rea väljapaistvaid kasvatusel teoreetikuid, kelle ideed levisid, leidsid tunnustust ja ka jäljendamist. Kuid peame siiski arvestama objektiivset reaalsust: mitte kõikjal ja mitte kohe ning mitte kõiki pedagoogilisi uuendusi ei hakatud kasutama. Tegemist oli küll suhteliselt kiiresti levivate raamatutega ja ka paljudes kohtades elava aruteluga nende üle, kuid uute võtete ja meetodite kasutuselevõtt oli aeglane, pisteline ja ka palju vastuseisu tekitav. Vanad sissejuurdunud tõekspidamised, traditsioonid, maailmavaade ei andnud uutele ideedele teed sugugi kergesti.

17. sajand oli rahvusriikide kujunemise aeg. Kui seni oli tegemist jõuga haaratud mitmerahvuseliste maavaldustega, mis käest kätte käisid ja omakorda „ümber lõigati“, arvestamata kohaliku rahva keelt, traditsioone, elustiili, sageli ka usku, siis nüüd jäävad

lagunevate impeeriumide kõrval ellu ja tugevnevad rahvusriigid, kusjuures kõige elujõulisemad on just keskmise suuruse, kõrge asustustiheduse ja ühe keelega riiklikud moodustised.

Arengu raskuskese nihkub lõunast põhjapoole. **Itaalia** elab küll veel renessansi õhtukiirtes ja omab Euroopa silmis suurt kaalu kui kultuurikeskus, poliitiliselt aga on nõrk ja tugevate naabrite meelevaldas. Paavstiõukond degradeerub, paavstitiaara pärast käib võitlus üksnes itaalia klannide vahel. Väljapoole paistab meeletu rikkus, raiskamine, korruptsioon, intriigid ja kõlvatu eluviis. 17. sajandi väljapaistvamad paavstid on . . .

Ka **Hispaania** sai bumerangina tagasi Uuest Maailmast tuleva kullavoolu kui esmapilgulise majandusjõu. See saagiks saadud kuld hakkas halvama maa arengut, kuna ei arendatud oma majandust. Moriskide – kohalike araablase järeltulijate maalt väljaajamine 17. sajandi algul(1609. a.) nõrgestas samuti maa majandust, kuna maalt lahkusid tootjad – pool miljonit käsitöölisi ja talupoegi. Usulistele eelarvamustele toodi ohvriks maa majanduse areng. Hispaania valitsejad püüdsid kõigest väest toetada katoliku kirikut, samal ajal kui põhjapool sirutas selga reformitud kirik oma teistsuguse kõlbluse nägemusega. Maal tegutses täie jõuga inkvisitsioonikohus. Kõik see surus veel äsja Euroopa valitsemises olulist rolli mänginud Hispaania tahaplaanile.

Jack Weatherford “Raha ajaloos“ iseloomustab hispaanlaste Ameerikast toodud kulla kasutamist: *„Nagu seda teevad paljud inimesed, kui neil on selleks mugav võimalus, tormasid ka hispaanlased kulda näitlikult demonstreerima. Hispaania baroki ja rokokoo perioode, kui kulda kasutati suurtes kogustes kaunistusteks, ei saa võrrelda ühegi teise perioodiga. Nad kaunistasid seinu kullast valatud puuviljadega, inglite, urnide ja girlandidega. Nad katsid kullaga aknaraame, peegleid ja seinakaunistusi. Nad kasutasid lehtkulda ustel ja balustraadidel. Nad katsid kullaga oma tõldu, kaunistasid sellega oma puumööblit, diivaneid ja voodeid, kummuteid ja kappe. Nad kaunistasid sellega jahipüsse ja nuge, kuldasi oma rihma- ja kingapandlaid. Nad valmistasid kullast nõusid ja tubakatoose, katsid oma raamatuid kuldfiligraaniga ja lisasid köidetele kuldhaake ja pandlaid. Nad kaunistasid oma riideid, mööbli- ja seinakatteid, laudlinu, kardinaid ja gobelääne kuldilõnga tikanditega. Nad olid nii pillavad, et kaunistasid oma lakeide, kutsarite ja lauateenijate livreesid.*

Räägitakse, et osa Toleedo katedraali altariinventarist oli tehtud Kolumbuse enda Ameerikast toodud kullast, mille ta andis üle kuninganna Isabellale. Nagu kinnitab ajalugu, on Santa

Magiore basiilika lagi Roomas kaetud esimese ameerika kullaga, mis kingiti paavst Aleksander VI-le. (Weatherford, 120-121).

Uus ameerika rikkus elavdas känguvat katoliikliku kirikut ja finantseeris võitlust protestantismi tõusulaine vastu.

Kui protestandid mõistsid hukka näitliku suurustlemise ja pöördusid lihtsate arhitektuurivormide ja kaunistuste poole, siis äsja rikastunud katoliku kirik kaotas dekooris mõõdutunde, nähes selles võimalust säilitada ja ergutada oma järgijaid.

Jäljendades oma valitsejaid ja paavsti, raiskasid ka rikkad aristokraadid heldelt kulda kirikutele ja katedraalidele, isegi enam kui oma lossidele. Vanade kirikute laed ja seinad kaeti tohutu hulga kuldninglitega, kes hoidsid käes kullast lippe ja olid omavahel seotud kuldlilled, lehtede, puuviljakorvide ja vanikutega. Igast nurgast ja igalt frontoonilt vaatasid välja targa näoga amorikesed kuldvibu ja –nooltega.

Truud koguduste liikmed katsid oma lemmikpühakute kujud lehtkullaga ja riietasid nad kuld- ja hõbeniitidega läbipõimitud siidikangastesse.

Et tugevdada kullasära kirikute sisemuses, lõikasid arhitektid seintesse uusi aknaid, avasid läbi katuse tee välisvalgusele ja paigutasid niššidesse peegleid. See võimaldas peegeldunud valgusel langeda kullale, mis säras ja sädeles uutmoodi valgustatud kirikuinterjööris.

Käsitöölised muutsid kulla ülejäägi lauakaunistusteks, eheteks ja kultusesemeteks. Nad tegid kullaga kõike, mida suutsid, ainult ei söönud seda ja ka ei investeerinud.

See oli periood, mida tuntakse kullasajandina (*Siglo de Oro*) ja mis tähistaski hispaania tsivilisatsiooni apogeed. **Kuid hispaanlaste enamväärtuslik ja jääv saavutus oli mitte kullatud arhitektuur vaid kirjandus. Kirjanduslikus mõttes algas kuldaeg 1522. aastaga, kui kirjutama hakkas Garsilaso de la Vega ja lõppes 1681, kui suri dramaturg Pedro Galderon ja la Vark. “ (ära!)**

Riiklikku kooliõpetust või koolisundust ei olnud; ainult aadlisse ja kõrgkodanlusse kuulujad oskasid lugeda, ja ka need võisid lugeda ainult seda, mida neile lubas range ja fanaatiliselt rakendatud tsensuur. (Friedell, 72)

Prantsusmaa tõus poliitiliseks ja kultuuriliidriks oli vaevaline. Prantsusmaa omas küll viljakaid maid, siin oli soodne kliima põllumajanduse arenguks ja tihe kaubateede võrgustik, kuid viljakad maad on omaette varandus ja see tugevdas prantsuse maaomanike-aristokraatide võimu ja eneseteadvust. Samal ajal elas Prantsusmaa üle demograafilise plahvatuse, muutudes kõige

tihedama asustusega piirkonnaks Euroopas. Rahvast oli nii sõjapidamiseks kui majanduse arendamiseks, kuid nii prantsuse aristokraat, linlane kui talupoeg olid isemeelsed, iseseisvust hindavad. Kuningavõimul olid tugevad vastased.

Peame mäletama ka verise 16. sajandi sündmusi Prantsusmaa ajaloos. Valois' dünastia katkes 1. augustil 1589, kui mõrtsuka noahoop tabas Henry III - Catherine di Medici kolmandat poega troonil. Henry III järel tõusis Prantsuse troonile kahesajaks aastaks Bourbon'ide dünastia.

Enne seda oli Prantsusmaa üle elanud 1572. a., Pärtliöö, kui katoliiklased lootsid anda prantsuse hugenottidele (protestantidele) surmahoobi. Ühe ööga tapeti Pariisis mitu tuhat Margarete Valois' ja Navarra Henry pulma tulnud hugenotti.

Henry IV Bourbon (1553-1610) pidi leidma kompromissi, et lõpetada usutülid. 1598. kirjutas ta alla Nantes'i ediktile, millega garanteeris protestantidele usuvabaduse Prantsusmaa territooriumil. Tundus, et kauaoodatud rahu on saabunud. Kuulus Henry IV lause oli, et tema eesmärk on viia oma riik nii kaugele, et pühapäeviti iga talupoja laual oleks pott kanasupiga.

Henry järgnesid Louis'd, Louis XIII targa riigimehe Richelieu'ga ja Päikesekuningas Louis XIV noorukieas kardinal Mazariniga ja hiljem absoluutse valitsejana – „riik, see olen mina“.

Religioossed kokkupõrked jätkusid kogu Euroopas. 1618. puhkes verine Kolmekümne-aastane sõda, millesse on tõmmatud praktiliselt kogu Euroopa. Ja alles Westfali rahu 1648. a. tõi muutusi poliitilisel areenil. Sellega hakkasid kujunema tugevad absolutistlikud riigid – Prantsusmaa, Inglismaa, Rootsi.

Inglismaal toimus 40-tel kodanlik revolutsioon. Kuningas Charles I saadeti tapalavale ja maad võttis puritaanide üldine elukorraldus. Suuresti oli siin osa Cromwelli isikul. Kuid varsti pärast tema surma restaureeriti Inglismaal monarhia. Pagenduses olnud Charles I poeg Charles II tõusis Inglismaa troonile. Pagenduse oli ta aga veetnud prantsuse õukonnas ja tõi sealt kaasa õukonna kombed.

Saksamaa oli killustatud ja koosnes paljudest väikevürstiriikidest, kus igaühes oli oma seadus, valitseja tahe ja usk. Mäletatavasti juba 1555. aastal kuulutati välja Augsburgi usurahu, mille kohaselt pidi kehtima põhimõte: „kelle võim, selle usk“. Saksamaa oli põhiliselt protestantlik maa ja sellega seoses pöörasid vürstid tulevase põlvkonna koolitamisele küllalt suurt tähelepanu. Kolmekümne-aastases sõjas sai Saksamaa aga tugevasti kannatada.

Rootsi

17. sajand oli Rootsi tulek Euroopa areenile. 1611. a Rootsi troonile tõusnud Gustav II Adolf, riigi rajaja Gustav Vasa pojapoeg ja kuningas Karl IX poeg, kirjutas oma teod ennekoike Euroopa sõjaajalukku. Kuid tema võidumarss Kolmekümneaastases sõjas katkes ootamatult Lützeni lahingus 1632. a., kus kuningas, kes ise juhtis oma vägesid võitluses, sai surma. Kuid oma kahekümneaastase valitsemisaja jooksul jõudis ta palju oma riigi heaks ära teha. Gustav II Adolf sai suurepärase hariduse, valdas mitmeid keeli, tema õpetajateks olid väljapaistvad erudiidid Johann Schütte ja Johan Bureaus. Sõjaasjatundja Nassau Moritz õpetas talle sõjapidamise peensusi, ka kaunites kunstides oli kuningas asjatundaja, luuletas ning omandas suurepäraseid oraatorioskused.

Gustav II Adolf oli veendunud protestant, tema moraalikoodeksi aluseks olid töökus, kokkuhoidlikkus. Tema ajal kehtestati Rootsi riigis kollegiaalne valitsemissüsteem

Venemaa elas 17. sajandil veel täielikult Domostroi korralduste järgi. Sajandi esimesel veerandil oli pikka aega olnud „smutnoje vremja“ s. t. segane aeg. Poolakate toel ilmus mitu Vale-Dimitrit (Dimitri oli Ivan Groznõi poeg, kes 7-aastaselt õnnetuse läbi hukka sai). Venemaa troonil vahetusid mitu meest, enne kui rahvaarmee Minini ja Požarski juhtimisel poolakad Venemaalt välja ajas ja suursugusemad bojaarisuguvõsad valisid uueks tsaariks Romanovite soost Mihhail Fjodorovitši. Enam Lääne poole hakkas Venemaa vaatama järgmise tsaari Aleksei Mihhailovitši ajal (16. . – 16. .).

Venemaa jäi oma arengus Lääne-Euroopast nii majanduslikult kui vaimselt tugevasti maha. Põllumajandus oli primitiivne, tööstus puudus praktiliselt täiesti, armee oli halvasti välja õpetatud ja puudulikult varustatud, aadelkond oli laisk ja väheste teadmistega, rahvas vaene ja rõhutud, samal ajal kui Lääne-Euroopa elas üle õitsengut. Venemaal polnud ei koole ega ülikoole, keegi polnud kuulnud ei geomeetriast ega astronoomiast.

Kuid vaeseks ja harimatuks pidasid Venemaad vaid välismaalased. Venemaa ise uskus kindlalt oma suurusesse ja ettemääratusse jääda Kolmandaks Roomaks, kindlaks ja ainsaks õigeusu kantsiks. (Lotman 1999, 304)

Euroopast teadis Venemaa vähe ja ei osanud sealt midagi kadestada. Seda soodustas piiride täielik suletus. Ükski venemaalane ei tohtinud riigist lahkuda ilma valitseja loata. Enamgi, mitte ainult väljasõit oli keelatud, vaid ka igasugune tutvumine väliskultuuriga, elustiiliga, kommetega, sest nii võis kergesti langeda ladina ketserlusse ja oma hinge hukka saata. 1672. a. ilmus

korraldus, mis keelas venemaalastel omada ükskõik milliseid ladina- ja poolakeelseid raamatuid. Kui kellegi mõni juhtus olema, tuli need võimudele ära anda. Kuid suurt hirmu ei olnud – venemaalased reeglina ei osanud lugeda. Sealjuures korralduse autor tsaar Aleksei Mihhailovitš oli ise haritud mees, luges palju, armastas teatrit, kuid lääne kultuuri hoidis ta luku taga. Kõik see muidugi ei soodustanud ei teaduse ega hariduse arengut.

Ka kaubandus Läänega oli praktiliselt nullilähedane, lisaks puudus väljapääs merele. Venemaa oli ümbritsetud vaenulikest naabritest (Poola, Rootsi, Türgi). . .

Olukorda hakkas muutma Peter I (1672-1725), kes ise käis Euroopas õppimas ja järgnevalt juurutas Euroopa kultuuri enamuses sunnimeetoditega ja oma äranägemise järgi. Olukorra suhteliselt kiire muutumine toimus tänu tsaari saadetud paljude noorte aadlike kohustuslikule välismaal õppimisele. Peamiselt õppisid nad tehnilisi aineid – navigatsiooni, matemaatikat, füüsikat aga ka keeli. Tulemused olid tunda enamjaolt järgmisel sajandil. (314, Valovaja)

Madalmaad

17. sajand on Madalmaade jaoks eriline periood. Seda kutsutakse ka *kuldseks ajaks*. Sellest ajast on säilinud ka palju kaasaegsete põhjalikke ülevaateid maa majanduse, kaubanduse olukorrast ja elu-olust üldse. Näiteks Inglise saadiku William Temple 1673 a ilmunud uurimus Madalmaade kohta, mida korduvalt tsiteerib Paul Zumthor (Zumthor, 27).

Madalmaade revolutsiooni, esimese kodanliku revolutsiooni kõrghetk oli 1572 aasta, kui ülestõus oli haaranud kogu maa. Hispaania kuningas saatis Madalmaadesse karistusväe eesotsas kurikuulsa hertsogi Alba. Ülestõusu mahasurumine oli äärmiselt julm, ridamisi langesid hispaanlaste kätte linnad, veri ja surm kõikjal, kuni Leideni all said hispaanlased hävitavalt lüüa. Leideni elanikud kasutasid äärmist võimalust – avasid linna kaitsvate tammide lüüsid ja linna üleujutanud vesi pühkis minema ka hispaania sõjaväe. Selle kangelasliku aja emotsionaalne kaja on suurepäraselt edasi antud kuulsas Charles De Coster'i raamatus „Legend Thijl Ulenspiegelist“, millest sai Madalmaade eepos. Romain Rolland kirjutab raamatu järelsõnas Thijl Ulenspiegelist: „Indiviidist on saanud tüüp. Tüübist on saanud sümbol, ta ei vanane enam; tal ei ole enam keha, ja nii ta ütlebki „ma pole keha, vaid hing. Flandria hing . . . ei sure iialgi“.

Viimastel lehekülgedel on ta Neere torni vaht, Flandria valvur: ta silmitseb taamal merd ja rannikut, lähemal salusid, kindlusi ning losse, vabu saari ja ranna kaitseks ristlevaid gööside sõjalaevu – ta näeb Belgia ja Hollandi tulevikku: ta kuulutab ette tulevat. Ta on oma isamaa

kaitsevaim. Ja ta läheb raamatust, lauldes oma kümnendat laulu, kuid kus laulab ta viimase laulu, seda ei tea keegi. . . .“(Coster, 4239)

1679. a. moodustasid lõunaprovintsid separaatkokkuleppe – Arrassi? uniooni, millele põhjaprovintsid vastasid omakorda Uterhti uniooniga samal aastal. Lõunaprovintside ühendust tunneme me tänapäeval Belgiana, põhjaprovintside ühendust Hollandina.

Madalmaade rahva kangelaslik võitlus iseseisvuse eest ja võidu saavutamine kutsus esile tootlike jõudude tohutu kiire kasvu. Tulemuseks oli „17. sajandi ime“. Tekkisid uued tootmisharud – villa, siidi ja klaasi tootmine. Kõige olulisemaks rikkuse allikaks oli aga kaubandus, eriti merekaubandus, mille keskuseks oli eelkõige Amsterdam.

Madalmaade põhjaprovintsid olid ammustest aegadest kuulsad kolme eksporttootega: hollandi lõuend, hollandi juust ja hollandi heeringas. Sajandi algul (1602) loodi Ida-India kaubanduskompanii, 1621. a. järgnes Lääne-India kompanii. Kolmekümneaastane sõda lõppes Madalmaade jaoks nende iseseisvuse rahvusvahelise tunnustamisega.

Madalmaade majanduslikku olukorda tugevdas ka asjaolu, et just sinna suundusid Hispaaniast välja aetud moriskid ja ka juudid. (Friedell, 71) Kuid siseriigis jätkus käärimine ja vastuseisud. Inglise lord-protektor Oliver Cromwell andis 1651. a. välja Navigatsiooniakti, millega anti Hollandi merekaubanduse monopolile tugev löök. Järgnesid sõjad Inglismaaga. Konflikti sekkus ka Louis XIV, vallutades Madalmaade neli provintsi. Vahepeal kaotatud riigijuhi - stadthalteri amet taastati, selleks sai Wilhelm III, kes ajas prantslased maalt välja ja sõlmis Hollandile soodsa rahu. Kuid seejärel, 1688 a. ajasid inglased oma kuninga Jobob II minema ning kutsusid troonile tema tütremehe Hollandi stadthalteri William III. 1689. a. Ehkki viimane lubas „mitte vähendada suurt hoolitsust vabariigi heakäigu eest“, jäi inglise mõju arvestatavaks ja sai Hollandi maailmamaine allakäigu alguseks.

Sotsiaal-poliitiline ideoloogia kasvatus osana (seisuslik kasvatus)

Varase uusaja ühiskonna muutumise ja uuenemise üheks aluseks oli sotsiaalse distsiplineerimise protsess, millest võtsid aktiivselt osa nii kirikuvõimud kui riiklikud institutsioonid.

Juba Max Weber kõneles sellest, mõiste *sotsiaalne distsiplineerimine* andis aga Gerhardt Oistrach, kes vaatles seda küll ainult makrotasandil. Hiljem hakkasid teised uurijad sama mõistet vaatlema ja analüüsima ka mikrotasandil, olmekommetes ja ja käitumisstandardis. Enamus uurijaid on seisukohal, et just 16. -17. sajand oli kiriku- ja ilmaliku võimu grandioosseks aktsiooniks tugevdamiseks kontrolli indiviidi ja ühiskonna üle. See viis mitte ainult uute sotsiaalsete sidemete, vaid ka uue mentaliteedi ja käitumismudelite loomiseni.

Kontroll haaras praktiliselt kõiki inimelu valdkondi: perekonnaelu, sotsiaalseid seoseid ja suhteid, religioosset elu ja professionaalset tegevust. Miks tugevnes kontroll just nimetatud perioodil? Norbert Elias on pakkunud teesi, et uus euroopa ühiskond muutus mingil hetkel enam tundlikuks nii selle hetkeni normiks peetud käitumise suhtes, kui ka kristliku moraali normide rikkumise suhtes. **Mentaliteet???? Eliase eestikeelne Tsivil.**

17. sajand on veel seisuslik aeg, kuid, nagu tõestas N. Elias, olid seisused lähenenud, palju üksteiselt üle võtnud ja . .

Euroopa monarhiad tugevdasid keskvõimu. Kuningavõimu tugevnedes hakkas rüütelkond ümber kujunema õukondlikuks aristokraatiaks.

(Dulong, Austria Anna, 160) Austria Anna omistas Pierre Corneille'i isale poja kirjutatud ja õukonnas triumfaalset edu leidnud tragikomöödia "Cid" eest aadlitiitli, et kirjanik võiks öelda, et pärineb aadlisuguvõsast.

Iseteadva ja autokraatse feodaalaadli muutis Louis XIV õukonnaaristokraatiaks, kelle ainsaks eesmärgiks oli kuningavõimu hiilgust suurendada. Kõrgematele ametikohtadele eelistas ta kutsuda aadlikke, kuid võttis oma teenistusse ka ettevõtlikke ja andekaid kodanlasi. Nii tekkisid *nouveaux riches* (uusrikkad) See sotsiaalne kiht suurenes ja tugevnes tänu suurte maavalduste ja aadlitiitli ostmisele, kasulikele abieludele ja mitmetele kaubandus- ning majandusspekulatsioonidele.

Vaimulikkonna hulgas süvenes hierarhia, kõrgem vaimulikkond samastus aristokraatiaga. Mäletame, et aadliperekondade noorematel võsudel oli vaimuliku karjäär mitte ainult traditsiooniline vaid sageli ka ainuvõimalik ja ainuõige.

Linnad tugevnesid, kaupmeeskond ja käsitöölised juhtisid endiselt linnavalitsusi, talupojad suutsid ränkade ususõdade vahelistel perioodidel maa viljakust tõsta. Võeti kasutusele uusi maaviljeluse tehnoloogiaid, uudismaid.

Samal ajal peegeldub elanikkonna suhtlemises, traditsioonilises käitumises jätkuvalt seisuslik uhkus. Püütakse rabeleda ka kõrgemale, kuid üldiselt mäletatakse oma seisuse eeliseid ja püütakse ka oma lapsi selles vaimus kasvatada.

(Chaunu, 343. vene) – 1610. a. ilmunud (Charles Luazo?) ”Traktaadis seisustest ja lihtväärtustest” peegelduvad tolle aja arusaamad. Kõrgemal teistest on “*vaimulik seisus, kleerus, sest õigustes peavad Jumala saadikud säilitama austuse esimese astme. Seejärel tuleb aadelkond, sest iidsetest aegadest pärit suursugusus, mis tuleb kaugetest sugupõlvedest, või ametiaadelkond, mis tuleneb teenistusest või maa-avaldusest, mis annavad samad eelised. Ja lõpuks, kolmas seisus, mida esindab ülejäänud rahvas.*”

Kõik seisused omavad kindlat hierarhilist astmestikku. Esimese seisuse kõige kõrgemal astmel on kardinalid, primased või patriarhid, ülempiiskopid ja piiskopid, neli alamat astet moodustavad ülejäänud vaimulikkude seisusesse pühitsetud.

Aadelkond jaguneb ülevalt alla veresugulusprintsid, suveräänist kaugemad sugulasprintsid, kõrgem rüütliseisus, mis omakorda mõõdab suurust maavalduste ehk feoodide järgi: hertsogid, markiisid, krahvid, parunid, shatelenid? Ja lõpuks lihtaadelkond elukutselistest sõjaväelastest. Teise seisusesse kuuluvad samuti veel ka kohtu- ja finantsametnikud, kelle tagab aadlitiitli nende ametikoht. Siit on näha, et mingi võimalus liikuda kolmandast seisusest ülespoole oli olemas, kuid seda piirati pidevalt. Louis XIV suutis ametite annetamisega andekatele ja truudele kodanlase seisusest meestele mingil määral seda siiski võimaldada.

Kolmandasse seisusse kuulusid ametid, millega ei kaasnenud aadlitiitel. Selle seisuse eesotsas olid haritud inimesed: teoloogia, juura, meditsiini ja kaunite kunstide diplomitega ülikoolidest. Advokaadid, finantsametnikud, arstid ja abipersonal – kohtusekretärid, notarid, prokurörid jm.

Seejärel tulevad kaupmehed. “Kuna nad on kasulikud ja isegi ühiskondlikult ja majanduslikult vajalikud, aga ka nende tavalise jõukuse tõttu, mis tagab neile usalduse ja lugupidamise, rääkimata sellest, et oskus- ja käsitööliste kasutamine annab neile linnades suure mõjuvõimu; seepärast on kaupmehed viimased rahva hulgas, kellele kuuluvad auväärsed omadused ja neid nimetatakse lugupeetud inimesteks ehk ausateks isiksusteks ehk linnakodanluseks (*burgueois*).

Siia hulka kuuluvad ka apteekrid, juveliirid, hõbe- ja kullassepad, kui nad elavad linnades ja on seotud linna austavate ametite ja privileegidega, nad kõik võivad kuuluda linnakodanluse hulka. ” Kodanlastest madalamal seisavad käsitöölised , kes “elavad enam kehalisest tööst, kui kauba müümisest või mõistuse pingutustest, ja nemad on kõige madalamal” Madalama rahva eesotsas seisavad maaharijad. See on ka omamoodi iseseisva talupoja-maaomaniku vääriskuse rõhutamine, eriti silmakirjalikes kirjanduslikes traktaatides õnnest, kus rõhutatakse talupoegade-looduslaste õnnelikku ja vähenõudlikku igapäevast elu.

Madalama rahva hulka asetab Luazo ka käsitöölised ja töölised, kes tegelevad mehaaniliste töödega, ning seepärast kutsutakse neid ka mehaanikuteks erinevalt kõrgematest kaunite kunstide tundjatest. Nad on “madalad ja räpased”. Veel madalamale jäävad lihtsad päevatöölised, kõige madalamad lihtinimestest”. Kõige madalamal on “seadustatud kerjused, hulkurid kes elavad jõude ja muretult teiste arvel” Kõik seisused omavad ammu väljakujunenud traditsioone, rituaale, sümbolit ja märke, kasutavad neid ja rõhutavad oma seisuslikku uhkust.

Samal ajal on iga seisuse esindajal soov olla jätkusuutlikkuse kõrval ka üha edukam, silmapaistvam ja kui võimalik ka kõrgemale jõudev. Kõige enam on igal pool probleeme nn. ”vääriskuse abieludega”. Ühelt poolt rikkus ja teiselt poolt tiitel. Kõike seda halvustatakse kuid see toimib lakkamatult.

Vahe erinevate seisuste elatusasemes on suur, kuid mitte niivõrd luksuse ja mugavuse kui teenrite hulga poolest. Maa iseenesest ei ole rikkus, vaid rikkus on sellel maal töötav talupoeg, tema ihuramm. Vääriskas kodanlane selleks , et temast lugu peetaks, et ta vastaks täielikult oma seisuste nõudmistele ja lisaks omaks võimalust ka tõusta, peab tagama arvukatele teenritele ülalpidamise.

Aristokraadi kasvatamine

17. sajand on aristokraatia tõelise kujunemise aeg. *Pärilikult privilegieeritud, võimu, omandi, kasvatuse ja teostatud haridusideaali poolest massidest kõrgemale tõstetud kiht*, nagu ütleb Karl Jaspers (Aja vaimne situatsioon). Ehkki aadelkond oli oma sugupuu, seisusliku suuruse, jõu ja sellega ka õiguse üle ammu uhke ja selles kõiges kindel, hakkasid omadused, mida me nimetame aristokraatlikeks, kujunema just sellel ususõdade järgsel perioodil.

See oli oma olemuselt **isiksuse arenemine**. Seda aega nimetatakse ka kommete peenenemise ajaks. Ajaks, mil aristokraatia hakkas enam tähelepanu pöörama välise käitumise lihvide, vaashoitusele, viisakusele ja etiketile.

Mida tähendas aristokraadi kasvatus?

Tegelikult kujunes sellest „normatiivne kasvatus“, s. t. kasvatus polnud suunatud mitte niivõrd sellele, et avada lapse individuaalsus, vaid kujundada tema isiksus vastavalt kindlale mudelile. Ühelt poolt on säärase kasvatus puudused ilmselged, teiselt poolt oli säärasel kasvatusel ka palju häid külgi. Aristokraatia puudustest on räägitud väga palju, eriti pärast kodanlikke revolutsioone. Antud juhul püüaksime esile tuua selle positiivse, mis säärane kasvatus lapsele andis.

Kõigepealt peame me silmas pidama asjaolu, et aristokraadi kasvatus toimis mitte niivõrd mingi kindla pedagoogilise süsteemina, mitte metoodikana ega ka mitte kindla reeglistiku järele, kuivõrd see oli *modus vivendi*, käitumise stiil, mis omandati nii teadvustatult kui teadvustamatult, jäljendades ja harjumusi omaks võttes. Säärane kasvatus kujunes traditsiooniks, mille üle ei arutleta, vaid mis võetakse omaks ja millest peetakse kinni.

Muidugi on „aristokraatlik käitumine“ tinglik mõiste. Kaugeltki iga aristokraat polnud oma käitumiselt aristokraatlik, seisus koosnes individuaalsustest. Siiski on võimalik üldistades välja tuua kasvatusel iseloomulikumat ühised põhijooned.

Aristokraadi kasvatusel alusnõudeks saab „*noblesse oblige*“ (pr. k -seisus kohustab). Kellele on palju antud, sellelt ka palju nõutakse. See omakorda tegi aristokraadi väga tundlikuks au, kohusetunde, ja väärkuse küsimustes. Kõige kõrgemaks peeti seisuslikku ja isiklikku au. See oli olulisem kui elu. Loomulikult oli siin ka ülepingutatud valvsust auhaavamise osas, mis kasvas kergesti konfliktiks kuni duellideni. Au haavamine ja satisfikatsioon olid nii valusad probleemid, et ei aidanud ka monarhide surmanuhtlusega ähvardavad keeluseadused, duelle peeti arvukalt ja ajaloolased nendivad kahjutundega, et aadelkond hävitas duellidel ise oma seisust süstemaatiliselt kogu 17. ja 18 sajandi jooksul. Olemuselt on duell *igavene võitlus maine pärast, mis on algupärane, võimu ja õigust hõlmav väärtus Kättemaks on autunde rahuldamine, nii rikutult, kuritegelikult või haiglaslikult, kui see tunne mõnikord esineb. . . . Tugevat aadellik-militaarset pitserit kandvaid aegadel võib duell võtta kõige verisemaid vorme, kus duellandid ja nende sekundandid võitlevad omavahel rühmiti ratsa ja püstolitega.* (Huizinga, Homo ludens, 106)

Richelieu võitles karmilt selle kombe vastu, kuid veel Louis XIV ajal sai palju aadlikke surma duellidel, mis said alguse tühisest tülist.

Teiselt poolt just see valus tundlikkus au suhtes nõudis vaoshoitust. Et mitte kohe eluga riskida, tuli olla ettevaatlik au haavamisel ja suutma väikeseid torkeid, pilkeid, narrimisi ja solvanguid „kõrvust mööda lasta“, suuta jääda väarikaks ja näidata, et ollakse säärastest väikestest asjadest üle. See ei tähendanud muidugi unustamist ja andestamist. Säärane kasvatuskeskkond rõhutas järjekindlust.

Aristokraadi perekonnast pärit poisilt nõuti maast-madalast julgust. Juba kaugest rüütliajast peale õpetati poisse (ja sageli ka tüdrukuid) ratsutama, ujuma, matkama, iga ilmaga väljas värskes õhus viibima. Füüsilist hellitust reeglina ei olnud. Kuigi emad hoidsid sageli hinge kinni, kui poisike 10 aastasel teistega koos ratsutama läks ning õnnetusigi oli küllaga, ei isad ega kasvatajad sellest ei hoolinud ja ka poisike ise püüdis kõigest väest näidata, et ta pole argpüks. Iga aristokraativõsu pidi kasvatusel läbi omandama peened käitumismaneerid, kehahoiaku ja väljendusoskuse. Kõike seda ei olnud võimalik omandada üleöö, tõelise aristokraatse kasvatusel tundis ära ka karnevaliriietuse all ning kasvatamatuse, matsluse ja ebaväärika seisuse ükskõik millise särava riie all.

“*Quod licet Jovi, non licet bovi*”(Mis on lubatud Jupiterile, pole lubatud härjale). See vana-Rooma sentents kujunes aristokraadi kasvatusel vastupidiseks, mis on lubatud „härjadele“ pole lubatud Jupiterile e. tõelisele aristokraadile. Aristokraat pidi mäletama, et „härjad“ on matsid, nad on tunduvalt allpool ja et nendest eralduda, tuleb „kõrgemale tõusta“. Ei tohi räuskama hakata, kätele voli anda, oma väarikust kaotada.

Muidugi, ka siin kujunes maneeritsemine, mängulisus ja muud liialdused. Eriti teravalt oskas seda kõike kritiseerida Moliere, aga ka mitmed teised tema kaasaegsed.

Ja siiski, käitumisele omistati tohutut tähtsust. Seltskond võis oma ukseid sulgeda lihtsalt välise viisakusetuse, labasuse või jõhkra käitumise ees. Siit ka mitmetahuline naistesse suhtumine ja nendega käitumine platoonilistest armusuhetest abikaasade avaliku õelutsemise ja vaenuni. Näiteks flirt oli avalik, kuid alati ka kindlatele reeglitele vastav. Kogu see „kirjutamata seadustik“ oli kohustuslik ja seda õpiti terve elu.

Samal ajal oli aristokraadi kasvatus allutatud ühiskonnas kehtivale ja süvenevale serviilsusele. Absolutistlikud monarhiad kujundasid õukonnaaristokraatiat, valitsejale lojaalseid ja kehtestatud normidele alluvaid isiksusi.

Kooliharidus. . . .

Grand Tour

Eriti Inglismaa, aga ka teiste maade aristokraatide hariduspraktikas oli 17. sajandil väga populaarne *Grand Tour*, pikk reis mööda erinevaid Euroopa riike, millega anti viimane lihv gentlemani kasvatusesele. See reis võeti ette guvernantide saatel 15. ja 21 eluaasta vahel.

Humanistlikus pedagoogikas olid juba renessansiajast, seal omakorda ülevõetuna antiikajast levinud kosmopolitismi ideed. Nii jõudsid nad ka 17. -18. sajandi pedagoogikasse, eriti Inglismaal. Renessansi suurvaimud kõnelesid kosmopolitismist kui ühiskonnavormist, mis kujundaks iga inimese elu ühesuguse maailmaseaduse alusel. Räägiti maailmakodaniku kasvatamisest. Sellest kirjutasid Dante, Petrarka, Pico della Mirandola, Erasmus jt. .

Reisimise kasulikkusest kirjutati ka 17. sajandil väga palju. Säärane pikk reisimine, õigemini elamine (mitmeid kuid või ka mitu aastat) erinevates riikides, elav suhtlemine kohalikus keeles, erinevate maade kommete, traditsioonide, tavaeluga lähedane tutvumine pidi kujundama tulevase gentlemani kõlblust ja maailmavaadet.

Kuid siin tekkis ka vastuolusid. Nimelt, internatsionaliseerumisega paralleelselt toimisid rahvusriikide kujunemise perioodil rahvuslike väärtuste, oma vanade traditsioonide säilitamise, rahvusliku eneseteadvuse, rahvuseliidi kujunemise ja selle alusel patriotismi ideed.

Gentlemanis seisus hakkas vaadeldaval ajal omandama juba mitte ainult sotsiaal-eetilist vaid ka rahvuslikku konteksti. Kõrgemate seisuste kasvatuses jäi inglise gentlemani mudel edaspidi Euroopas kindlalt üheks eeskujuks

Valgustusideoloogia oli üldse oma olemuselt kosmopoliitne. Tekkinud Inglismaal, said valgustusideed hiilgava arengu prantsuse mõtlejate töödes, muutudes ühiskondlik-poliitiliseks liikumiseks ja haarates kogu Euroopat. Enam haaratud uutest ideedest oli pedagoogika.

Inglise filosoof Francis Bacon (1561-1626) kirjutas oma essees „Reisimisest“:

Kui soovitakse, et noor mees reisil lühikese ajaga palju teadmisi koguks, siis tuleb teha järgmist. Esiteks, peab ta enne teele asumist natukene võõrast keelt õppima. Teiseks peab tal olema teener ehk ka õpetaja, kes maad tunneb. Veel võtku ta ühes kaart või raamat, mis maad, kuhu reisitee viib, lähemalt kirjeldaks; selle põhjal on hea järelepärimisi teha.

Pidagu ta päevaraamatut. Ärgu ta ühte ja samasse linna kauaks jäägu, vaid just nii kauaks, kui see paik väärrib, vahetagu ta ühes linnas viibimise ajal kogunisti elukorterit, koligu ühest linnaotsast teise, mis hea viis on uusi tuttavaid leida. Hoidku ta end eemale kaasmaalaste seltsist ja söögu ta niisugustes kohtades, kus rohkesti selle maa rahvast koos käib. . . . Väisaku ta kõiksugu tähtsaid isikuid, kes on võõrsilgi tuntud, et oma silmaga järele vaadata, kas nende kuulsus on ka ära teenitud.

Kui rändaja koju jõuab, siis ärgu ta üteltu väisatud maadest sootumaks lahti, vaid vahetagu kirjasid nende tuttavatega, kes seda kõige enam väärt on. Paistku tema reisilkäimine rohkem jutust kui kehakatetest või kommetest välja; ja muretsegu ta jutuajamises pigem nõukate vastuste andmise kui sorava pajatuse eest; ja olgu kõikidele näha, et ta ep ole oma maa viise võõraste vastu vahetanud, vaid üksi mõne võõrsilt kaasa toodud ilustise oma maa kommete sekka ehteks paneb“. (Bacon, 42)

Valgustusliikumise ühe rajaja J. Locke filosoofilised ideed peegeldusid tema töös „Mõtteid kasvatuses“, mis oli rakenduspedagoogika. Kuna Locke kõneles kõikide inimeste loomulikust looduslikust sarnasusest ja inimolemuse universaalsetest printsiipidest, siis siit arenes edasi ettekujutus võimalustest ja vajadusest mõjutada kasvatuses abil mitte ainult üksikinimest, vaid kogu inimkonda. Gentlemani-õpetuste autorid, inglise pedagoogid ja kirjanikud olid seisukohal, et *grand tour* Euroopasse omab mitmeid eeliseid teiste harimise võimaluste ja meetodite ees. Reisi kestel omandas gentleman „teadmised inimesest“, oskuse käituda seltskonnas, õppis häid kombeid, mis kohased kasvatatud inimesele ja mida eriti rõhutasid inglise kõrgseltskonna esindajad.

Reis andis suurepäraseid võimalusi omandada ja süvendada võõrkeeli, mis oli oluline gentlemani edasises poliitilises ja diplomaatilises karjääris. Oluline oli ka tutvumine Euroopa riikide poliitika, majanduse ja kultuuriga. Pedagoogiliste kirjutiste autorid rõhutasid, et kui isegi neid teadmisi ei lähe tarvis riigiteenistuses, täiendavad ja rikastavad need gentlemani, muudavad ta enam informeerituks, võrreldes teadmistega, mis ta sai koduste õpingute käigus. Tutvumine kultuurimälestusmärkidaga, eelkõige antiikkunstiga kujundas kultuurset ja haritud inimest. Seetõttu pikem peatumine Itaalias oli iseenesestmõistetav.

Paljud autorid pöörasid tähelepanu ka reisi ajal saadud teadmiste mõjule nooruki kodanikukasvatusele. Reis võimaldas võrrelda erinevate riikide kombeid, seadusi, eelarvamusi oma maa omadega. J. Locke kirjutas reisimise eelistest, kus ta rõhutas kahte neist: esiteks, keelte

õppimist ja teiseks, „mõistuslikku arengut ja praktilise kogemuste pagasi rikastamist, tänu erinevate kommete ja elustiiliga inimestega suhtlemisele ja jälgimisele, kes erinevad üksteisest ja eriti nendest, keda nooruk on jälginud oma kogukonnas või naabruses“ (Locke, 237) Samas on Locke rahulolematu selle üle, et reisile saadetakse tavaliselt 16-17. aastane nooruk, kelles ei ole enam küllalt lugupidavat suhtumist koduõpetajasse-saatjasse, kuid keda üksinda välismaale ka ei lasta, kartes, et ta üksinda teeb veel lollusi. Samas, kuigi soovitatakse välismaal tutvuda eelkõige väljapaistavate isiksustega ja nendelt midagi kasulikku õppida, siis niisugused tuntud inimesed ei võta vaevaks tõsiselt suhelda poisikesega, kellel isiklikud seisukohad alles välja kujunemata. Locke soovib kas reis varem ette võtta, sest nooremas eas on võõrkeelte õppimine, eriti õige hääldamine palju kergem, või mõni aeg hiljem, kui noormees on juba mehistunud ja suudab rahulikumalt kasutada talle antud vabadust. Kuid kahjuks, märgib Locke, 21 aastase peab noormees juba olema tagasi isakodus, et abielluda ja hoolitseda perekonna heaolu jätkumise eest, sest: *”isa ei saa kauem oodata, et poeg ehitaks oma pesa, ema ei jõua ära oodata, uut seeriat väikseid nukukesi, et nendega end lõbustada, ja nii peab meie noor džentelmen kiiresti välja vaatama endale naise, kuigi ei tema füüsilisele jõule ega mõistuslikele annetele ega ka tulevasele järelepõlvele ei teeks halba see tseremoonia pisut edasi lükata ja anda noormehele võimalus nii aastatega kui teadmistega ennetada enam oma tulevase lapsi, kes sageli on isal liialt kannul, mis omakorda ei too erilist rõõmu ei isale ega lastele.”* (Locke 240)

Kuid noorukite välismaareisid koos saatjaga olid tavaliselt vanematele väga kulukad ja kaugeltki kõik aadlikud ei saanud seda endale lubada, eriti kui peres oli mitu poega.

Üheks lahenduseks olid aadlike akadeemiad. Kõige kuulsam nendest oli Antoine de Pluvinel'i akadeemia, mis asutati juba 1594. a. Säärased akadeemiad, eriti aga Pluvinel'i oma, olid määratud vaid aadlike võsudele ja pidid eriti rõhutama seisustevahesid. Sinna ei võetud ühtegi kadanlaseseisusest poissi. Akadeemia eesmärgiks oli sõjaväelise eliidi koolitamine. *“Akadeemiates õpitakse mitte ainult hobust vaid ka oma kirgi taltsutama”.* (Aries, 231)

Akadeemias õpiti ratsutamist, vehklemist, matemaatikat, fortifikatsiooni, kauneid kunste: maalimist, tantsimist, keelpillimängu. Pandi rõhku etiketilisele käitumisele. *„Pluvinel vabastas meid vajadusest sõita Itaaliasse, kus väga suure hinna eest võib saada vaid mingi arvukate pahedega täiendatud tsivilisatsiooni pealiskihi.”* (Aries, 211)

Kombeõpetus ?

Keel???

Riietus ???

Tants

Hea tantsuoskus oli hariduse kindel ja küllalt oluline osa. Tantsima pidid õppima nii mehed kui naised. Tütarlapsi hakati varakult õpetama rühikalt käima, kasutades mitmesuguseid nippe – asetati pea peale raskeid esemeid, seoti jalad põlvedest teatud pikkusega ketikesega kokku, et samm harjuks lühikeseks jms. Ka tants kujundas kõnnakut.

Seisuste vaheline suhtlemine nõudis erinevate tervituste ja kummarduste täpset tundmist ja õigesti kasutamist. Kuidas kasutada kübarat, kui sügavale ja kui kauaks kummardada, kuidas läheneda kõrgemalseisvale isikule, kuidas teda kõnetada või oodata, kuni ennast kõnetatakse – kõike seda tuli põhjalikult õppida, nüansse meelde jätta, teatud olukordades kiireid valikuid teha, et jätta endast enesekindla, väarika ja elegantse vabadusega käituva härrasrahva esindaja muljet. Tütarlastele oli erilise tähtsusega mitmesuguste reveransside tegemine . Kummarduste eriliike oli palju, iga isik nõudis vastavalt oma tähtsusele kindlat tervitust ja lugupidamisavaldust. Tütarlaste graatsiline liikumine ja tants oli pidevalt tähelepanu keskpunktis ja võrreldav. Lisaks tuli osata kanda riietust. Kleidi seelikusse ei tohtinud komistada, pidi oskama kleidiäärt trapist üles minnes hoida või porisel teel liigselt mitte määrida. Tegelikult keerutasid naiste seelikud kuiva ilmaga üles tolmu ja nende pesemiseks kulus suur hulk vaeva ja aega. Pidi jälgima, et keegi teine trügimisel seelikuäärele ei astuks jms. Oluline oli käimise juures seelikuäärt siivselt madalal hoida. Erinevates maades erineva rangusega, aga naiste jalgu ei tohtinud reeglina võõrad näha, kui, siis kederluuni. Hispaanias näiteks ei tohtinud aristokraatiasse kuuluv naine isegi mitte kinganinakest näidata.

Seega pidi tütarlapse tants olema graatsiline, kerge, loomulik. Osa tantse olid aga kiired, hüpetega ja keerutustega. Pidi oskama tantsida nii, et kõita tähelepanu, meeldida ja mitte teha ühtki vale liigutust. Euroopa õukondade meelistegevuseks oli tants. Tantsuõpetajad olid austatavad ja nõudsid õpetamise eest kõrget palka.

Meeste tants oli tunduvalt jõulisem, keerulisem ja pigem võimlemise moodi. Juba Elizabethi ajastu mehed olid laialt tuntud oma tantsuoskusega. Inglise tantsukoolid olid õitsval järjel ja härrasmehed veetsid seal pikki tunde, süvenedes tantsu mitmekülgsesse maailma. Sammud

iseenest olid piisavalt keerukad, kuid tõeline oskus oli neid muusikaga sobitada. Tants oli meeste suurepäraseks võimaluseks ennast näidata ja nad kasutasid seda võimalust innukalt. „Mehed oli harjunud tegusa eluga ja London ei pakkunud palju võimalusi auru välja lasta. Galliarde oma karglevate hüppesammudega oli loodud eeskätt noorematele meestele, kes suutsid kergelt hobuse selga hüpata ja kes nautisid seda tantsu igati. See oli ühteaegu nii pea kui ka lihaste proovilepanek; suure kehalise aktiivsuse juures tuli teha kiireid otsuseid, paljuski sarnaseid jahilkäiguga. Õukonnas oli ka hulgaliselt meremehi, kellel oli tormisel merel välja arenenud tasakaalumeel. Ainult väga elujõulised noored mehed suutsid Elizabeti ajastu riietuses kolmveerand tundi järjest üles-alla hüpelda. Daamide roll oli küll rohkem dekoratiivne, kuid äärmiselt vajalik. Nad olid imetlevad pealtvaatajad, kellele oli lubatud teha mõned tagasihoidlikud sammud, sel ajal kui mehed kogusid jõudu järgmiseks kepslemiseks. Kui mees oli kogenud tantsija või kui ta pidas end selleks, tantsis ta korraga kahe naisega mõlemal pool, et oma kergejalgsusega kiitust pälvida. (L. Oxenford. Mängides ajaloolisi näidendeid, 121)

Prantsusmaal avati Pariisis Louis XIV käsul 1661 a „Tantsuakadeemia“, kus kontrolliti tantsmeistrite oskusi, anti välja diplomeid, korraldati tantsuõhtuid ja balle, täiustati rahvatantse. Prantsuse kuningas armastas tantsida, seega terve õukond tantsis. Noored neiud püüdsid kuningale silma jääda ballettides, mida lavastati pidevalt ja suure hoolikusega. Kõikides aristokraatide ja rikkamate kodanlaste kodudes võeti eriti tütardele tantsuõpetajaid. Õppimine ja treenimine kestis aastaid. Loomulikult olid eelisseisus musikaalsed ja tugeva rütmitundega õppijad. Tants kujunes suure õukonnamängu üheks oluliseks osaks.

See, et tants ja mäng kuuluvad kokku, pole mingi probleem. See on nii ilmne, niivõrd põhjendatud sisemiselt ja täielik, et tantsu mõiste põhjalik integreerimine mängu mõistesse võib kõrvale jääda. Tantsu vahekord mänguga pole mitte selline, et tants saaks mängust osa, vaid ta on osa mängust: see on olemuse identsuse vahekord. Tants on mängimise eriline ja väga täiuslik vorm (Huizinga, Homo Ludens, 183).

(Friedell lk. 107) Õukonnatantsuks on menuett –“võib-olla kõige märkimisväärses tants, mis iialgi välja mõeldud, sest selles on toime tulnud kunsttükiga: halvav sunnitus, mõõdukus ja marionetlikkus on pandud paari veetluse, elavuse ja kergusega. Põhiliselt oligi tolleaegne salongielu menuett. Oli täpselt ette kirjutatud, kui palju samme tohib astuda, enne kui tuleb kummardada, millise joone peab see kummardus moodustama ja kui sügav peab see igal üksikul juhul olema. Selles maailmas pole mitte midagi, mis poleks punktipealsele ja hästi läbimõeldud

reglemendile allutatud, mitte midagi pole juhuse hooleks jäetud ; kogu elu on millimeeterruudustikuga joonestuslaud, malelaud, millele kindlad, samalaadsed figuurid sooritavad eeskirjaga ette nähtud käike.

Sellest rangest vaimuetiketist ei tohtinud ka suur kuningas eemale jääda, see oli ainuke võim, mis oli temast tugevam. ”

Vaimulikkond ja religiooni kasvatav toime

Reformatsiooni ja ususõdade tulemusena jagunes vaimulikkond kahte põhileeri – katoliiklased ja protestandid. Mõlemal pool olid fanaatikud–liidrid ja rahulikud ning jahedam pooldajate grupp kuni vaid väliste traditsiooniliste rituaalide täitjateni. Seda näitab asjaolu, et usuvahetust tuli ette üsna sageli.

Katoliiklikud maad olid endiselt kaetud kloostrite tiheda võrguga, pompöössed jumalateenistused nõudsid suurt hulka vaimulikke.

Juba eelmise sajandi lõpust oli Inglismaal levinud puritaanlus (lad. k. *purus* – puhas), protestantlik liikumine, mille liikmed kutsusid üles reformatsiooni viima lõplikule võidule nii ilmaliku kui kirikliku elu kõikides sfäärides. Nad võitlesid kiriku puhastamise eest katoliiklikust teenistuskorrast, piiskopivõimu ja kirikuteenistuse kallite tseremoniaalsete talituste vastu. Peamiselt oli puritaanlus suunatud võitlusele ühiskondlike ja isiklike kommete puhtuse eest

Puritaanluse teoreetiliseks aluseks oli Jean Calvini õpetus ettemääratusest. Jumal on määranud ühed pääsemisele, teised hukkamisele. Kuid inimene pidi kogu oma elu ja tegevusega tõestama, et ta on määratud pääsema. See õpetus kutsus üles aktiivsusele. Üheks väljavalituse tunnuseks oli majanduslik edukus.

Kuigi kristliku moraali normides ei toimunud mingeid radikaalseid muutusi, on kõikides konfessionaalsetes kooslustes selgelt märgatav kontrolli tugevnemine kõlbeliste nõudmiste täitmise üle usklike poolt.

Vastamisi olid katoliiklased ja reformitud kiriku mitmed jõulised voolud – protestandid, puritaanid, kveekerid, kalvinistid . . .

Kõik võitlesid kõlbluse eest, rakendasid mitmeid rangeid reegleid, heitsid üksteisele ette ühe või teise distsiplinaarse aspekti nõrkust jne.

Inglismaalt tulid eetika õpetusse mitmed protestantismi voolud. Inglismaal vastandasid protestandid riigimasina sundusele ja ettekirjutustele isikliku tahte ja oma sisemise eetika. Tegusad inimesed otsisid odava kiriku võimalusi. Suursugused, kallilt kaunistatud kirikud ja

uhked jumalateenistused raiskasid raha ja aega. Kuid kõige olulisem protestantismi poolt inimesele esitatav eesmärk oli töötada palehigis enda, mitte kuninga ja isegi mitte Jumala auks. Sellega muutus tegevuse motivatsioon. Jumalaga saab suhelda mitte ainult templis, vaid peamiselt oma hinges. Inglismaal olid puritaanid anglikaani kiriku vastased, sest viimane jättis alles katoliku kirikust peaaegu kõik, vahetades vaid kirikupea ja jutluse keele. Eriti terav vastuseis oli anglikaani vaimulikkonnale. Puritaanid pidasid õigeks vaimulike valimist koguduse poolt.

Reformitud kirik ja katoliiklus võitlesid vastastikku agaralt tulevase põlvkonna mõjutamise võimaluste pärast.

Jesuiidid saavutasid just 17. sajandil oma mõjuvõimu tipu. Euroopa oli kaetud jesuiitide kolleegiumide, kolledžite ja ülikoolide võrguga. Väliselt silmapaistmatud paatrid olid kõikjal ja tegid oma tööd usufanaatikute meelekindluse ja pühendumusega. See omakorda kutsus esile protestantide pingutused järeltulijate harimise, eelkõige aga kõlbelise kasvatamise osas.

Oli, mille üle vaielda. Katoliku kirik nõudis preestritelt kasinust. Orduliikmed ei tohtinud abielluda. Seega oli jesuiidi õpetajatel võimalus pühenduda oma õpilastele täielikult, 24 tundi ööpäevas. Neil polnud vaja muretseda oma vanaduspõlve ega perekonna pärast. Ordu toitis ja kattis neid elu lõpuni. Nende elu olidki nende õpilased. Jesuiidiõpetajad olid oma õpilastele isaks, vanemaks vennaks, kasvatajaks ja pihisaks. Kuid inimene on väike ja jõuetu oma madalate instinktide ja himude orjana. Kaugeltki kõik ei suutnud elada kasinuses ja karskuses. Samas, jesuiitide koolid olid kuulsad oma hea ja süsteemse hariduse andmise poolest.

Martin Luther aga oli olnud arvamusel, et ülem kõigest on kristlik vanemaarmastus ja laste kasvatamise kohustus. Tema lõi ja kujundas uue, vaimuliku perekonna mudeli. Vaimulike käes oli aga jumalasõna tundmine, raamatutarkus, teadmine. Luther lootis, lisades vaimuliku teadmistele kristliku kõlbluse, luua perekonnamudeli, mis oleks kõigile eeskujuks nii vaimu, hinge, kui mõistuse poolest. Luteriusu piirkondades muutus vaimulik koguduse „isaks“ ja õpetajahärraks, kes mitte ainult kantslist juhatas, vaid ka igapäevase pereeluga pidi kogudusele eeskuju näitama. Kirikute juurde tekkisid kirikhärra majapidamised – pastoraadid, mis muutusid kohalikule elanikkonnale (olenevalt konkreetsest kirikuõpetajast) nõu ja abisaamise kohtadeks, sageli sotsiaalabi keskusteks.

Mõlema poole - nii katoliiklaste kui protestantide püüdlused olid pidevalt häiritud sõdade, usuvahetuste, ikalduste, epideemiatega aga ka sissejuurdunud traditsioonide, arusaamade püsimise tõttu. Vana andis uuele teed väga visalt.

Paavstlus. XVII sajandi paavstide võim vähenes. Erilist osa mängis siin Prantsusmaa absolutistliku võimu kasv, seda eriti Louis XIV ajal. Paavstitroonil olid vaheldumisi askeetliku mungaelu ja kasinuse pooldajad ja ilmaliku vürsti rikkaliku ja metseenliku elu pooldajad. Paavst Paulus V (1605-1621) võitles jesuiitide rikka esinduskirikuga ja pooldas dominiiklaste asketismi. Järgnev paavst Gregorius XV (1621-1623) oli omakorda jälle jesuiitide kasvandik ja asutas 1622. a. usupropaganda kongregatsiooni, mis sai missionitegevuse aluseks nii Uues Maailmas kui Aafrikas. Kongregatsiooni tegevust juhtisid jesuiidid. Samal aastal kanoniseeris paavst ka jesuiitide ordu asutaja Ignatius Loyola.

Pedagoogika ajaloos on Gregorius XV nimi märkimist väärt seetõttu, et ta kinnitas piaristide ordu põhikirja 1621. a. Piaristide ordu pööras kõige enam tähelepanu pedagoogilisele tegevusele, püüdis noorsugu valmistada praktiliseks eluks, andis algharidust ja tegeles kasvatusküsimustega. Õpetati kohanduma tegeliku elu ja olmega. Mõne aja pärast hakkasid piaristid jesuiitide eeskujul asutama ka keskastme koole, kus õppekavades pöörati tähelepanu reaalteadustele, eriti matemaatikale. Piaristide koolides valitses vaba vaim, sellest ka nende edukus.

Gregorius XV viis sisse paavstide valimise puhul konklaavis salajase hääletamise, taotledes sellega suuremat demokraatiat valimistel ja kõige väärrikama kardinali valimist paavstiks.

Järgnevad paavstid kord toetasid Prantsusmaad, kord olid tema peamise vastase - Habsburgide poolel.

Linlased

(Friedell 104) Nantes'i edikti tühistamise tulemusena Louis XIV poolt, lahkus maalt suur hulk hugenotte, ehkki neil oli keelatud lahkuda, ja suundusid peamiselt Hollandisse.

“See kaotus tähendas Prantsusmaale kaugelt rohkemat kui rahvaarvu vähenemist, sest hugenotid kuulusid Päikesekuninga kõige osavamate ning usinamate alamate hulka: brokaadi-, siidi- ja sametikudumistööstus, elegantsete kübarate, saabaste ja kinnaste valmistamine, poortide, lintide, tapeetide tootmine, kellassepatööd, pitside tegemine, tubakatootmine, kristallesemete lihvimine olid peaaegu jäagitult nende käes. Ühelt poolt jätsid nad nendest toodetest ilma oma isamaa, kus seda kõike suudeti alles üsna vähehaaval ja mitte enam sellises täiuslikkuses taastada, teiselt poolt viisid nad need tooted välismaale, mille nad tegid seeläbi konkurentsivõimeliseks.

Hugenotid tegutsesid seal ka väga edukalt meresõitjate ja inseneridena ja organiseerisid, kus aga said, eeskätt Hollandis, vaba ajakirjanduse, mis valgustas kogu maailmale Louis XIV imetletud valitsuse egoistlikku ja brutaalset loomust ja häälestas Euroopat ebasoodsalt Prantsusmaa vastu. ”

Talupojad

Pedagoogiline mõte 17. sajandil

Kahtlemata on 17. sajandi kasvatusteaduse suurim nimi **Jan Amos Komensky** (1592-1671). Selle kindlameelse tšehhi õpetlase aktiivne tegevus langes rängale ajale, Kolmekümneaastase sõja(1618-1648) perioodile. Komensky oli nii teoloog, pedagoogikateadlane kui aktiivne poliitik. Õppinud mitmetes Saksamaa ülikoolides teoloogiat ja filosoofiat, sai sellest doktorikraadiga noormehest juba 22-aastaselt Prerovi kooli ja mõni aeg hiljem Fulneki kooli rektor. 1616. a. avaldas ta Prahas lihtsustatud õppemeetodile ülesehitatud ladina keele grammatika. 1621. a. purustasid katoliiklased Fulneki – „Moraavia vendade“ keskuse. Algasid tagakiusamise ja rännakuaastad. 1625. lahkus Komensky Poolasse koos 3000 perekonnaga, kes olid oma usule kindlaks jäänud. Kogudus valis ta oma piiskopiks. Seal olles hakkas Komensky otsima võimalusi parandada, kergendada ja huvitavamaks muuta vanade keelte õppimist, mis oli senini olnud kõikide Euroopa koolide õpilastele raske, igav ja aeganõudev.

Komensky üks üldisem eesmärk oli luua üks ja üldine suhtluskeel. Ühiseks maailmakeeleks pidi Komensky nägemuses saama ladina keel. Et kaotada tohutut vaeva ja aega nõudvad paljude erikeelte õpingud, tuli ladina keelt vaid pisut lihtsustada ja kaasajastada ning õpetada kohustuslikult kõigile. Tegelikult oli Komensky oma eesmärgile vist isegi lähemal kui tänapäeva esperanto keele entusiastid. Kui esperanto on täiesti kunstlik s. t. eesmärgikindlalt loodud, kuigi kõlav, loogiline, suhteliselt kerge, puudub tal see „jumalik säde“, mis on loomulikult teel kujunenud keeltele. Pealegi oli ladina keel ju veel 17 sajandil täielikult vaimulike ja teadlaste keel. Teiseks Komensky eesmärgiks oli luua pansoofia – kõigeteadus. Komensky arvas, et kõige targemad, paremad ja tugevamad ning tasakaalukamad saavad olla vaid pansofistid ja just nende valitseda peab olema õige ja õiglane riik.

Lisaks oli Komensky näol tegemist lausa jumalaanniga õpetaja, didaktiku ja metoodikuga. Küllap oli see mees vales ajas: sõjad, usuline sallimatus, traditsioonides kinniolek ei võimaldanud sellel suurel üksipürgijal kõike plaanitavat realiseerida. Kõneleme tänapäevalgi erinevaid keeli, raiskame palju aega ja raha tõlkimisele, mis ei ole iga kord kaugeltki adekvaatne, oleme

suhtlemises teiskeelsetega pinges ja tajume pidevalt seda puudust, et ei saa neile oma mõtteid täielikult edasi anda. Kuid ka see, mida Komensky suutis ära teha, on aukartustäratav.

Poolas ilmus tema „*Janua linguarum reserata*“ (Keelte avatud uks), milles suur pedagoog pakkus uut keelte õppimise metoodikat. Raamat saavutas kiiresti suure populaarsuse, mis üllatas isegi autorit ennast.

„*Ma poleks suutnud ettegi kujutada*“, kirjutab ta oma „Pihtimuses“, „*et säärane lapselik kirjatükk on õpetatud maailmas nii üldise kaasaelamisega vastu võetud. Sellest teatasid mulle paljud erinevate rahvuste teadusemehed, kes soovisid mulle südamest edu minu uues avastuses. Lisaks sellele on minu raamat tõlgitud mitte ainult 12 euroopa keelde, vaid isegi ka aasia keeltesse: araabia, türgi, pärsia ja mongoli keelde, mis on arusaadav tervele Indiale*“ (Модзалевский, 297)

1628. a. ilmus Komensky kõige kuulsam teos „*Didactica magna*“ (Üldine didaktika), milles on antud pedagoogika terviklik teaduslik süsteem ning millest lähtudes peetakse Komenskyt pedagoogika kui teaduse rajajaks.

Komensky sai kutseid mitmete riikide valitsustelt tulla kujundama uut haridussüsteemi. 1637. a. kutsus Inglise parlament ta Londonisse, kus ta pidi koostama pedagoogilise entsüklopeedia „Pansofia“, kuid Inglismaal algasid rahutused ja Komensky kasutas varasemat kutset ning läks 1642. Rootsi, et aidata luua uut avatumat kooli- ja haridussüsteemi.

1650. kutsuti ta Ungarisse, kus ta rajas kolleegiumi ja kirjutas ka oma „*Orbis sensualium pictus*“ (Nähtav maailm piltides), mis ilmus 1658. ja tõlgiti samuti paljudesse keeltesse. See on esimene lastele mõeldud keeleõppe materjal piltidega. Seega Komensky tähtsustab näitlikkust õppeprotsessis. Selle raamatuga õpetati samaaegselt ladina, saksa, itaalia ja prantsuse keelt. Piltide paigutus vastab maailma korrale: kujutatud on taevas, taevatähed, taevailmingud, seejärel loomad, linnud, kivid ja muu säärane, ka inimene ja kogu tema tegevuse mitmekesisus. Vaadates pildikest päikese või teatri kujutisega, jättis õpilane meelde selle tähenduse kõikides keeltes. Meie oleme ammu harjunud, et raamatuturg on täis kõikvõimalikke värvilisi lasteraamatuid, kuid tol ajal oli see vapustav ja täiesti originaalne pedagoogiline meetod, mis arvatavasti tõi lastele võõrkeelte õppimisel palju rõõmu pärast igavat võõrkeelte tuupimist traditsioonilise skolastilise hariduse raames. On märgitud, et Leibnitzi eluajal Leipzigi poisse kasvatati „Komeniuse piltidega raamatute“ ja luterliku katekismuse najal. (F. A. Yates (Jeits, vene) Isskustvo pamjati, 464)

Järgnevalt rändas Komensky riigist riiki, oli Sileesias, Brandenburgis, Hamburgis, Amsterdamis, kus ta ka 1671. a suri. Oma „Pihtimustes“ ta kirjutab;

„Kogu mu elu on kulgenud väljaspool kodumaad ning on olnud vaid rännak: mu asupaik on pidevalt muutunud ning kuskil pole mul olnud kindlat kodu. Ma õnnistan ja austan Sinu püha ettenägemust, minu Päästja, et Sa pole andnud mulle selles maailmas ei kodumaad ega eluaset ning et see on olnud mulle vaid kas pagenduse või rändamise paik; nii, et ma võin öelda koos prohvet Taavetiga: olen Sinu rändaja ja tulnuk! Sa saatsid mulle alati nagu prohvet Eliasele oma ingli leivatüki ja veesõõmuga, et ma ei sureks nälja ja janusse. Sa kaitsesid mind inimeste üldise võhikluse eest, kes pidasid alati juhuslikkust oluliseks väärtuseks, teed – tee sihtpunktiks, pürgimust rahuks, võõrastemaja eluasemeks, rännakupaika kodumaaks. Mind oled Sa aga toonud Sinu (Horivu?) osadusse ?. Sinu nimi olgu kiidetud!“ (Модзалевский, 299).

Komensky oli sügavalt usklik mees ja ilmselt see andis talle ka usu oma kutsumusse ning jõu omakasupüüdmatult teenida inimkonda. Komensky uskus, et vaatamata kristlaste vennatapusõdadele on võimalik ühendada maailma kristlikud religioonid ning anda rahvastele rahu, vastastikune mõistmine ja armastus. Ta kirjutas pöördumisi paavstile ja Austria kuningakotta, püüdis isegi türklasi ristiusku pöörata. Selleks kirjutas ta ka türgi sultanile mitmeid läkitusi ning tal oli plaanis tõlkida piibel türgi keelde.

Komensky oli kindel, et uute arusaamade jõud on uut moodi kasvatuses. Haridust tuleb anda kõikidele seisustele, vanusele ja soole vaatamata: *„Rumalaid peab kasvatama, et mingilgi moel vähendada nende rumalust; geeniused vajavad aga eriti juhatust ja haridust; nad on nagu viljakandev põld, mis jäänud harimata ja hoolitsuseta ning annab seda rohkem umbrohtu. Rikkad ilma hariduseta on nagu kliidega nuumatud sead; ilma hariduseta jäänud vaesed on aga veoeeslite sarnased. Harimatu iludus on nagu ilus papagoi või nagu kuldne tupp tinamõõga ümber jne.“ (Модзалевский, 300)*

Komensky pedagoogilise teooria aluseks on kristlik maailmapilt. *„Nagu emaihus valmistatakse laps ette maapealseks eluks, nii kujundab selles maises elus hing end keha kaasabil igaviku tarvis. Õnnelik on see, kes saab emaihust kaasa hästikujundatud liikmed, tuhandekordselt õnnelikum on aga see, kes maisest elust toob igavikku hästikujundatud hinge.“ (Модзалевский, 307)*

Komensky lõi ja põhjendas demokraatliku ühtluskooli alused. Temast alates räägitakse emakeelsest algkoolist, mis on kohustuslik ja ühine kõikidele seisustele.

Komensky pööras tõsist tähelepanu keele õpetamisele, töötas välja uue keeleõpetuse meetodi, püüdis terve elu põhjendada ühe rahvusvahelise keele õppimise ja valdamise vajadust. Ta pööras suurt tähelepanu ka õppetöö näitlikustamisele.

Komensky lõi ka koolikorralduse teooria, mis mõjutab meid tänapäevani, õigemini me polegi Komensky koolimudelist välja saanud. See mudel on ainekeskne.

Ta jaotas kooliastmed kindla skeemi järgi kuueaastaste perioodide kaupa 1. -kuni 6. eluaastani, 6. -12 eluaastani, 12. -18. eluaastani ja 18. -24. eluaastani vastavalt emakooli, emakeelse kooli, ladina kooli ja akadeemia perioodideks.

Tema käsiraamat „Informatorium školy materske“(Emakool), mis ilmus 1632. a., on pedagoogika ajaloos esimene koolieelse kasvatus käsiraamat. Selles rõhutab ta emade poolt antava koduse kasvatus vajadust ja tähtsust. Laps saab koos emapiimaga esimesed kõlbluse ja usu alged, õpib läbi ema keele ja hääle kõnelema ja mõtlema.

Järgmise perioodi haridus – emakeelne algkool - pidi olema mitte ainult kättesaadav, vaid kohustuslik igale lapsele olenemata päritolust, sugupoolest ja varakusest. Sel perioodil tuli lapsi õpetada kindlasti emakeeles ja selleks pidi olema igas külas oma kool . Nendes koolides tuleb lastele õpetada lugemist, kirjutamist, laulmist, arvutamist, ajaloo, geograafia ja loodusloo algeid. Lastele tuleb õpetada ka käsitööd. Emakeelse kooli parimad õpilased suunatagu edasi õppima ladina koolidesse, milline peaks avatama igas linnas.

Ladina koolides on õppimise põhikeeleks ladina keel, kuid õpilased peaksid saama teadmisi ka teistes vanades keeltes – kreeka ja heebrea keeles. Teistes ainetes peab õpilaste teadmisi süvendama loodusteaduses, geograafias, matemaatikas, füüsikas, ajaloo, dialektikas ja laulmises. Lisaks jätkuv käsitöö õpetamine ja käelise tegevuse meisterlikkuse tõstmine.

Viimane, kõige kõrgem haridusaste oleks oma sisult pansoofide ehk kõigeteadjate ettevalmistus. Säärased akadeemiad peaksid olema igas riigis. Akadeemia lõpetajad peaksid olema võimelised orienteeruma igas teaduses, oskama võrrelda, üldistada, analüüsida, filosoofiliselt arutleda, oskama vaielda ja argumenteerida, tundma kõiki viimaseid teadusesaavutusi.

Kogu haridustükli peaks lõpetama pikem välisreis, et näha rahvuste eripärasid, erinevaid kultuure, võrrelda ja õppida ka käituma. Pansoofid peakski olema riigielu juhtijad.

Komensky järgi allub kõik looduseadustele ja kuna inimene on ka osa loodusest, peab ta neid seadusi järgima. Kasvatus ja õpetamine peab olema looduspärane. Õpetamise sisu peab hõlmama kõiki inimteadmiste alasid ja moodustama ühtse terviku, mis pidevalt süveneb ja laieneb. See

oligi pansoofia telg. Õpetamine tuleb muuta kergeks ja meeldivaks . Selleks tuleb õpetamises luua kindlad reeglid ja korrastama kõik õpetatav kindasse süsteemi.

Oma vaadetelt oli Komensky Jean de Labadie (1610-1674), prantsuse kuulsalt pietisti, jutlustaja ja luuletaja ideede pooldaja. **De Labadie oli nooruses jesuiit, astus ordust välja, pöördus protestantismi ja hakkas jutlustama, põgenes Prantsusmaalt Hollandisse ja asutas seal oma sekti. Asutanud Amsterdams trükikoja, publitseeris ta oma töid ja kutsus sektiga ühinema kõiki andekaid inimesi, jättes neile suure tegevusvabaduse. Teiste hulgas oli tema kirglik toetaja ja truu abiline Hollandi 17. sajandi üks õpetatumaid naisi – Anna Maria van Schurman. (Võibolla joone alla.)**

Selline isiksus nagu suur pedagoog Comenius otsib sellel ajal asjatult omasuguseid. See kõlab nagu kõne teisest maailmast, kui ta nõuab, et inimene ei pea end juhtida laskma võõrast, vaid omaenda mõistusest, et ta ei pea teadmisi asjade kohta hankima raamatutest, vaid originaalidest: taevalaotusest, maapinnast, tammedest ja pöökidest, kõikidest asjadest, mis tal füüsiliselt iga päev silma ees seisavad; et alati tuleb kõigepealt asi käsile võtta ja alles siis mõiste, et pedagoogika A ja O pole mitte piibel, vaid loodus. Tema ideaaliks oli “pansophia”, süntees vagadusest ja looduse tundmisest, mis pidi ühendama kõik kristlikud sektsid targa humaansuse vabas usklikkuses. ” (Friedell, lk. 36)

Teine 17. sajandi väljapaistvam pedagoog ja ühiskonnategelane Inglismaal oli **John Locke** (1632-1704). Juba noorest peast andekuse ja mitmekülgsete huvidega silma paistnud, õppis ta Oxfordis filosoofiat ja meditsiini. Tema tegevus oli tihedalt seotud tuntud inglise poliitiku lord Shaftesbury perekonnaga. Locke oli lordi erasekretär ja laste koduõpetaja. Koos lordi perekonnaga viibis ta poliitilises emigratsioonis Hollandis ja Prantsusmaal. 1693. a. avaldas J. Locke „*Some Thoughts Concerning Education*“ (Mõtteid kasvatuses) – pedagoogikaraamatu, milles ta annab nõu järeltuleva põlvkonna füüsilise, kõlbelise ja vaimse kasvatamise osas. Kuna Locke oli oma aja üks laiema silmaringiga inimesi, õppinud mitmeid aineid, muuhulgas põhjalikult ka meditsiini, siis tema soovitusel laste kasvatamise alal on konkreetsed, lihtsad ja veenvad. Ta räägib nii riitusest, kui toidulauast, karastamisest ja tervislikust unest, hea seedimise tähtsusest, karistamisest ja kiitmisest, vanemate eeskujust. Ta selgitab kuidas võidelda lapse jonniga, kuidas kehtestada isa autoriteet, soovib võimaldada kogeda lapsel valu, et

karastuda ka selles osas, õpetada neid suhtuma halastavalt loomakestesse ja lindudesse, karmilt keelata nende piinamist.

Locke on jäänud pedagoogika ajalukku oma kahe seisukohaga. Esiteks, et sündinud lapse hing on puhas (*tabula rasa*), tal puuduvad sünnipärased ideed ja kalduvused. Sellest tulenevalt on võimalik iga last läbi kasvatuse kujundada. Inimese olemuse määrabki kasvatus, mitte aga sünnipärane seisuslik kuuluvus. Seega räägib Locke kõikide inimeste sünnipärasest võrdsusest, mis 17. sajandi Inglismaal oli uus seisukoht.

Teiseks, kuna kasvatus on ülioluline, tuleb eelkõige kasvatada tõelist *gentleman*'i, meest, kes on igakülselt haritud, laia silmaringiga, terve ja arenenud kehaga, oskab käituda, suhelda ja läbi selle ka õiglaselt riiki valitseda.

Locke saavutas tuntuse mitte ainult kui teadlane ja filosoof, vaid ka kui üks hariduse reformijatest. Tema põhihuvi oli suunatud aristokraatiast või kõrgemast keskkihist pärit poiste kasvatamisele. Just sealt pidid tulema tõelised *gentleman*'id, kes oleksid suutelised tänu oma heale kasvatusele ka sotsiaalset keskkonda parandama.

Locke'i pedagoogika on eelkõige praktiline, tema ideaaliks on hästikasvatatud s. t. maailmaasjadega kursis olev ja hea käitumisega seltskonnainimene.

Kasvatuse kõrgem eesmärk on *mens sana in corpore sano* – terves kehas terve vaim. Skolastika perioodil oli see vanade roomlaste ütlus unustatud, muutus aga 17. sajandi algul üldiseks ja aktsepteerituks. Enam värsket õhku, rohkem kehalisi harjutusi, mõõdukas uni ning veini, vürtside ja mitmesuguste narkootiliste ainete väljajätmine laste toidust; arstirohtude minimaalne kasutamine, riietus ei tohi olla ei liiga soe ega liiga kitsas, pea ja jalad tuleb hoida külmas. Kõik see teeb Locki hügieeniõpetuse järgi keha tugevaks ja võimeliseks teenima vaimu. Vaimses plaanis aga tuleb õpilasi kasvatada kui arukaid ja iseseisvaid olevusi, arvestades muidugi nende vanust ja arengutaset.

Locke ise pööras tähelepanu eriti kasvataja valikule ja esitas lapse õpetajale-kasvatajale äärmiselt kõrged nõudmised.

„Arvan, et kasvataja vajalike ülesannete täitmiseks on tarvis positiivset ja mõõdukat iseloomu aga ka suurt varu armastust laste vastu, usinust ja mõistlikkust. Leida kõiki neid omadusi ühes isikus on äärmiselt raske, kuid seda enam tuleb nende väärtuste eest tasuda. Kui meil on õnnestunud leida inimene, kelles on ühendatud kõik need omadused, siis makske talle helde käega: mida te talle ka annaksite, teie tasu ei ole kunagi liiga kallis ja te ei pea kunagi seda

kahetsema. Kes kulutab oma raha poja kasvatamisele ja kulutusest hoolimata hoolitseb ainult selle eest, et anda talle korralik haridus, et istutada poja hinge tugevad kõlbluse alused, harjutab ta vooruslikuks ja töökaks ning kaunistab ta ühiselu reeglite tundmisega, see kasutab oma vahendid võrreldamatult mõistlikumalt ja kasulikumalt kui see, kes ostab selle raha eest paar aakrit maad lisaks, et jätta oma pojale päranduseks suur mõis. Olge kitsid kuipalju tahes mänguasjade ja lõbustuste osas, siidi, lintide, pitside ja teiste kasutute (kui mitte kahjulike) asjade osas, aga ärge olge kitsid tasuma oma laste kasvatajatele. Rumal või paheline inimene ei naudi kunagi õnne, ei saavuta kunagi tähtsat seisundit ühiskonnas, ükskõik kui suure päranduse te talle ka jätaksite; vaid tark ja hea inimene saab alati oleme lugupeetud ja õnnelik“(Locke, 202).

Täpsemalt märgib Locke õpetaja kohta, et „ta peab tundma ladina keelt, omama teatud kogust teaduslikke teadmisi, ning et tal oleks positiivse ja mõõduka inimese kuulsus. “ Kuid ka sellest üksi ei piisa. „Õpetaja peab eelkõige silma paistma kommetega, mis on kohased hästikasvatatud inimesele, oskama käituda kõigil elujuhtudel; tundma viisakuse ja kombekuse reegleid kõigis väikestes nüanssides, mis on tingitud isiksuste, koha ja ajahetke erinevustest. See on selline kunst, mida ei saa omandada ega õppida raamatutest. Julgus muutub halvasti kasvatatud inimeses jõhkruks, õpetatus pedantsuseks, teravmeelsus narruseks, siirus lihtsameelsuseks, teenistusvalmidus orjalikuks lõmitamiseks.

Anded ja vored ise, mida muidugi keegi ei jäta õiglaselt kiitmata, pole veel iseenesest piisavad, et kindlustada nende omanikule kõikjal hea vastuvõtt ja teha ta iga seltskonna jaoks meeldivaks. Keegi ei kanna töötlemata teemante, igaüks teab, et nad säravad ja lisavad ilu vaid lihvituna ja vastavas raamis. Vaimsed väärtused on meie hinge teemandid. Kes tahab olla seltskonnas armastatud, see peab ilmutama oma käitumises mitte ainult kindlameelsust ja jõudu, vaid ka graatsiat. Pole piisav, kui tegu omab sisemist väärtust ja tooks kasu; head maneerid kaunistavad inimest ja teevad ta igas seltskonnas meeldivaks liikmeks. See eriline graatsia seisneb mitte ainult selles, et osata kübar peast võtta ja osavalt kummardada, vaid ka selles, et sõnad, pilgud, liigutused, poosid, isegi paik, kuhu me asetume või istume seltskonnas, oleks ranges suhtes isiksusega, kes me oleme, või meid ümbritsevate asjaoludega, ja sealjuures ilma erilise teiepoolse pingutusega, sundimatult. Kõike seda peab omama kasvataja, et seda oma kasvandikule edasi anda.“ (Locke, 99)

Mitmed 17. sajandi väljapaistvad pedagoogid (nagu Locke) olid lühemat või pikemat aega valitsejate järeltulijate või kõrgete ülikute laste õpetajateks. Lisaks prestiižsele ja tulusale ametile võimaldas see seisund avaldada oma pedagoogilisi vaateid filosoofilistes, poliitilistes ja ka õpikulaadsetes teostes ning need levisid laialt. Kahtlemata oli arvestatav ka õpetajate kasvatuslik mõju oma suursugustele hoolealustele (Võrdle Vittorino da Feltre pedagoogilist tegevust Mantua hertsogi järeltulijate õpetajana).

Prantsusmaa pedagoogikas oli 17. sajandi üheks võtmekujuks **Francois Fenelon** (1651-1715), kirjanik, õpetaja ja vaimulik, kes alates 1689. aastast oli Prantsusmaa troonipärija, Louis XIV pojapoja, Burgundia hertsogi kasvataja ja nii kuninga kui kuninga favoriidi *madame Maintenoni* soosik. Kaasaegsete arvamust mööda suutis Fenelon troonipärijaga lausa imet teha. Poiss oli andekas, kuid äärmuseni ära hellitatud. Kasvataja suutis ägeda, isepäise ja häbematu nooruki muuta tasakaalukaks, arukalt arutlevaks ja innustunud lugejaks ning oma tulevast ülesannet tõsiselt võtvaks nooreks meheks. Kahjuks suri noormees veel enne oma kuulsat vanaisa ja Feneloni ning tema mõttekaaslaste ettevalmistatavad reformid jäid ellu viimata.

Oma olemuselt oli Fenelon misjonär, mõjutades oluliselt usulist kasvatust. Nooruses unistas ta türgi sultanit ümber veenda ja kreeklaste türki ikkest vabastada või siis Kanada indiaanlaste juures misjonitööl märtrisurma surra. 24-aastaselt astus ta vaimuliku seisusesse ja sai Pariisis vastloodud naiskongregatsiooni *Nouvelles catholiques* pihisaks. Sellesse koondati noored protestantidest neiud, et neid (pärast Nantes'i edikti tühistamist) katoliku usku pöörata. Ilmselt juba seal tekkisid põhiideed raamatu kirjutamiseks, mis on läinud pedagoogika ajalukku. 1687. a. ilmuski Feneloni sulest „Tütarlaste kasvatamisest“ (*De l'Education des filles*), esimene sellele probleemile pühendatud raamat.

Oluliseks figuuriks Prantsusmaa 17. sajandi pedagoogikas oli ka **Jean-Baptiste de la Salle** (1651-1719), vaimulik ja õpetaja. Tema tegevuse eesmärgiks oli levitada ja süvendada kristlikku kasvatust laiade rahvamasside hulgas, eriti vaese elanikkonna hulgas. 1679. a. asutas ta oma esimese tasuta kooli vaestele lastele. 1684. a. asutas de la Salle „kristlike koolide vendade“ (*Frères de la doctrine chrétienne*) kongregatsiooni. Tema initsiatiivil rajati Prantsusmaal käsitööliste koole, pühapäevakoole, kodutute laste koole-internaate.

De la Salle oli üks pedagoogilise süsteemi rajajatest Prantsusmaal. 1685. a. asutas ta Reimsis ka esimese professionaalseid õpetajaid ettevalmistava õppeasutuse. Oma tegevuse eest kodutute ja

vaeste laste heaks kanoniseeriti de la Salle 1900. a. ja kuulutati 1950. a. katoliku kiriku poolt õpetajate kaitsepühakuks.

Vaimulikest ordudest olid kristliku kasvatuses 17. sajandil kõige suuremad teened kahtlemata kolmel vaimulikul ordul - jesuiitidel, piaristidel ja oratoriaanlastel.

Jesuiidid olid oma populaarsuse tipus kuni keelustamiseni 1772. aastal. 17. sajandil oli kogu Euroopas . . . jesuiitide juhitud kolledžid ja ülikooli. Nendest on põhjalikumalt juttu „Kasvatus eri kultuurides“ II osas.

Piaristide mungaordu kasvas välja noorsoo kasvatamisele pühendunud hispaanlase José de Calasanz Marqués poolt (1557-1648) juba 1597. a. Roomas asutatud esimese tasuta üldhariduskooli ümber kujunenud kooli vennaskonnast. Ordu põhikirja kinnitas paavst Gregorius XV 1621. a. Ordu põhitegevuseks oli noorsoo kasvatamine ja õpetamine. Lisaks kolmele tavalisele mungatöötusele andsid piaristid veel neljanda töötuse: **pühendada oma elu rahva harimisele**. José de Calasanz oli ordu eesotsas kuni 1643. a., mil ta tagandati, süüdistatuna heliotsentrismi ideede toetamises.

Piaristide koolides võeti kasutusele rida uuendusi. Õppekavva lülitati ilukiri ja emakeel; lapsed jaotati klassidesse vastavalt vanusele ja edasijõudmisele, keelati kehaline karistus ja pöörati erilist tähelepanu õpetajate professionaalsele tasemele. José de Calasanz rõhutas, et tõelise õpetaja eesmärgiks ei ole mitte ainult õpilase mõistuse vaid ka kõlbluse arendamine, seepärast nõuti õpetajatelt lugupidavat suhtumist õpilastesse.

1646. a. puhkes aga ordu itaalia osakonnas rida omasooiharusega seotud skandaale ning ordu suleti, varsti aga avati uuesti alandatuna kongregatsiooniks ning lõplikult taastati 1669. a. 17. sajandi keskel allus ordule kuus provintsi ja 37 kloostrit enam kui 500 mungaga.

Oratoriaanlased oli katoliiklik kongregatsioon, mis loodi Roomas preester Philippe Neri (1515-1595) eestvedamisel juba 16. sajandi keskel ja toodi 1611. a. Prantsusmaale üle. Oratoriaanlased olid apostelliku elu ühing, s. t. tema liikmed ei andnud mungatöötust vaid elasid ilmalikku elu. Sellesse kongregatsiooni kuulusid nii vaimulikud kui ilmalikud. Töö toimus oratooriumides – kirikutes või kirikute juures olevates hoonetes, kuhu kongregatsiooni liikmed kogunesid, et arutleda usuteemadel ja laulda kirikuhümne. Kõik liikmed tegelesid lisaks kokkutulekutele pideva enesetäiendusega, uurisid kirikumuusikat, kiriku ajalugu ja tegelesid heategevusega. Oratoriaanlus levis Itaaliast Prantsusmaale ja mujale Euroopasse, seejärel ka Ameerikasse ja Indiasse. Kongregatsiooni liikmed uurisid filosoofiat, süvenesid mitmetesse teadustesse. Suuri

teeneid on neil kirikumuusika valdkonnas. Kongregatsiooni kuulus ka helilooja Palestrina. Muuseas, mõiste „oratoorium“ muusikalise suurvormina on tulnud sellest sõnast.

Sarnaseks apostelliku elu kongregatsiooniks sai ka lasaristide kongregatsioon.

17. sajandit tunneme eelkõige Päikesekuninga ja sädeleva prantsuse õukonna paljulubavuse, naiseilu õitsemise, kõlbelisuse languse ajana. Päris üheselt seda perioodi aga vaadelda ei saa. Samal ajal, eriti 17. sajandi esimesel poolel toimub taassüvenemine religiooni, ilmub terve rida sügavalt pühendunud isiksusi, kes suudavad mitte ainult ise vaimselt kasvada, vaid mõjutavad ka paljusid oma kaasaegseid. See on väljapaistvate jutlustajate aeg. Neist kõige kuulsamad olid Jacques Benigne Bossuet (1627-1704), Louis Bourdaloue (1632-1704), Jean Batiste Massillon (1663-1743).

Pikkamööda hakkasid inimesed enam tähelepanu pöörama ligimistele, vaevatutele ja vaestele enese ümber – orbudele, vangidele, leidlastele, prostituutidele. Ennastsalgavas töös ligimese heaks hakkasid mehed ja naised oma jõude ühendama. Säärased ühendused olid aga täiesti teist laadi võrreldes üldiselt vohavate kerglaste seksuaalsuhetega. 17. sajand tunneb mitut paari meest-naist, keda ühendasid täielik pühendumus Jumalale ja ligimese teenimisele, ning kes vastastikku toetasid üksteist hingeliselt ja vaimselt.

Näiteks Püha Francois de Sales ja Jeanne de Chantal. Neid on nimetatud ka vaimseteks abikaasadeks ja nagu tavaliselt, on nende elu ja tegevuse ümber hulgaliselt legende.

Nad kohtusid esmakordselt 1604. a., olles enne seda näinud üksteist unes. Jeanne oli mõni aeg tagasi kaotanud armastatud mehe ja kasvatas lesena oma lapsi. Sügavalt uskliku naisena otsis ta vaimse rahu ja ka vaimse kasvamise võimalusi. Tundnud ära ühes jutlustajas unes nähtud mehe, pühendus ta täielikult müstilisele vaimsele ühendusele. Francois de la Salesest sai Jeanne pihhiisa.

„Lõpuks kuulume me mõlemad täielikult, jäägitult ja tagasivaatamata Jumalale ega soovi midagi muud, kui et luba Talle kuuluda. Kui meie südames ilmneb kasvõi väike niidikene armastust, mis pole seotud Temaga ega kuulu Temale, peame me viivitamatult selle välja rebima. Seepärast olgu rahu meiega“ kirjutas pihhiisa oma vaimsele õele. Kartes, et Jeanne seob oma pühendumise liigselt just tema isikuga, astus ta tagasi vaimulikukohustustest ja pühendus eraklikule elule. Nad nägid üktest vaid korra veel enne Francois surma ja oma juhendaja ja sõbra surmahetke tundis Jeanne müstilisel kombel ära.

Francois de la Sales oli üks esimestest moralistidest, kes suhtus naistesse lugupidamise ja armastusega. Ta hindas kõrgelt abielu ja soovitas meestel kasutada abielus autoriteeti mitte vägivalda. „Abielumehed, kui te tahate, et teie naised oleksid teile truud, näidake neile head eeskuju isikliku käitumisega“ kirjutas ta. Tol ajal olid säärased soovitused uudsed, ja kutsusid esile ägedaid ja vastakaid arvamusi. De la Sales soovitas abikaasadele sagedamini kallistada üktest ja ka suudelda. See oli tema kaasaegsetele lugejatele lausa šokeeriv.

17. sajandisse kuulub ka **Vincent de Paul**’i (1581 -1660) ja hertsoginna **Louise de Marillac**’i (1591-1660) ühine tegevus. Vincent de Paul oli tõsimeelselt pühendunud vaeste ja haigete aitamisele. Häda ja viletsust oli ta ka ise kogenud. Noore vaimulikuna sattus ta ühel oma reisil berberite kätte vangi ja müüdi orjaks. Läks mitu aastat, enne kui ta orjusest pääses. Tema teiseks eluülesandeks vaeste aitamise kõrval oli vaimulike haridustaseme ja kõlblustaseme tõstmine. 17. sajandi Prantsusmaal olid alamad vaimulikud ridamisi harimatud, ei osanud lugeda ja kirjutada, kloostrites olid kloostrielu traditsioonid ja nõuded unustatud, puudus distsipliin. Lokkas laiskus, harimatus ja kõlvatus. Mingi aeg oli Vincent de Paul Margarete Valois’(kuninganna Margo) kaplaniks ja just sel ajal, kui ta tegutses õukonnas ja oli selle väga vabameelse ja skandaalse ekskuninganna teenistuses, nägi ta ka tohutut vahet rikaste ja vaeste, luksuse ja puuduse vahel ja pöördus abistama vaeseid. Rahalist tuge sai ta suursugustelt daamidelt, keda oskas suurepärase jutlustajana end kuulama ja austama panna. Prantsusmaal muutus annetamine ja heategevus moeasjaks. Vincent de Pauli toetasid teiste hulgas ka Prantsusmaa kuninganna Austria Anna ja tulevane Poola kuninganna Maria Gonzaga.

1625. a. asutas Vincent de Paul lasaristide kongregatsiootsiooni (Püha Latsaruse kloostri järgi, kus kongregatsiooni residents ka asus). Ka see oli üks apostelliku elu ühing. Lasaristid pühendasid end misjonitegevusele ja asutasid arvukalt seminare tulevaste vaimulike koolitamiseks. 18. sajandi lõpuks oli Euroopas ligi 100 vaimulike seminari, mida juhtisid lasaristid.

Vincent de Paul asutas oma halastustegevuse käigus koos hertsoginna Louise de Marillac ’iga ka halastajaõdede naiskongregatsiooni. Hertsoginna oli Vincent de Pauli üks toetajaid ja heategevusega tegelejaid daame. Need kaks pühendunud inimest leidsid vaimselt teineteist ja töötasid edukalt koos kolmkümmend aastat.

Louise de Marillac pühendas end vaeste tütarlaste-orbude kasvatamisele ja harimisele. Ta asutas oma Pariisi majas provintsist tulnud vaeste tütarlaste varjupaiga, mille kasvandikud hakkasid oma eestseisjat abistama tema halastustegevuses.

1633. a. muudeti see väike varjupaik Vincent de Paul'i toetusel **halastajaõdede naiskongregatsiooniks**. Kongregatsiooni asutamine oli suur muutus ettekujutustes naise kloostrikutsumusest, mis senini väljendus vaid suletud ja karmis elus kloostrimüüride vahel. Vincent de Paul ise iseloomustas uut kongregatsiooni nii: *“Nende kloostriks saavad haigemajad, jumalakojaks koguduse kirikud, kloostrikongiks üürituba, raudvõreks - hirm Jumala ees”*.

Halastajaõded olid esimeseks naisteorganisatsiooniks, mille liikmed, vaatamata antud töotustele, elasid ilmalikku elu. Algul oli nende peamine ülesanne koduste haigete eest hoolitsemine. Varsti laienes nende tegevus oluliselt. Halastajaõded võtsid oma hoole alla leidlapsed, samuti hoolitsesid nad sunnitööliste eest ja alates 1656. aastast ka lahinguväljal haavatute eest. Nad töid vaevatutele ja hädalistele mitte ainult vaimset tröösti, vaid pesid pesu, koristasid vangikambreid, sidusid haavu. Vincent de Pauli sõnum neile oli: *„Te peate olema nagu päikesekiired, mis langevad pidevalt porile, kuid jäävad alati puhtaks“*. Rahva hulgas kutsuti neid vormiriietuse järgi „hallideks õdedeks“ ja nad pääsesid tegutsema sinna, kuhu ei pääsenud ei kloostrisse sulgunud nunnad ega heategevusega tegelevad suursugused daamid. Juba 17. sajandi keskel laienes kongregatsioon Euroopasse, tegutsedes haiglates, vaeste tasuta õppeasutustes, orbudekodudes.

Vincent de Paul oli omakorda suureks eeskujuks kuulsale prantsuse jutlustajale, teoloogile ja kirjanikule **Jacques Benigne Bossuet**'le (1627-1704). 1670. a. usaldas Louis XIV, märganud säravat jutlustajat, tema kätte oma ainsa seadusliku poja – troonipärija Louis' kasvatamise.

Nii Päikesekuninga pojalt kui pojapojal s. t. eelmise pojalt, ei olnud saatuse poolt ette nähtud tõusta Prantsusmaa troonile. Nende kuulus isa ja vanaisa valitses kaua. Mõlemad surid troonipärijatena (poeg 1711, pojapoeg 1712. a.). Kuid, kui pojapojast suutis Fenelon kujundada aruka ja valitsemisvõimelise noormehe, siis tolle isast sama tark ja põhjalik Bossuet jagu ei saanud. Vanem *dofin* oli ükskõikne, laisk ja võrreldes oma isa – Päikesekuningaga - vähese temperamendiga. Ta ei sekkunud õieti millessegi ja armastas vaikida nii, et õukonnas võrreldi teda munga-trapistiga (1636. a. asutatud karmi põhikirjaga ordu, mis nõudis oma liikmetest täielikku vaikimist välja arvatud palvetamise ajal). Christine Pewitt iseloomustab Bossuet mõju vanemale dofäänile järgmiselt: *“Bossuet uskus ja pani ka oma õpilase uskuma, et suveräänil on vaieldamatu õigus oma rahva üle, et ta on tööriist Jumala käes ja vastutab ainuüksi Jumala ees.*

Bossuet pärssis iseseisvat mõtlemist; tal õnnestus surmata oma õpilases (õeldavasti piiratud) uudishimu ja muuta ta orjalikuks oma isa ees – ja arvestades Bossuet' loodud maailmapilti, võib isegi andeks anda, kui poiss ajas isa segi Jumalaga. ”(Pewitt, 42)

Ka Orleans'i Philippe – Päikesekuninga vennapoeg, sai hea hariduse. On säilinud printsi päevakava: (Pewitt, 40)

*Ärgata kell kaheksa, võtta osa kuninga ülestõusmistoiminust,
Kell üheksa tallidesse,
Kell kümme missale,
Kohtumine Monsieur' ja Madame'iga ,
Lõunasöök,
Siis saksa ja ladina keel ning ajalugu, kuni on aeg minna jalutama,
Kaks tundi väljas,
Aeg, mis jääb õhtusöögini, on õppimiseks,
Kuninga õhtusöögile, kui ta ei viibinud hommikuse ülestõusmise juures.*

Me näeme olulisi elemente: kohustuslik kuninga teenimine, vabaõhu- ja tubased tegevused, missa ja igapäevane kokkusaamine vanematega, (mis oli tol ajal üsna harukordne).

Muusika, kunst ja loodusteadused olid samuti õppekavas.

Saksamaa Maa oli laastatud, külad põlenud. Kõik see pidurdas koolide ja hariduse arengut. Kuid, kuna enamikus vürstiriikides oli võimul reformeeritud kirik, siis hoolitsesid haridustaseme tõstmise eest nii riik kui kirik. Mitmetes Saksamaa vürstiriikides anti välja koolikorraldused (näit. Gotha vürstiriigis), kus laste õpetamise osas esitati konkreetseid nõudmisi ja kontrolliti nende täitmist. Nii toimus eelkõige rahvakoolide võrgu loomine mitmel pool Saksamaal varem kui mujal Euroopas. Nendes piirkondades oli 17. sajandi lõpuks pea igas külas kool, laste koolisaatmine oli kohustuslik, kontroll koolide üle üldine, seadustega olid kehtestatud õpetamise eesmärk, õppeplaan, õpilaste klassidesse jaotus, distsipliin nõuded ja õpetamise meetodid. Kuna Saksamaa polnud tervikriik, arvestati ka kohalikke eripärasid ja traditsioone.

Kuis pealtnäha korrastatud koolisüsteemis oli tegelikult palju probleeme. Õppeainetes oli põhirõhk usuõpetusel, õpilaste mälu koormati üle ebavajaliku faktilise materjaliga ja seda teiste ainete arvel. Põhiline õppemeetod oli tuim pähetuupimine. Õpilaste tervisele ei pööratud mingit tähelepanu. Näiteks oli õpilastele keelatud suplemine ja ujumine kui kõlvatu ja ohtlik tegevus (Модзалевский, 329).

Lastevanemad ei olnud samuti koolikohustusest eriti huvitatud. See oli sundus (Schulzwang), mis nõudis laste tööst vabastamist, sageli mingiks ajaks kaugemale saatmist, laste riietega varustamist, toidu kaasa andmist. Kuigi koolireglemendid olid läbimõeldud ja head, ei olnud võimalik nende täitmine kvalifitseeritud õpetajatekaadri puudumise tõttu. Spetsiaalset õpetajate ettevalmistust ei olnud ja õpetajateks värvati inimesi, kes lihtsalt oskasid lugeda, kirjutada, arvutada ning tundsid usu põhitõdesid ja kirikurituale, sest neil tuli tegutseda ka kirikutalitustel. Esialgu oli enamik neist lõpetanud ladinakooli.

Ladinakoolide tase aga langes pidevalt. Varsti oli puudus ka elementaarselt kirjaoskajatest õpetajatest. Ka ei meelitanud õpetajaid äärmiselt madal palk, mida maksis kirik ega ka vähesed naturaaltasud lastevanematelt. Õpetajad tegelesid sageli paralleelselt mingi käsitööga või läksid suvehooaegadel põllutöödele, mõnikord koos õpilastega. Kujunenud olukorda ei saanud parandada inspeksioonide, visitatsioonide ega ka trahvidega.

Kuid katolikupiirkondades oli kooliolukord veelgi halvem. Rahva harimise nõudmised ei peegeldunud ka mitte seadusandluses, rahvakoole peaaegu ei olnud.

Mis puutub protestantlike vürstiriikide ladinakoolidesse, siis selles osas hakkasid muutused paremuse poole toimuma niipea, kui olid saabunud rahulikumad ajad. Siia jõudsid kaasaegsete väljapaistvate pedagoogide nõudmised kõige varem. Ladina keele tähtsus hakkas taganema emakeele ees, milline omakorda sai eraldi õppeaineaks. Tähelepanu pöörati naabermaade keeltele. Kuid õppekava koormati üle suure hulga peamiselt reaalinetelega: sõjaline ja tsiviilarhitektuur, astronoomia, botaanika, teoreetiline ja praktiline filosoofia, ajalugu, geomeetria, geograafia.

Siin-seal pidas vastu veel ka heebrea keel, kreeka keel hakkas aga kaduma. Kuna polnud ühtseid õppekavu, õpetati aineid igas ladinakoolis vastavalt õpetajate tasemele. Mõnes neist oli tugev emakeeleõpe, teisel reaallained või ladina keel.

Wolfgang Ratich (1571-1635)

Sajandi esimesse veerandisse jääb Wolfgang Ratichi tegevus. Ratich oli Rostocki ülikooli kasvandik, mitmekülgsete teadmistega õpetlane (lisaks filosoofiale ja teoloogiale ka matemaatika ja araabia keel). Eriti huvitus ta vanadest keeltest ja sellega seoses töötas välja uue meetodika keele õppimiseks.

Ilmselt oli tegemist oma ajast ees oleva õpetlasega, kes ei osanud omavahel siduda teooriat ja praktikat. Tema suurejoonelised ettevõtmised kukkusid kõik läbi ja mees suri unustatuna ja

vaesuses. Ratichi ideed mõjutasid aga tugevasti Saksamaa pedagoogikat. Tema meetodi aluseks olid järgmised nõudmised:

- *Kooliõpetus peab toimuma vastavalt lapse looduslikule olemusele, õpetada tuleb järk-järgult, et mitte kiirustada ja last teadmistega üle kuhjata. Väga oluline on pidev kordamine.

- *Õpetamine peab toimuma emakeeles ja alles seejärel tuleb minna võõrkeelte juurde.

- *Eriti tuleb hoiduda lapse sundimisest, sest see teeb õppimise vastikuks. Pähe õppimine üksi ei aita mõistust paindlikuks arendada. Kõik tuleb siduda näidete ja praktilise tegevusega.

- *Kogu õpetusprotsess, kasutatavad õpikud, metoodilised võtted peavad olema ühtlustatud.

Kõigepealt tuleb õpilastele esitada aine ise ja seejärel selle üle arutleda; mitte asuda kohe reeglite juurde vaid lasta õpilasel põhjalikult tutvuda materjali, või autori ja tema keelega. Kõike õpitavat peab õpilane ise kogema, algul osade kaupa ja siis üldistades. Nii jõuab ta ise reegliteni ja avastab ning kinnistab seaduspärasused.

Ratich oli suurepärane teoreetik, kuid praktikas fanaatiline veidrik, kes kõigiga alati tülli läks. Tal oli kõrgeid toetajaid, kellele ta esitas oma projekte. Ratich kohustus ette valmistama õpetajaid, kelle abil oleks võimalik lastel lihtsamalt ja kiiremini vanu keeli (ladina, kreeka ja heebrea) omandada. Asutati isegi spetsiaalne trükikoda, mis andis välja Ratichi meetodit sisaldavaid õpikuid. Õpetlase õpetada anti 231 poissi ja 202 tüdrukut. Ja ikkagi läks varsti kõik luhta ja teda algul soosiv prints pani nõudliku ja oma seisukohtadest mitte taganeva pedagoogi mitmeks kuuks vangi ja võttis talt lõpuks allkirja kinnitusele, et ta „rohkem kiitles ja andis lubadusi, kui suutis neid täita.“

Teine saksa pedagoog, kes jättis sügava jälje pedagoogikasse, oli **August Hermann Francke** (1663-1727). Andeka noormehena lõpetas ta Lübecki gümnaasiumi juba 14-aastasena ja 16-aastasena alustas filosoofia, filoloogia ja ajaloo õpinguid algul Erfurdis, siis Kielis, seejärel Hamburgis ja Gothas. 1784. sai Franke Leipzigi teoloogia magistrikraadi ja loengute pidamise õiguse. 1686. a. oli Franke üks uue piibliseltsi *Collegium Philobiblicum*'i asutajatest Leipzigi. Selle ühinguuga liitus ka pietismi rajaja Philipp Jakob Spener (1635-1705). Ühingu eesmärgiks oli Francke enda sõnul Pühakirja põhjalik uurimine algallikate kaudu, sest „õpetatud teoloogid pöörasid rohkem tähelepanu koorele kui tuumale, ja unustasid välise pärast olemuse“ (Модзалевский, 341) Seega oli tegemist Lutheri tegevusliini jätkamisega, sest protestantliku kirikuhierarhia oli selle järele unustanud. Tulemused aga peegeldusid ennekõike noorsoo kasvatuses.

Sügavalt uskliku 24-aastase noormehena elas Francke läbi sisemise kriisi ja ilmutuse, kahetses oma edevaid püüdlusi ja otsustas kindlalt edaspidi tegeleda enesekasvatusega ning pühenduda laste kasvatamisele. Nüüd oli see eesmärk Franckele kõige tähtsam. Spener veenis teda tulema Leipzigi. Siin suutis tulihingeline ja veendunud pietist France end kuulama panna ja kogus suure hulga pooldajaid. Aga ka vastaseid. Algasid tagakiusamised, tal keelati loengute pidamine, mõnda aega rändas Francke Saksamaal kuni ta kutsuti 1691. a. Halle ülikooli idakeelte õppejõuks ja ühe koguduse pastoriks.

See kogudus oli vaene ja harimatu. Francke alustas katekismuse õpetamisega koguduseliikmetele, eriti noortele, selgitades neile lihtsate võtetega usu alustõdesid. Lisaks võttis ta appi veel ühe võtte. Halles oli linnaelanike hulgas levinud komme, et linna vaesed ja kerjused tulid kord nädalas rikaste majade uste taha almust saama. Selles linnaosas, kus elas Francke, oli selliseks päevaks neljapäev. Ka tema jagas neljapäeviti almust. Järjekordsel neljapäeval kutsus ta ukse taha kogunenud vaesed sisse ja hakkas neid küsitلهma usuga seotud asjades ja ka õpetama. Põhiliselt pöördus ta noorte inimeste poole, kes vastasid innukalt, vanemad lihtsalt kuulasid. Kõik see kestis vaid veerand tundi, seejärel jagas pastor tavalise almuse ja ütles, et nüüd hakkab ta niiviisi katekismust seletama ja õpetama igal neljapäeval. Kuulajaid oli pidevalt palju. Franckel aga valutas süda just laste pärast, kuna need ei saanud koolis käia. Algul ta jagas lastele raha, et nad saaksid oma õppimise eest maksta. See aga ei õigustanud end, sest lapsed võtsid küll rõõmuga raha vastu aga kooli ikkagi ei läinud. Franckel endal puudusid aga rahalised vahendid, et avada kool. Siis saatis ta oma tudengid kruusidega linna peale raha korjama. Algul ikka midagi laekus, mõne aja pärast soikus seegi. Siis naelutas pastor kruusi oma uksele koos manitseva sildiga mäletada Jumalale meelepärast ligimesearmastust. Tavaliselt visati kruusi väga vähe, kuid ükskord leidis Francke sealt suure summa- 4 taalrit ja 16 penni. Rõõmus pastor ostis kahe taalri eest õpperaamatuid ja leidis vaese üliõpilase, kes oli nõus väikese tasu eest iga päev kaks tundi lapsi õpetama. Ka seekord oli algus raske, lapsed võtsid õpperaamatud hea meelega vastu, müüsid need maha ja kooli enam ei tulnud. Viimaste krosside eest ostis Francke veel raamatuid, kuid laste kätte neid enam ei andnud. Klassiruumi tegi ta oma kabinetti. Selline oligi 1695. aastal kuulsa Francke kooli algus.

Juba esimesel suvel kasvas õpilaste arv 60-ni. Francke kool muutus populaarseks, sest vanemad nägid, et lapsed mitte ainult ei omandanud teadmisi vaid ka käitusid kombekamalt. Ka kruusi laekus pisitasa raha. Paljud lapsevanemad ja toetajad saatsid kes mida sai, riideesemaid, kangast,

jalanõusid jms. Üks rikas toetaja saatis koolile 500 taalrit. Selle eest rajati varjupaik kahe õpetajaga, kes tegelesid lastega iga päev neli tundi. Populaarsus kasvas, annetusi tuli juurde. Francke rajas linnakooli, seejärel ladinakooli, pedagoogiumi ja vaeslaste kooli. Pedagoogium oli mõeldud õpetajate ettevalmistamiseks.

Kõige vaesemate jaoks avas Francke mõne aja pärast tasuta lõunad, apteegi ja raamatumüügi, kus müüs enda kirjutatud raamatuid ja peamiselt evangeeliume. Kogu ettevõtte jaoks oli vaja ehitada mitmesuguseid eriotstarbega hooneid. Annetusi laekus piisavalt ja Francke kool kasvas ja laienes. Kui Francke 1727. a. suri, oli tema rajatud pedagoogiumis 70 õpetajat ja 82 abiõpetajat, ladinakoolis 35 õpetajat ja 400 õpilast, saksa linnakoolis 102 meesõpetajat, 8 naisõpetajat ja 1725 õpilast, nii poisse kui tüdrukuid; vaeslaste varjupaigas 100 poissi, 34 tüdrukut ja 10 mees- ja naiskasvatajat. Ühislõunad olid 225 üliõpilasele ja 360 kõige vaesemale õpilasele. ; 53 inimest tegelesid majandusküsimuste, apteegi ja raamatute kirjastamise ja müügiga; leskede majas elas 29 leske, abielunaist ja tütarlast. Peame mäletama aega, nimetatud sündmuste paika ja ka olukorda naaberriikides. Francke kool avaldas kahtlemata väga tugevat mõju koolikorraldusele Saksamaal ja samuti mujal Euroopas.

Francke töötas välja õppeplaani, mis lõplikult valmis 1706. a. Tema põhiliseks õpetamise eesmärgiks oli noorsoo viimine Jumala tunnetamise ning tõeliselt kristliku elu juurde. See eesmärk ühendas kõiki Francke kooliasutusi, kusjuures iga aste omas konkreetseid eesmärke. Saksa koolis, kus käisid nii tüdrukud kui poisid, õpetati usuõpetust, lugemist ja kirjutamist, arvutamist ja laulmist, seejärel lisandusid looduslugu, ajalugu ja geograafia. Tüdrukutele õpetati lisaks ka mitmesugust käsitööd. Kuduma õppisid ka vaeslapsed-poisid.

Ladinakoolis õpiti usuõpetusele lisaks lugemist, kirjutamist, arvutamist, ladina, kreeka ja heebrea keelt, matemaatikat, füüsikat, ajalugu, geograafiat, botaanikat, muusikat, anatoomiat, joonistamist kuid pedagoogiumiga võrreldes vähema mahuga.

Pedagoogium pidi andma teadmised religioonist ja teistest teadustest, arendama sõnaosavust ning õpetama kõlblust. Pedagoogium oli ettenähtud kõrgemate seisuste ja varakate perede lastele. Selles olid avarad ja valgusküllased õpperuumid. Pedagoogiumi juures oli botaanikaaed, loodusteaduste kabinet parima füüsikalise aparatuuriga, keemialaboratoorium, anatoomikum ning mitmesugused töökojad. Pedagoogiumi õppeplaani nägi ette laste õpetamist usuteaduses, keeltes (ladina, kreeka, heebrea ja prantsuse keel), saksakeelsete kirjandite kirjutamist ning kauni käekirja omandamist. Lisaks sellele õpetati aritmeetikat, geograafiat, kronoloogiat, ajalugu,

geomeetriat, astronoomiat, muusikat, botaanikat, anatoomiat, meditsiini alusteadmisi. Vabal ajal tegelesid õpilased käsitöö ja kunstiga: treisid, lihvisid klaasi, joonistasid ja maalisd. Pedagoogiumi lõpetanud võisid edasi minna ülikoolidesse, seetõttu viimases pedagoogiumi klassis õpiti pealiskaudselt ka klassikute teoseid, korraldati dispuute, harjutati oraatorikunsti, retoorikat, loogikat, tegeleti metafüüsika ja dogmaatikaga, loeti Pühakirja tähtsamaid osi ja ka kuulsamate kirikuisade kirjutisi.

Nii üldiste kui kitsamate eesmärkide saavutamise kõige olulisemaks eelduseks pidas Francke õiget ja põhjalikku õpetajakoolitust. Kuna algul olid õpetamas põhiliselt tudengid, kes vahetusid iga lühikese aja tagant, pidas Francke oluliseks koostada iga aine tarvis võimalikult täpsed instruksioonid ja õppeprogrammid. Lisaks sellele oli igas koolis paar inspektorit, kes võtsid osa kõikidest konverentsidest ja külastasid pidevalt tunde. Üks seminaridest kujunes spetsiaalseks õpetajaid koolitavaks õppeasutuseks. See oli kaheaastase kursusega seminar, mille õpilased said tasuta kasti ja majutuse. Peamiselt harjutasid nad vanade keelte õpetamist. Seminari mugavuste ja õppimisvõimaluste eest pidid nad vähemalt kolm aastat õpetama kas ladinakoolis või pedagoogiumis. Õpetajate pidev ja korralik ettevalmistamine oli Francke koolisüsteemis stabiilse töö aluseks.

Pietistliku pedagoogika põhiprintsiip on järgmine: ilma tõelise kõlbluseta on kogu õpetatus, korralikus, kogu ilmalik haridus enne kahjulikud kui kasulik, sest see ei kaitse inimest kasutamaks teadmisi kurjasti. Kogu kasvatus peab rajanema mitmekülgsele südameheaduse kujundamisele, mis kaitseb inimest kirglike ja vääritute suundumuste eest, eriti himuruse eest, mida lastes tuleb suure tähelepanuga maha suruda. Ilma selle üldise abinõu – sisetunde täiustamiseta – on kõik üksikvahendid mitmesuguste pahede ja halbade kalduvuste kaotamiseks vähetulemuslikud.

Sealjuures tuleb arvestada iga õpilase individuaalust, tema iseloomu. Kõik, mis takistab saavutamast kasvatusel lõppeesmärke, tuleb kasvatusprotsessist kõrvaldada. See tähendab mitte ainult lapsele võimalikult varast usuõpetusse aluste õpetamist vaid ka kõikide lõbustuste keelamist, mis viiksid hajameelsusele ja kõlbelisele rikutusele. Kõik need lõbud, mis ilmalikus elus on aktsepteeritud ja iseenesestmõistetavad, ei saa viia kasvandikku kõrgemale kõlblusele. Kõlblus on aga vajalik inimesele kõikides seisustes ja olukordades ning kõikjal, kus seda eiratakse, toob see kaasa kahju ja kannatusi. Seetõttu peab noori tähelepanelikult õpetama käituma südameheadusest lähtudes aga mitte ilmalikke kombeid või õukonnakäitumist

jäljendades. Näiteks, et õpetada neile korralikku kehahoidu, ei pea neist tingimata tantsuõpetajaid tegema, arvas Francke. Tihti hakatakse noormehi varakult valmistama „seltskondlikuks eluks“, reisitakse nendega võõrastes maades, ja unustatakse peamine – töökus ja kõlblus. Õpetus peab pietistide teooria järgi andma rahuldust ja vahelduma puhkusega; selleks on vajalikud kehalised harjutused, mängud ja ka uute huvitavate loodusesemete, nähtuste või kunstide vaatlemine. Õpetus peab alluma kasvatusle. Kooli ülesanne pole üksnes teadmiste andmine ja seetõttu peab igas õpetuses olema kasvatuslik suund. Lõplik eesmärk on aga nii teadmiste omandamises kui ka distsipliiniga harjudes sisendada laste südamesse Jumalariigi tunnetamist. See kristlik idee peab sisalduma terves koolisüsteemis ja läbima kogu õpetust. Alles seejärel saab kasvandikku suunata kitsamale erialale tulevase ühiskondliku elu vajadusteks. Esmane on üldine haridus s. t. südameharidus ja usutunnetus.

Siit tuleneb, et rahvakool peab eelnema kõikidele seisuslikele ja erikoolidele.

Pietism andis esimesena rahvakoolile olulise tähenduse ja teostas realismiideed hariduses, mis tähendas pühendumist mitte niivõrd teadusele kui praktilisele elule kõigi sellest tulenevate vajaduste ja puudujääkidega. Pietism tegi kristliku õpetuse peamiseks kasvatusvahendiks ja muutis ta, vastupidiselt tolleaegsetele ortodoksaalsetele skolastilistele koolidele, surnud tähenärimisest kooliõpetuse eluliseks osaks. Rahvakoolidele pidid järgnema reaalkoolid, kus juurdusid kindlalt säärased ained nagu loodusteadus, ajalugu, geograafia, seadusandluse alused ja matemaatika.

Samal ajal (Friedell, lk 28-29) tulid Saksamaale kõige virgutavamad impulsid kirjanduses, kunstis, luksuses, kommetes välismaalt, Aja ideaali kutsuti homme du monde, homme du cour, honnête homme, monsieur à la mode. Seepärast nimetatigi kogu seda tegevust “à-la-mode olemiseks”. Saksamaale ei tulnud kõige tugevam välismaine mõju mitte Prantsusmaalt, vaid Hollandist. “Kavalerituur” viis enamasti Madalmaadesse. Aadlike kirjavahetuse keeleks oli juba täielikult prantsuse keel. Ja aadlikuks oli tegelikult igamees. Sest oli tohutult kerge endale aadlitiitlit hankida, kas ostmise teel või mõnele väikevürstile osutatud teenete tõttu. Selles välise noblessi taotluses, kusjuures sisemine vulgaarsus jäi kestma, avaldus serviilsus, mis varsti muutus sotsiaalse elu silmapaistvaks signatuuriks. “Reputatsioon”, honnête kehtis nüüdsest peale ainsa väärtuste mõõdupuuna ja selle reversiks oli “sabaliputamine”, pugemine õukonnale, bürokraatiale ja igapähele, kes seisis astme võrra kõrgemal. Viisaka käitumise ja hästi esitatava kõne oskust õpetasid täiesti rohmakalt ja mehaaniliselt “komplimentäärmaatud”, ja mida

prantslased sooritasid juba tollal kergelt, veetlevalt ja loomulikult, seda püüti Saksamaal väga kohmakal, filisterlikul ja maitsetul viisil matkida. Eeskätt aga austas igamees afekteeritud ja selles kolkamaailmas äärmiselt nihestunult avalduvat aristokratismi.

Kõikidest nendest kasvatusreeglitest hoolimata oli konversatsioon äärmiselt kuiv ning igav; suuremates seltskondades valitses vaimuvaene meetod tõstatada mingi kindel teema ja lasta selle kohta järjekorras igaühel oma arvamust avaldada; dialoog koosnes enamasti kätteõpitud kõrgelennulistest fraasidest, mille puhul mitte keegi midagi ei mõelnud ega tundnud.

Selle rõhutatud formalismi tõttu omandasid kõige tühisemad asjaolud tohutu tähtsuse. Suur probleem oli, kas külalistele pakkuda istumiseks tugitooli või taburetti, kas kõrgemate saadikute töldadel (ka tühjadel) oli teiste ees eesõigus, kirjade aadressid ja ametlikud pöördumised oli äärmiselt ülepaistatud.

Holland

17. sajandil ei olnud Madalmaades haridusprotsessi juhtivat ja kontrollivat organit. Munitsipaalvõimud andsid eraisikutele või assotsiatsioonidele „väikeste koolide“ pidamise lubasid, kontrollisid neid pisteliselt, esitamata kindlaid ja üldistatud nõudmisi. Tavaliselt olid inspektorid kohalike ladinakoolide õpetajad. Mõnedes linnades tegutsesid ka kooliõpetajate gildid, kes reguleerisid ise oma liikmete tegevust ja kontrollisid taset. Kontroll oli suunatud enam õpetajatele kui kooli tegevusele. Mõlemast soost õpetajad pidid kirjalikult tõendama reformeeritud kiriku usutunnistust ning andma vande. Seejärel anti neile kirjalik tunnistus, mis tuli riputada oma elamu välisuksele. Õpetaja harituse taset ega ka tema iseloomu ja sobivust õpetajaametisse ei kontrollitud. Kirikukonsistoriumid esitasid mitmeid proteste, viidates mõnede õpetajate lausharimatusele ja kirjaoskamatusse. (Zjumtor, Zumthor, lk. 135) Ka lastevanemate kaebused olid pidevad. Väikelinnades võeti sageli õpetajaks vigaseid noori linnakodanikke, kes muusse ametisse ei kõlvanud. Külades õpetasid lapsi tavaliselt kirikuvalvurid. Tüdrukute õpetajad pärinesid sagedasti elanikkonna kõige madalamatest kihtidest, ei omanud õieti mingit ettekujutust õpetamisest, olid sageli ise täiesti harimatud ning püüdsid esmajoones õpetamist siduda mingi konkreetse käsitööoskusega nagu kudumine, ketramine, pitsipunumine jms. Neilt nõuti oma õpilastele „Meie Isa“ palve, kümne käsu, usutunnistuse ja tähestiku tähtede nimetuste pähetagumist. Alles 1665. aastal ilmus ettekirjutus, et õpetajakandidaadid peavad oskama kirjutada ja nii trüki- kui kirjatähti lugeda, tundma nelja aritmeetikatehet, laulda psalme ja mis eriti kummaline, tundma õpetamise metoodikat!

Vaatamata sellele, et haridussüsteem tervikuna puudus ja õpetajad moodustasid ühe kõige vaesema linnaelanike kategooria, olid Madalmaad need, kus levis baasharidus ja elanikkond oli haritum, kui kustahes mujal Euroopas.

P. Zumthor kirjeldab isegi lasteaia sarnaseid asutusi Hollandis, mida nimetati ka koolideks, kuhu vanemad saatsid oma lapsi kolme kuni seitsme aasta vanuseni. Säärases „koolis“ olid tavaliselt vaesed tingimused. Õpetajanna kasutas veenmist, riidlemist ja vajadusel ka joonlauda distsipliini tagamiseks. Vanemad lapsed pidid kooris pähe õppima „Meie Isa“ palvet, tähestikku ja psalme. Siin mängiti, kakeldi. Paar- kolm korda nädalas õpetati tüdrukutele kudumist. Linnade sääraistes lastehoiukohtades oli olukord puhtam ja lahedam. Õpetajal oli eritool, lapsed istusid pinkidel.

Kui laps sai 7 aastaseks, saadeti ta viieks aastaks õpetaja juurde, kes pidi talle andma „keskhariduse“. Tavaliselt oli kooliruumideks eraldatud kaks ruumi. Lapsed jagati vastavalt sotsiaalsele staatusele, või rikkusele või edasijõudmisele või poisid-tüdrukud, olenevalt õpetaja tahtmisest. Igal juhul ei olnud tegemist veel kaasaegse klassidesse jaotamisega. Ühe osa õpilaste järgi võis vahepeal vaadata ka õpetaja naine või teener.

Paul Zumthor kirjeldab Hollandi koolielu 17. sajandil nii:

„Koolis algasid tunnid igapäev palvusega ja Piiblist lugemisega. Siis lauldi psalme. Seejärel tegutsesid lapsed igaüks oma ülesandega. . Õpilased tulid kordamööda õpetaja kateedri juurde ja võtnud peakatte peast, said õpetajalt ülesande või vastasid õpitut peast. Siis panid nad peakatte uuesti pähe ja istusid oma kohale. Ja nii kogu aasta vältel . Kool algas suvel kell 6. 00 ja talvel kell 7. 00 ning kestis õhtul seitsmeni. Päeva jooksul oli kaks suurt vaheaega – 11. 00-13. 00 ja 16. 00-17. 00 Sajandi jooksul muutus koolipäev pisut lühemaks, ühe vaheajaga ja kella viieni. Koolivaheaega oli kaks nädalat. Lisaks lubati õpilasi vabaks mingiti tähtsündmuste puhul (näiteks loomalaat) või kui vanemad palusid lapsed vabastada seoses perekondliku sündmustega. Tavaliselt luba saadi, kuid popitegemist karistati keretäiega. “

Kehaline karistamine oli koolis tavaline. Õpetajal oli selleks joonlaud, piits ja rihm. Kasutati ka häbiposti panemist, jalarauda, mida süüdlane pidi kõikjal taga lohistama ja ka „eeslikõrvu“ – kaela riputati silt üleannetuse märkega.

Õpetuse sisuks olid pühakute elulood, lugemine, kirjutamine ja aritmeetika. Tüdrukutelt nõuti vähem kui poistelt. Rohkem pöörati rõhku tüdrukute käsitööoskusele.

Alustati tähtede õppimisest alfabeetilises järjekorras, ilma sõnade näideteta. Sõnad luges õpetaja tervikuna ette ja lapsed kordasid neid (ka moonutades) seni kuni kõik oli peas.

Päheõppimine toimus kõvahäälselt, nii, et kooli läheduses ei tahtnud keegi kunagi elada, olevat lärmi rohkem, kui sepapaja kõrval.

Seoses kaubanduse arenguga oli koolides eriline tähelepanu aritmeetika õppimisel, kusjuures näited ja ülesanded olid alati praktikast võetud. Näiteks ülesanne: *“Kaks inimest ostsid kahasse kaheksa pinti malvaasiat ja tahaksid nüüd selle omavahel võrdselt jaotada. Kuid, et ostetud veini jagada, ei ole neil muid anumaid, kui üks viiepindine ja teine kolmepindine pudel. Küsimus: kuidas nad peaksid toimima?”*

Teine õppeaine, mida eriti hinnati ja mille saavutusi tähtsustati, oli ilukiri. Hollandlased muutsid kalligraafia tõeliseks kunstiks. Hollandlaste kui parimate kalligraafide kuulsus oli tuntud ka väljapool Madalmaid. Iga õpetaja prestiiž kasvas suuresti, kui tal oli ette näidata suurepärase käekiri. Pedagoogilised oskused ja iseloom olid tunduvalt vähemtähtsad. Lastele õpetati mitmeid kirjavorme – romaani ja germaani kirja, kald- ja püstkirja. Linnade munitsipaalvõimud korraldasid igal aastal koolilastele ilukirjakonkurse. Võitja sai hõbesule või kirjatarbed või nime autahvile kandmise õiguse.

Ilukirja harjutused jätkusid ka ametnike, ärimeeste ja õigusteadlaste seas. Ametidokumendid pidid olema kirjutatud laitmatu käekirjaga. Lisaks oli sügavalt juurdunud epistolaarne kirjandus – kirju kirjutati palju ja käsitleti väga erinevaid teemasid. Kombeks oli ju ka kirju pidevalt ette lugeda ja sageli ka kogumikesse koondada ja publitseerida. Seega õpiti ilukirja ja õigekirja kõrval juba algkoolist alates ka retoorikat. Ja loomulikult oli oma võimetes kahtlejatel võimalus abi leida mitmesugustest didaktilistest abimaterjalidest ja mitmetest nõ. õpikutest, kuidas koostada ametikirja või kirjutada armastuskirja. Või siis pöörduti tunnustatud autoriteetide kirjutiste poole, et kiri kaunikõlaline ja peen välja kukuks.

Säärane suhteliselt ühekülgne programm ja korralike õpikute puudumine ei taganud reeglina häid teadmisi. Lisaks võtsid vanemad sageli oma lapsed koolist enne kursuse lõppu, et need hakkaksid millegi asjaliku ja tulutoovaga tegelema.

Hugenottide tagakiusamise tulemusena valgus Madalmaadesse suur hulk prantslasi, kes hakkasid avama „prantsuse koole“, kus matemaatika ja kalligraafia kõrval õpetati ka prantsuse keelt, mida peeti rahvusvaheliseks keeleks. Mõned daamid avasid koole spetsiaalselt headest perekondadest pärit tütarlastele, kus õpetasid prantsuslikku epistolaarset stiili, sageli pöörates vähe tähelepanu prantsuse keele ortograafiale ja süntaksile. Prantsuse keele tähtsus kasvas Madalmaades terve

„kuldse sajandi“ kestel. Siiski, prantsuse keel juurdus ja oli kasutusel vaid aristokraatia ja rikkama kodanluse hulgas.

Mõnedes koolides õpetati inglise keelt. See, nagu ka saksa keel, ei olnud eriti levinud. Itaalia, hispaania, portugali keele tundmine oli erandlik. Võibolla ehk viimane oli enam populaarne meremeeste hulgas. Madalmaade keel ei olnud üldse õppeaineks. Tegelikuses oli tegemist erinevate dialektidega, ühtne kirjakeel kujunes 17. sajandi jooksul.

Kasvatustsükkel lõppes tavaliselt noore inimese pikema välisreisiga kas Prantsusmaale või Šveitsi.

Keskhariduses valitses kuni 17. sajandi alguseni kaos. Polnud ei ühtset programmi, õpikuid ega metoodikat. Ladinakoolid olidki need, mis andsid riigi eliidile haridust, seepärast linnade sinodid kontrollisid aeg-ajalt olukorda, kuid esimesed üldised eeskirjad ilmusid alles 1625. a.

Sellest ajast jagunes ladinakool kuude (või ka nelja) ossa, kus lapsed õppisid kaheteistkümnest kuni kuueteistkümnene või kaheksateistkümnene aastani. Tüdrukuid nendesse koolidesse ei võetud. Aristokraatsest perekonnast pärit tütarlapsed, kes tahtsid omandada klassikalist haridust, võtsid eratunde.

Kooli õpetajaid määrasid kuraatorid kohalike vaimulike hulgast. Nemad kontrollisid ka üleminekueksameid ja määrasid preemiaid ning üleastumiste eest trahve. Pedagoogika eest vastutas rektor.

Distipliin nendes koolides oli range. Üldiselt oli kasutusel kehaline karistus. Tavaliselt olid koolide asukohtadeks endised kloostrid. Õpperuumid olid kõledad, halvasti valgustatud, talvel turbasuitsused. Suvel algas õppetöö kell 8, talvel kell 9 peavärava kella löökidega, kestis üheteistkümneni, seejärel kaks tundi vaheaega ja jälle koolitöö kuni nelja-viieni. Koolivaheaeg oli augustis kolm nädalat. Küll aga katkes koolitöö sagedaste pühade tõttu – riigipühad, usupühad, rektori sünnipäev, avalik hukkamine või raamatulaat.

Peaaineks oli ladina keel, sellele pühendati eriti kolmel esimesel aastal kaks kolmandikku kogu õppeajast. Ülejäänud õppeaeg jagunes usuõpetuse ja kalligraafia vahel. Siis lisandusid kreeka keel ja retoorika ning loogika alused.

Ladinakoolide tase oli kokkuvõttes üsna keskpärane. Õppejõud kaebasid, et õpilased ei tunne õppimise vastu erilist huvi. Ka kasutatav metoodika ei toetanud õppimist. Rõhuasetus oli mälutreeningul s. t. pähetuupimisel ja võistluslikkusel. Eksameid korraldati iga kahe aasta järel ja püüti õpilasi motiveerida preemiatega. Lisaks oli tugevaks konkurendiks prantsuse keel, mis

tõrjus ladina keelt ja antiikkultuuri. Rikkad eelistasid prantslaste-emigrantide juhitavaid prantsuse kõrgemaid erakooli või võeti pojale guvernant. .

Ladina koolile järgnes ülikool oma tavapärase nelja fakulteediga, nagu oli kombeks juba keskajast. Esimene ja kõigile kohustuslik oli kunstide teaduskond, täpsemalt loodusteadused ja keel, seejärel teoloogia, juura või meditsiin. Kogu viimatinimetatud õpe võttis aega neli-viis aastat, nii, et professionaalselt tegutsema oli noormees valmis 20-25 aastasel.

Ülikoolidega võistlesid tol ajal nn „kuulsad või tuntud koolid“, mis andsid sama haridust, erinevus oli vaid juriidilistes nüanssides. Leideni ülikool oli asutatud 1575. a., Franckenkerki oma 1585, teised ülikoolid juba 17. sajandi alguses. Kuid ülikooli omavad linnad tegid selles osas pidevaid takistusi teistele ega lubanud avada uusi ülikooli, nii, et need pidid leppima „tuntud kooli“ nimetusega ja vähendama õppekavavade sisu ning õppeaega. Lisaks ei olnud neil õigust välja anda doktorikraade.

Siiski, Utrechti „tuntud kool“ saavutas ülikooli staatuse juba 1636. a., kaks aastat pärast asutamist.

Vaatamata kõigele olid Madalmaade ülikoolid parimad teaduskeskused Euroopas ja selle poolest laialt tuntud.

Kõige tuntumaks keskuseks sai Leideni ülikool. Ülikooli õppejõudude koosseisu kuulus kümme professorit: peale ülikoolile kohustusliku teoloogi mitmed humanitaar- ja loodusteaduste esindajad. Nemad moodustasid ülikooli õppejõudude tuumiku. Selle arvukus kasvas sajandi jooksul oluliselt, kuid jäi teistele ülikoolidele eeskujuks. Ülikooli juhtis rektor, teda toetas kõikidest professoritest koosnev ülikooli senat. Ülikool, asudes endises kloostri, oli oma aja kohta suurepärase tehnilise varustusega, mahukate õpperuumide, üliõpilaskodu ja õppejõududele renditavate endiste kloostrikongidega.

Kaasaegseid lummas suursugune ja range arhitektuur, mis mängis kindlasti ka teatavat rolli, kui mäletada arhitektuuripsühholoogiat. Ühesõnaga, tegu oli tõelise teaduse linnaga. Ülikooli kuraatorid püüdsid Leidenisse meelitada kõige väljapaistvamaid professoreid, tõstsid palka ja lubasid muid soodustusi. Professorite hulgas oli ka mitmeid välismaalasi. Kõige olulisem oli kuulsus teadusilmas. Ülikool oli uhke oma kõrge reputatsiooni üle. (Teistes esines kuulujuttude järgi doktoridiplomite müümist, või oli professorite kooslus väike ja mittemidagiütlev.) Ka tudengite seas oli välismaalasi. Leidenis õppis ka Descartes.

Madalmaade ülikoolidel oli võrreldes teiste Euroopa ülikoolidega uudsuse eelis, nad ei kannatanud keskaja ülikoolidele omaste traditsioonide, eriti teoloogia primaarsuse all. Siin olid uued tuuled teaduses varmad levima. Ülikool oli kuulus kreeka-ladina filoloogia, idamaade keelte, anatoomia, astronoomia, botaanika alal. Tekkisid keemia, kaasaegse humanismi need harud, mis põhinevad lingvistikal, ajalool, loodusteadustel. Ühendatud Provintsid olid hiljuti tekkinud riiklik moodustis ja neil oli orgaaniline vajadus oma kultuuri loomiseks nagu nad olid omanäolised poliitiliselt ja majanduslikult. Hollandi intelligentsi põhiomadus oli konkreetse armastus, teadushuvi ja huvi kõige avastatu praktilise kasutamise vastu.

Madalmaade linnakodanikud armastasid teadust ning olid äärmiselt uudishimulikud. Ülikooli teaduskondade tegevust elustas ja aktiveeris ka riigis valitsev suur usuvabadus. Tudengitelt ei nõutud isegi truudusevannet reformeeritud kirikule.

Hollandis tekkis ja hakkas arenema optika ja meteoroloogia, üha suuremat iseseisvust saavutas matemaatika.

Meditiin ja füüsika lähenesid üksteisele. Sageli anti doktorikraad korraga nii ühes kui teises aines. Tõsi küll, ülikoolis loeti ainult teoreetilist meditsiini, kuigi rahvas eelistas kõrghariduseta praktikuid ja pidas õpetatud doktoreid kogemusteta tähenärijateks. Leidenis oli botaanikaaed loodud juba 1587. a. 17. sajandi esimeses pooles asutasid botaanikaaia ka teised ülikoolid. 1632. a. ehitati Leideni ülikooli astronoomia observatoorium. Utrechtis kasutati selleks ühte linnatornideid. Arstide väljaõppeks loodi anatoomia kabinette, kuhu koguti skelette, muumiaid, loomade topiseid – kõik tudengitele paremaks näitlikustamiseks. Sisustati matemaatika ja füüsika kabinette, kus oli võimalik näha ja kasutada tolle aja uusimaid töövahendeid ja mõõteriistu.

Filosoofia

Utoopiatel on pikk ajalugu. Nad on tunduvalt vanemad kui neid tähistav sõna. Esimest korda võttis mõiste „utoopia“ kasutusele Thomas More (Morus), kes liitis kaks kreeka keelset sõna *ou* (=ei) ja *topos* (=koht) ja pani uusmoodustuse „Utopia“ oma 1516 a ilmunud raamatu pealkirjaks. Aga utoopiaid ehk olematuid paiku kirjeldasid juba antiikautorid. Eriti populaarseks muutusid säärased spekulatsioonid XVI-XVII sajandist alates, kui maailm ennenähtamatu kiirusega avanes ja osutus salapärasemaks, kui oli osatud arvata, ja tiivustas kirjanike kujutlusvõimet. (Bacon, Uus Atlantis, 52) . Atlantise legend pärineb Platonilt 350 aastat e. Kr.

Atlantis oli tähtsaim linn suurel ookeanisaarel kusagil Atlandi ookeanis. Atlantise elanikud nautisid kõrgtsivilisatsiooni hüvesid ning rikkusi, sest nad olid osavad meresõitjad, ja valdasid mitmesuguseid insenerioskusi. Neid tabas kohutav looduskatastroof, mis hävitas selle tsivilisatsiooni. Bacon täpsustab-täiendab Platonit ja jätkab sealt, kus Platon pooleli jäi.

Rootsi

Kõlblus

Koos usuvõitlusega sai 17. sajand eelmiselt sajandilt pärandiks maailma arengu eriaspektid. Vastamisi olid ju kristlased, kes kõik pidid kinni pidama kristliku eetika põhiväärtustest, samal ajal kui omavahel oldi verivaenlased. Vastasseisu teravdasid poliitilised, majanduslikud ja seisuslikud probleemid. Tegelikult ei õnnestunud religioonil ei mehi ega naisi täielikult korrale kutsuda. Suhete ja käitumise vabaduse väline fassaad kaeti enamuses korralikuselooriga.

Ühelt poolt, ja seda rohkem, tunneme me 17. sajandi ilmaliku elu frivoolset vabadust. Seda kõike on kirjeldatud arvukates romaanides, 17. sajandi memuaarides ja ka kirjavahetuses. Ka tänapäeva lugeja on huvitatud eelkõige intriigidest, armuseiklustest, saladustest ja kõlblusseaduste rikkumisest. See kõik on põnev, kaasakiskuv ja lubab fantaasial lennata.

Väljapaistvate inimeste elu ja tegevus pakkus võimalusi legendide ja kuulujuttude tekkeks. Prantsuse kuninga õukond andis siin eeskuju. Kuna kuningas oli riigi „mina“, siis elas ta terve oma elu kõigi, eelkõige õukonna silme all. Detailid olid teada ning mida püütigi salastada, oli kuulujuttudest ja vastakatest arvamustest teada ja eriti huvitavaks arutlusobjektiks. Ainuke ja kõrgeim seadus riigis oli *suprema lex regis* (lad. k) – kuninga soov on kõrgeim seadus, ehk *Car tel est notre plaisir* (pr. k) – seepärast, et meile nii meeldib. Kõik, nii teadus, kunst, religioon ja filosoofia pidid ülistama kuningat. Ajalugu pidi rõhutama tema esiisade tegusid ja kangelaslikkust. Pensionid, tulud, kingitused – kõik tuli kuninga tujude ja tahtmise järgi.

Inglismaa troonile tõusis pärast neitsilikku kuningannat Elisabeth I-st, 1603. a. Maria Stuarti poeg Jacob I, kelle valitsemise ajal olid kombed inglise kõrgema seltskonna hulgas üsna vabad. Ise ta

tundis huvi rohkem kenade noorte meeste vastu. Tema lemmikuks oli lord Buckingham. Lisaks tundis ta elavat huvi demonoloogia vastu ja kirjutas sellest palju. (Epton, 1599)

Üks kaasaegsetest kirjutas: *“Ma pole kunagi varem näinud säärast korralagedust, tagasihoidlikkuse ja kainuse puudumist, nagu praegu...Kõrgest seisusest daamid käivad maskides: tundub, et näo katmine on nende ainus tagasihoidlikkuse ilming, kuid nad kasutavad seda selleks, et tegeleda nii häbitu kõlvatusega, et mind ei suuda vist miski enam imestama panna.”* (Epton, 159)

Õukond lõbutses karnevalidel, mehed riietusid naiste, naised meeste kostüümidesse, seksist räägiti avalikult, käest kätte käisid siivutud salmid. Maneerid olid tahumatud.

Samal ajal püüdis kuningas ja vaimulikkond vohava kombelõtvuse vastu ka midagi ette võtta.

1620. a kirjutas üks kaasaegsetest: *„Kuningal tuleb pidevalt isepäistele naistele koht kätte näidata. ...Eile kutsus Londoni piiskop kokku kogu linna vaimulikkonna, öeldes neile, et sai kuningalt ühemõttelise korralduse, mis käseb neil kõigil teravalt välja astuda meie naiste häbituse vastu, laiaääreliste kübarate ja kitsaste pihikute ning muude moesolevate riietusesemete kandmise vastu, ning lisas, et kui kirikute kantslitest kõlavad noomitused ei mõju, siis võtab ta tarvitusele teised abinõud. Tõepoolest, korda on meil alles jäänud väga vähe ja kas seegi abinõugi aitab, teab ainult Jumal“*

„Meie kirikute kantslitest räägitakse pidevalt naiste isepäisuse ja häbematususe vastu, seepärast võtsid ka muusikud ja bardid, kes ballaade laulavad, naised ette, nii, et nad ei saa sammugi astuda, ilma, et neil kõrvus kumiseks. Kui see ei aita, siis ähvardab kuningas karistada nende mehi, vanemaid ja sõpru, kes omavad või peaksid omama nende üle võimu ning sundima naid selle eest trahvi maksma“. (samas)

Louis XIV jättis oma järeltulijale muuhulgas järgmise õpetuse: *“. . . kõik, mis on meie valduste piires, kuulub meile, ükskõik mis see ka on. Te peate olema selles kindel, et kuningad omavad sünniõigusest õigust vabalt ja täielikult kasutada kogu vaimulikkonna ja ilmalike vara ja võivad igal hetkel, targa valitsejana seda kasutada riigi vajadusteks“* (Fuks, 19)

Teiselt poolt kujundab absolutism **serviilsust**, truualamlikkust. Kõik peale kuninga on alluvad. Kui renessanss lõi individualismi, isiksuse eneseteadvuse, see omakorda kodanikuuhkuse, siis absolutismi ajal muutus see enese vastandiks. Nüüd oli igatühe eetiliseks kohuseks näidata

truualamlikkust oma valitsejale. Selle kõige iseloomulikum joon on üksikisiku iseseisvusetus. Igaüks kuuletub ilma mõtlemise ja kõhkluseta. Inimesed ei usu enam iseendasse, neil on pealesurutud ideaalid. Renessansiga võrreldes ei ole ka kultuuris enam endist suurust, uute inimkonna mastaabis eesmärkide püstitamist. Kõik allub absolutistliku monarhi tujudele, ka reeglite muutmine ja piiritlemine. E. Fuks iseloomustuse järgi on (Fuks, 59): *alam“ printsibilt argpüks, alandlikkusest rumal ja kättemaksuihast alatu. Selles on kõik tema eluvõime ilmingud, selles serviilsuses, mis vaadeldaval ajal muutus massiliseks. . . . Seal, kus on „alamad“ on ka serviilsus. . . Lihtrahval väljendub see truualamlikkuse tunne veel ka piiritus ja alatises võimukandja hardas austamises ja usaldamises.*

Lihtrahvale oli see nagu religioon. Ta uskus siiralt, et valitsev kord on jumala seadus ja seepärast oma olemuselt hea. Usk kuninga jumalikusesse pole ainult väline või ainult rituaalne. E. Friedell toob näite kuulsast prantsuse näitekirjanikust Racine'ist, kes, olles Päikesekuninga soosik, suhtles temaga sageli madame de Maintenoni pool ja sai kogemata hakkama suure taktitusega. Nimelt juhtus kuningas temalt küsima prantsuse teatri allakäigu põhjuste kohta ja näitekirjanik tõi põhjuseks kirjanik Scarroni liiga sagedase lavastamise, unustades, et de Maintenon oli kunagi madame Scarron. Kuningas ei kõnetanud sellest ajast kunagi enam näitekirjanikku, kes langes kurvameelsusesse ja suri varsti. On see tõsi või legend, aga iseloomustab väga hästi alamate arusaamist valitseja jumalikkusest (Friedell, 101)

Oma kannatusi seletas lihtrahvas mitte kehtiva korra, vaid konkreetse halva valitseja käitumisega ning rahva ainuke ja kõige suurem soov oli, et Jumal saadaks õiglase, suuremeelse ja hea valitseja. Seda kasvatati inimestesse maast madalast.

Äärmiselt tähtis oli õige kirjalik ja suuline pöördumine, kummardused, istumiseõigus (nn. tabureti õigus). Kogu elu oli pidev suur näidend, siin oli tähtis poos. Selleks ka peeglid. Memuaaridki on oma aja peeglid. See omakorda tähendas, et miski ei ole enam intiimne ega salajane. Kõik teavad kõigist kõike. Elu on avalik ja seega ka pealiskaudne. Kõik annavad endast märku eelkõige välimusega. Seepärast on rikas ja moekas riietus ülioluline ja sellele raisatakse tohutuid summasid. Vaja on saavutada kohene hiilgav edu. Pole aega vaadata sügavamalt inimese olemusse. Nii kujuneb sageli valitsevaks vale ja petlik olemus. Tõde tuleb peita. Vaene paneb kõik mängu uhke pealisriide muretsemiseks, vaatamata, et alusseelikud on räbalad, rumal püüab näida targana, kidakeelne kasutab õpikute teravmeelsusi, vanadust peidetakse puudri ja puna alla, kuningatel on sõjaväeparaadid näidislahinguteks jne.

Barokkstiil peab looma valitseja suuruse aupaiste. Ka arhitektuur on sellele allutatud. Loss ei ole enam kindlus, vaid luksuslik hoonete kogum, kus kõik rõhutab omaniku suurust. Tolle aja lossid ei ole kõrged ja paljukorruselised (tavaliselt kahekorruselised), sest valitsejatest kõrgemal ei saa keegi olla. Samas ehitatakse tohutu suuri hooneid tubade anfilaadidega, kus kohakuti asetsevate uste avamine loob lõputu rikkuse ja sära imitatsiooni.

See omakorda ei luba tekkida privaatsusel. Ka kõige rikkamate ja suursugusemate losside häda on selles, et omanikel ei ole privaatruume ega võimalust hetkekski omaette olla. Kõik on nähtav ja enamgi, vaatamiseks välja pandud – tualett, söömine, suhtlemine, loomulike vajaduste rahuldamine. Kõik valitsejat ümbritsev peab sisendama rõõmu ja imetlust. Valitseja on maapealne jumal. Seda rõhutab ka valgus. Tohutu arv küünlaid lühtrites ja kandelaabrites, ridamisi seinu katvad peeglid neid peegeldamas. Juveelid ja kuld teevad ka valguse kuldseks. Kuna privaatsust ei ole, siis tervet elu täidab poos. Seda täiustatakse terve elu, jälgitakse pidevalt ja seda on võimalik kontrollida jällegi ka peeglist.

Absolutism kujunes kõigepealt Hispaanias. Siin sündis absolutistlik kultuur peaaegu sajandi võrra varem kui mujal Euroopa riikides. Hispaanias kujunes valitseja ligipääsmatu suursugusus. Kuna Hispaania kuninga võim oli suhteliselt vähe piiratud, sai säärane ettekujutus suurusest, suursuguse valitseja tüüp oma klassikalise vormiga eeskujuks Euroopale.

17. saj. kogus prantsuse absolutism küllalt jõudu, et astuda hispaania oma kõrvale. Hispaania majandus langes, Prantsusmaa võttis liidripositsiooni üle. Prantsuse kombed ja etikett muutusid kõikjal tooniandvaks. Kõik õukonnad võtsid eeskuju prantsuse kuninga õukonnast, prantsuse keel muutub sisuliselt rahvusvaheliseks, see ei ole mitte ainult diplomaatia ja ametlike suhete keeleks vaid prantsuse keeles suhtleb ka „seltskond“. . See muutub kohustuslikuks igapähele, kes tahab, et teda peetaks haritud inimeseks. Ka kolmas seisus kasutab prantsuskeelseid väljendeid, ehkki seda keelt tuntakse halvasti või peaaegu üldse mitte. Kõne sisse põimitakse ohtrasti prantsuskeelseid väljendeid .

Lastele võtavad vähegi varakamad kodanikud prantsuse guvernante. Need peavad õpetama oma hoolealustele mitte ainult keelt, vaid ka prantsusepärase käitumist, kehahoiakut, tantsu, etiketti.

Kirjandus

17. sajandi esimest poolt Euroopas varjutas verine kolmekümneaastane sõda. Selle sõja koledused jätsid sügava jälje ka kirjandusse. Hans Jacob Cristoph Grimmelshausen'i (1621-1676) 1668. a. ilmunud "Der abentheuerliche Simplicius Simplicissimus" sai Saksamaal väga populaarseks. Seda loetakse ka üheks didaktilise kirjanduse näiteks. Simplicissimus on loo alguses n. ö. *tabula rasa*. Ta on lihtne maapoiss; kes sattub igasugustesse seiklustesse; saab tunda häda ja viletsust, kasutab oma loomupärast nutikust ja leiab rahu üksikul saarel. "Simplicissimus" on kelmiromaan; peategelane paljuski sarnane näiteks Tjil Ulenspiegelile või ka Sanco Pansale. Ta on lihtsameelne, aga ei kaota ka kõige raskemas situatsioonis pead ja säilitab huumorimeele, õigemini oskab kõrvalt vaadata ja pilgata. Kogu loo pidevaks taustaks on kolmekümneaastane sõda oma koleduste, vägivalla, hirmu ja õiglusetusega. Autor kirjeldab talupoegade kannatusi ja toonitab samas pidevalt, et just talupojad on see seisus, mis toidab kõiki teisi. Tänu talupoegadele on kõigil, ka kuningal, leiba. Ta rõhutab ikka jälle seda talupoegade uhket põhimõtet "kui Adam kündis ja Eva ketras, kus olid siis ülikud?". Päris romaani alguses laulab nooruke karjuspoiss Simplicissimus kiidulaulu talupojaseisusele. (Grimmelshausen, 33) Simplicissimuse lugu on nii satiir kui lustakas seiklustejada. Kuid võrreldes Tjil Ulenspiegeli ja Don Kihote'ga jäi Simplicissimus vähemtuntuks ja tema nimi levis enam alles 19. sajandi lõpul. (Morozov, 182) "Simplicissimus" on tüüpiline barokiromaan, autorit huvitab kõik, mis võib vapustada kujutlusvõimet, kõik kurioosne ja ebatavaline (Morozov, 94) Näiteks juhtub Simplicissimus oma rännuteedel ka Moskvasse ja elab seal üle ilmvõimatuid ja naljakaid seiklusi(371Gr.). Siin peegeldub ka see kummaline tõe ja väljamõeldiste segu Venemaast, mis oli Saksamaal levinud 17. sajandi I poolel. Oma rännakute jooksul tegeleb Simplicissimus kõigega, mis ette juhtub: soolapuhumise ja arstimisega(514, Gr), viirastuste väljaajamisega (503 Gr), korjab teadmiste raasukesi ja kuhjab need kokku õpetlikeks juttudeks.

Grimmelshausen kirjutab veel mitu romaani; muuhulgas ka "Courage"i, sõjaaegse markitandi ja naisavantüristi, vägivallale allunud ja sellest nii palju kui võimalik, kasu lõiganud landsknechtide sõbranna allakäigu loo, millest hiljem B. Brecht transformeeris oma "Ema Courage ja tema lapsed".

17. sajand andis maailmale veel kaks olulist kirjanduslikku kuju. Mõlemad olid Hispaania päritoluga. Need on M. Cervantese *Don Quijote* ja Tirso de Molina *Don Juan*. Kaks täielikult vastandlikku tegelast. Üks on oma hulluses tõstnud viirastusliku Toboso Dulcinea inglite kõrgusele ja vehib neiu nimel teha jaburaid kangelastegusid, teine peab pöörase naistemehena

vallutatud neidude arvet. Mõlemad tegelaskujud peegeldavad 17. sajandi sugudevahelise suhtlemise äärmuslikke külgi. Õnnetu Don Quijote elab keskaegse rüütliromantika udus, kuid oma olemuselt on ta läbinisti õilis ja võitleb kõrgete ideaalide eest. Vaatamata Don Quijote hullusele, peegeldub romaanis autori lugupidamine ja poolehoid peategelasele. Lugeses tundub, et mitte Don Quijote ei ole hull, vaid hullunud on teda ümbritsev maailm, kus on kunagised kõrged rüütlideaalid jalge alla tallatud. Aga aeg on ümber ja õnnetu Kurva Kuju Rüütel võitleb veskitiibadega. (Cervantes, I, 65)

Michel Foucault (Slova i veštši, 82) nimetab Don Quijote't igaveseks märkide otsijaks. „*Tal on kohustus täita raamatutes lubatu.* . . “ Kuid maailm on juba teine ja märkidel on teine sisu. L. Donskis näeb Don Quijotes keskaja maailma luigelaulu. Keegi ei usu enam mingitki liiki rüütellikkusesse, ülekohtuselt kannatajate sõjalisest abistamisest, südamedaami armastamisest ega muudesse õukondlikesse ideaalidesse. Don Quijote aga keeldub tunnistamast seda sotsiaalset reaalsust, milles minevik, traditsioonid, tähtsad isikud ja kultuurikaanon on saanud pilgete objektiks. Don Quijote on tegelane, kes kuulub üleminekuperioodi, mil varasema ajastu väärtused ja ideed on oma toimejõu kaotanud, kuid uued, mida selle aja inimesed võiksid usaldusväärseks pidada, ei ole veel kerkinud. . . .

Maailm luuakse kujutlusvõime ja reaalsuse ühendamisel. Reaalsus kehastub suurepäraselt Don Quijote sõpruses Sancho Panzaga. . . . Ilma kujutlusvõimeta reaalsus mandub ja muutub pimedaks alasti võimuvõitluseks. Kuid ka reaalsusprintsipiibist lahkukistud kujutlusvõimet ähvardab oht mitmesuguste irdumuse ja hulluse vormide ohvriks langeda“ (Donskis, 249) (Lisada)

Nagu Jüri Talvet ütleb romaani järelsõnas: “*Don Quijote*” ei ole lihtsalt üks paljudest uusaja silmapaistvatest romaanidest, vaid teos, mille tähendus ulatub kaugele üle kirjandusloo raamide. “*Don Quijote*” on müüt, on kultuur, on terve olemisviis. Nii nagu Cervantes üleminekul “*Don Quijote*” esimesest osast teise laseb oma kangelastel astuda romaani lehekülgedelt lugejate sekka, on Kurva Kuju Rüütel ja tema truu kannupoiss ja sõber Sancho astunud oma ajast ja ruumist suurde inimkonna aega ja ruumi, kandes põlvest põlve usku hingeüllusesse, sõprusesse ja usaldusse, tarkusepiüüdu, vabadusiha ja armastust elu vastu – neid kõige õilsamaid aateid, mida maailm vajab täna rohkem kui kunagi varem”(Cervantes, II, 523)

Don Juan vastupidi, on küünik ja ainult omakasu peal väljas. Seiklejana ei hooli ta vallutatud naiste tunnetest, on iga kell valmis võitlema sarvekandjate-abikaasadega, tapab neid

halastamatult ja on uhke oma võitude üle. Samal ajal on ka see mees sügavalt õnnetu, sest talle pole antud tunda tõelist armastust.

Nina Epton, erinevate kultuuride ja rahvuste armastussuhete uurija, iseloomustab seda tegelaskuju nii: “*Don Juan sündis Andaluusias – provintsis, milles kõneldakse olevat kõige enam homoseksuaale; lisaks selles Hispaania osas lauldakse ja luuakse muusikat armastusest enam kui mujal. See on serenaadide ja kitarride maa, mis suhtuvad tunnetesse kui kiireltliikuvatesse rütmidesse, kus seksiga võideldakse ägedas erootilises tantsus. Säärares atmosfääris muutub armastus teatraalseks, rituaalseks või duelli ajendiks. Armastus on pealiskaudne ja dekoratiivne nagu ibeeria vaaside ornament. Saatan oli sellel vulkaanilisel, fanaatilisel ajastul Hispaanias seksuaalseks patuoinaks*” (Epton, hisp, 71) Katoliku kirik võitles igat liiki nõidade vastu, kergesti võisid süüdi jääda nii tavakodanikest tütarlapsed kui kloostrielanikud. Ekstaas, nägemused, unenäod, hallutsinatsioonid olid paljude, ka tuleriidaga lõppevate süüdistuste aluseks. Ning kõige selle üheks oluliseks osaks oli erootiline armastus.

Mõlemad nimetatud kirjanduslikud tegelased muutuvad Euroopas üldmõisteteks ja peegeldavad ka ühiskonna kõlblusnõudeid.

Inglise 17. sajandi väljapaistvamatest mõtlejatest tuleks kõigepealt märkida **John Milton**’it (1608-1674). Sündinud varakas perekonnas, sai ta traditsioonilise hariduse. Õppis Cambridge’is teoloogiat, kuid loobus vaimuliku karjäärast. Tema peamiseks eesmärgiks oli oma kodumaal kõlbelis-religioosse hariduse juurutamine. Milton sattus vastuollu piiskopikiriku ja Charles I valitsusega, seejärel, Cromweli ajal tõusis ametiredelil ja temast sai riigikantsler kuni Stuardite restauratsioonini, mil ta vangi sattus ja seejärel vangist pääsenuna eraelus vaid filosoofia ja luulega tegeles. Tema põhiteosed on „Kaotatud paradiis“, “Taasleitud paradiis” ja “Simson”, lisaks arvukalt publitsistikat.

Milton oli seisukohal, et noorsoo kasvatus eest peab hoolitsema eelkõige riik, sest täielikuks kasvatuseks võib pidada vaid sellist kasvatust, mis teeb inimese võimeliseks täitma oma era- ja ühiskondlikku kohust õiglaselt, targalt, kangelaslikult nii sõja kui rahu ajal. Selleks tuleb kasvatuse läbi kujundada iseloomu, täites noore inimese hinge õigluse, mõõdukuse ja suuremeelsusega.

Koolid ja haridus tuleb reorganiseerida. Milton soovitas luua uut tüüpi akadeemiad, kus haridus on üldisem, mitte nii kitsalt erialadele suunatud, ei rööviks nii palju aega ja oleks õppijale meeldivam. Ta soovitas alustada ladina grammatikast, lisada sinna õpetajapoolsed selgitused,

mäletada ja tähtsaks pidada kangelaslikkuse, patriotismi näiteid. Seejärel lisada aritmeetika ja geomeetria. Alles siis peaks tutvust tegema piibliga ja lugema seda põhiliselt enne uinumist. Edasi tuleks minna teiste kirjanike nagu Cato, Varro, Columella jt. teoste juurde, kes kirjeldavad enamasti rahulikku maaelu. Järgnevalt tuleks kreeka keel. Seejärel tuleks loodusteaduslike ainete kursus nii teaduslikus kui rakenduslikus plaanis, kuid siiski vaid niipalju, kuivõrd on inimesel üldiseks hariduseks tarvis.

Miltonil oli avaram vaade mehe ja naise õigustele, neid siduvate tunnete sügavusele ja kõikevõitvusele. Tema puritaanlus on laiem senisest tavaõigusest perekonnas ja naise kohast. (Patrides, 174)

“Kaotatud paradiisis” paneb ta Adama suhu sõnad:

”... I feel the Link of Nature draw me;

Flesh of flesh,

Bone of my bone thou art, and from the State

Mine never shall be parted, bliss or woe. ” (Kaotatud paradiis, IX, 914-916)

Avades järk-järgult Adama ja Eva – igavesti üksteisega seotud inimeste suhteid, lõi Milton uue armastuse kontseptsiooni, vastandades eriti eredalt Adamat ja Evat siduvaid tundeid oma kaasaja seksuaalsele kaosele, mida ta arvustas juba oma varasemates töödes. (Samarin, 282)

Omaette märkimisväärne on 1678. a. ilmunud **John Bunyani** „Palveränduri teekond”, esimene inglise keeles kirjutatud romaan. (Bynian) Teos on puritaanlik kõlblusõpetus ning muutus väga populaarseks juba autori eluajal. Romaani peategelased Kristlane ja Kristlanna läbivad raske teekonna, et jõuda Taevasele Maale. Raamatu tõlkija A. Allpere ütleb järelsõnas: „*Ja mis peamine: Igasugusest moraalist tähtsam on autorile Arm. Olgu inimese vapustatus kui tahes suur, olgu tigidust, mõistmatust, mühaklikkust ümberringi kui tahes palju ja nõutus eneses kui tahes halvav, ristiinimese sõbrad olgu Lootus, Ustavus ja Halastus, tema vooruste voorus olgu julgus, ja siis ei jää ta Meeleheite mülkasse või Alanduste või Surmavarju orgu norutama, siis lööb ta maha hiid Meeleheite ja lammutab Kahtluste lossi, siis ei jää ta kauplema Tühisuse laadale, vaid rühib aine edasi, kuni jõuab Ülemlaulu maale , ja sealtki viib tee veel ülespoole, viimse jõe teisele kaldale“.*

Tühisuse laada kirjeldus on „Palveränduri teekonnas “ eriti huvitav ja peegeldab 17. sajandi keskpaiga ja teise poole Inglismaad. Tolle aja lugejad oskasid paremini mõista sümboleid, metafoore, kauduütlemissi, tundsid dialoogides ära iseenda ja mõtlesid kaasa.

Palverändurite teekond viis läbi Tühisuse linna kus peeti aastaringset laata. „Sellelt laadalt võib osta igasugust kaupa: maju, maad, ameteid, lugupidamist, au, ametikõrgendust, tiitleid, rahvaid, kuningriike, lõbusid, naudinguid, rõõme, lõbunaisi, kupeldajaid, abikaasasid, lapsi, isandaid, orje, elu, verd, keha, hinge, hõbedat, kulda, pärleid, kalliskive – mida hing iganes ihkab.

Lisaks sellele on sel laadal päevast päeva oma tolad, kelmid, narrid, ahvid, kõiksugu veiderdajad ja palaganimeistrid, ka mängitakse siin õnne- ja näitemänge.

Täiesti jumalamuidu saab siin vaadata vargusi, mõrvu, abielurikkumist, valevandumist, ja kõik see on nagu päris.

Ja nagu teistelgi laatadel, mis oma toreduses sellele küll ligilähedale ei pääse, on siin oma põiktänavad ja poodideread ja igas poes ja tänaval (nagu igal maal ja kuningriigis) müüdakse ise kaupa, ja nime järgi on neid hõlbus üles leida. Nii on siin Inglise põik ja Prantsuse põik ja Itaalia põik ja Hispaania põik ja Saksa põik, ja igal pool pakutakse kõiksugu tühisust müüa“ (Bunyan, 109). Just „Palveränduri teekonnast“ leiab oma teosele pealkirja „Edevuse laat“ W. M. Thacheray.

Tolle aja kombeid ja kasvatusesmärke peegeldab ka muu kaasaegsete loodud mitmetahuline kirjandus. Eriti populaarsed on memuaarid ja aforismide kogud. Lisaks on 17. sajand jätnud meile arvuka epistolaarse kirjanduse kogumi. XVII sajandit kutsutakse ka kirjade sajandiks. Sajand tunneb kasvavat huvi inimese sisemaailma rikkuse ja mitmekülguse vastu. Kirjažanr võimaldab avada seda sisemaailma tänu “usalduslikele intonatsioonidele, intiimsuse atmosfäärile, isiksuse avanemisele”(298, Istor. Lexikon, XVII vek) Kirjutatakse pikki ja väga põhjalikke kirju, mis sisaldavad kuulujutte, arvustusi, mitmesuguste sündmuste kirjeldusi, õukonnaintriige, armuseiklusi jms. Lisaks oli kohustuslik osata kirjutada armastuskirju. Sel alal ilmus arvukalt õpikuid, maksiime ja muid juhiseid, mis kandsid pealkirju „Armastuse maksiimid“, “Armastuskirjade kevad“, „Ilukõne õied“ jms. Sealt sai ilukõne juppe, üksikuid lauseid, eriti ilukõnelisi väljendeid. Neid kokku pannes võis kirjutada igat moodi ja igale adressaadile. Üks autoritest paigutas erinevad situatsioonid, millesse võis armunu sattuda, lausa tähestiku järjekorda: Armastuse tuli, Armulikkus, Huvastijätt, Igatsus, Kohtumine, Pahameel, Pisarad, Usaldus, Ustavus, jms. Iga mõiste järel olid valitud laused, mida vähem osav kirja autor kasutada sai. Säärastest kirjajuhistest näpatud laused olid ilutsevad, keerulised ja sageli segase mõttega. Aga just seda peetigi peeneks. Mõned näited: Armastuse tuli – „Meie südameid on haaranud üks ja sama tuli, kuid vaid minu südame on ta muutnud tuhaks“ või „Teie häbitult süüdatud tuled ei

suuda minu tagasihoidlikkuse laeva õigelt teelt kõrvale juhtida“. Või Pisarad – „Need imeilusad pisarad, kuivasid tema ilu päikesekiirtes, mis põletavad kõiki, kes talle läheneb“ (Epton, 200)

Professionaalsed kunstnikud kaunistasid ülikute armastuskirju mitmesuguste armastuse sümbolitega: noolest läbitud südamed, roosi- ja mirdipärjad, paelad, lehvid ja sõlmed, cupidod ja nooled. Kes tahtis eriti silma paista (ja kui tal küllalt raha oli) kirjutas helesinise või kuldse tindiga.

Üks usinamaid kirjade kirjutajaid oli **Madame de Sevigne**, kes jättis järeltulijatele kõige arvukama kirjade kogu, mida ta kirjutas oma tütrele ligi kolmekümne aasta jooksul, kolm-neli kirja nädalas. Tänapäeval on teada 1120 kirja (kõigi kirjade autorlus ei ole küll tõestatud). Madame de Sevigne oli haritud, tähelepanelik ja uudishimulik ning üsna lähedane õukonnaelule. Tema kirjades peegelduvad olme, kombed ja käitumisharjumused.

Teine tuntum kirjanduse põllul tegutsev prantslanna oli madame de Sevigne sõbranna – **Marie-Madeleine de La Fayette**, kelle sulest ilmus mitmeid romaane, nende hulgas ka kõige kuulsam ja vaidlusi tekitanud „La Princesse de Cleves“. Seda romaani peetakse üheks prantsuse psühholoogilise romaani eelkäijaks.

Pretsioossed kirjandussalongid

Salongikultuuri õitseage Prantsusmaal oli 17. -18. sajandil. Salong oli põhimõtteliselt mitteametlik ja mitteofitsiosne. Selles mõttes vastandus ta Akadeemiale. Madame Rambouillet' salongis põimusid kirjanduslik ja poliitiline mitteametlikkus. See traditsioon kandus valgustusaja filosoofilisse salongi. Filosoofilise salongi mudel rajanes kuulsuste kogumil, kes olid valitud nii oskuslikult ja maitsekalt, et liigne aatekaaslus ei hävitaks diskussioonivõimalust, kuid et need diskussioonid oleksid samas pigem sõprade või vähemalt mõttesugulaste väitlused. Selles salongis viljeldakse intellektuaalse vestluse kunsti nagu rafineeritud mõttemängu, milles ühinevad valgustuslikkus ja elitaarsus. Kõigi nende planeetide päikeseks on daam, salongi perenaine. Salongiperenaine on üldjuhul eas, mis välistab armulood. Sotsiaalselt päritolult seisab ta enamasti oma austajatest kõrgemal. Ta kehastab maailma, millesse filosoofid süüvivad ja mida nad innukalt lammutavad. (Lotman 2005, 174)

Prantsuse aristokraatia literatuurset maitset ja kirjanduslikke eelistusi kujundasid suuresti just nn. pretsioossed salongid, millest esimene ja ehk ka kõige kuulsam kuulus Catherine de Vivonne, madame de Rambouillet'le ja on tuntud Hotel de Rambouillet'na.

Madame Rambouillet (1588-1665) lahkus 1608. a. õukonnast ja avas esimese pretsioosse salongi, mis oli ühtlasi ka kõrgeadli poliitilise opositsiooni keskuseks. Maja, kus ta oma külalisi vastu võttis, ehitati nii, et külalised said nautida tunduvalt mugavamat, kodusemat ja vahetumat olemist ja suhtlemist. Perenaine oli eelarvamusteta, heasüdamlik ja hästi haritud. Salongis olid teretulnud kõik andekad isiksused. Vastupidiselt õukonna intriigidele, kuulujuttudele ja rangele etiketile ning seisuslikele käitumisreeglitele, oli salongi külastajatel võimalus vabalt vestelda, vaielda ja kuulata väljapaistvate poliitikute ja kirjameeste arvamusi. Madame kujundas oma salongi keskse toa tolle aja kohta erandlikult helesinisena. See „helesinine salong“ muutuski prantsuse kõrgema seltskonna kirjanduse ja kultuurikeskuseks.

De Rambouillet salongi külastasid säärased väljapaistvad isiksused nagu Francois Malerb, hertsoginna de Longville, George de Scudery, Kornel, Madeleine de La Fayette, Madame de Seigne, F. de La Rochefoucauld jt.

Madame de Rambouillet' salong valitses Pariisi sajandi keskpaigani ja mõjutas eriti epistolaarset žanri. Just see salong parandas prantslaste, eriti aga prantslannade kirjastiili, väljendusoskust ja sõnavara. Siin viljeldi peent seltskondlikku suhtlemist, mis nõudis erilisi mõistuse ja südame omadusi, suurepäraseid käitumismaneere. Siit tulid eelistused kommetes ja moes, siin õpetati aristokraatlikkust.

Mis puutub liialdatud peenutsemisse, siis selles on suuresti süüdi madame de Rambouillet' tütar Julie. Just tema oli Moliere väljanaerdud „eputiste“ peamine märklaud.

Armande

Ka stilistikas on meil omad mõõdupuud:

Säält kõrvaldab nii mõnd meie puhastav luud,

Tuleb teostada säääl mõni muutus ja kärbe,

tuleb hüljata hulk patlikeid ja adverbe;

leidub mõnigi vorm, mida jälestab vaist

ja mis vihastab meil iga tundlikku naist –

me kaelakohus säääl nad mõistku valjult hukka!

Tuleb rookida meil iga nurka ja nukka,

Karme otsuseid teeb meie püha konsiil,

Et täitsa puhtaks saaks nii värss kui proosastiil. (Moliere, 677)

Armande

*Kuid et kirjandus meil ei läheks ülekaite,
Tuleb sellesse punkt, mis kindlalt ette näeb,
Et vaimukust vaid meil ja meie sõpradel jääb;
kõik, luule, proosa, käib me hirmu, armu alla,
ning üksnes omi töid me jalgega ei talla. (Moliere, 678)*

Chrysale

*Las solvab Vaugelas'd, kui ei kannata köök
Ja kui lauale saab mul tõesti söödav söök.
Kui toidud olid hääd, siis ei hoolindki hoopis,
Kui lopsakana suu tal vulgaarsusi loopis,
Ega häiri mind nii ta grammatika laad
Kui ülesoolat supp või kõrbenud praad.
Mind elus peab ta toit, mitte kõnefiguurid.
Kas paraneb sest leem, kui retoorikat uurid? (658) (Moliere „Õpetatud naised“)*

Pretsioosusel oli prantsuse kultuurile (ja selle kaudu ka muule maailmale) kahene mõju. Ühelt poolt kahtlemata täiustati, puhastati ja kujundati kirjanduslikku prantsuse keelt, õpetati kirjade kirjutamise stiili, rõhutati keele kaunidust, teravmeelset väljendusoskust. Teiselt poolt mõjutasid salongi küllastajatele esitatavad nõudmised ja käitumiskorraldus kogu aristokraatia ja ka jõukama kodanluse käitumist, muutes selle lõpuks peenutsevaks, suuresti kunstlikuks ja mõneti lausa naeruväärseks.

Pretsioosid nõudsid suuremat sugude vahelist võrdsust. See oli omamoodi feminismi vorm. Suutmata muuta tolle aja seadusi, mis olid naiste suhtes ebasoodsad, püüdsid nad muuta ühiskonda.

(Dulong, 450) ”*Precieuse*’de häbelikkus tundus olevat liialdatud, kuid see oli reaktsioon kommete tahumatusele ja keelepruugi toorusele. *Fronde* ja kakskümmend aastat kestnud sõda oli avaldanud kõige hukatuslikumat mõju avalikule moraalile ja kommetele. Noormehed olid muutunud “brutaalseks”. Nad veetsid igal aastal kuus kuud lahinguväljal ning otsisid tagasi tulles

naiste juures üksnes kiiret ja kerget edu. Ka naised, kes olid pidanud sõja ajal meesteta hakkama saama, olid lõbujanulised ning läksid meestele poolele teele vastu”, et mitte üksi istuma jääda.

Precieuse’id tõstsid end hinda, (sellest ka nende nimi), et tõsta hinda armastus. Nad tahtsid õpetada või meenutada tooretele sõjameestele, et enne keha tuleb süda, et enne kui naisi vallutada, peab neid võluma”.

Teine prettsioosne daam oli **Madame de Scudery**. Madeleine de Scudery (1607-1701) pärines aristokraatiast, sai väga hea hariduse ja oli huvitatud kirjandusest. See tagas talle sissepääsu Hotel de Rambouillet’sse. Hiljem, 1652. a. avas ta isikliku kirjandusliku salongi, mida külastasid väljapaistvad vaimuinimesed ja literaadid. Selles salongis loodi endale ka kirjanduslikku reputatsiooni ja kuulsust. Salongi tegevus oli võrreldes teiste prettsioosete kirjandussalongidega enam „õpetatud“ ja kirjandusliku spetsiifikaga. Salongi perenaine omas täielikku autoriteeti, kujundas maitset, dikteeris käitumist jne. Silmapaistmatule välimusele ja dotseerimisele vaatamata peeti temast lugu, arvestati tema hinnanguid. Teda kutsuti „kümnendaks muusaks“ ja „uueks Safoks“, talle eraldas pensioni nii Mazarini kui Louis XIV. Viimane lasi isegi 1695. a. vermida medali tema kujutisega. Ka Madame de Scudery kirjandusliku salongi pihta olid suunatud Moliere’i satiirilise näidendi “Naeruväärsed eputised“ pilkenooled.

Samal ajal jättis Madame de Scudery märgatava jälje prantsuse kirjandusse. Ta oli fantastiliselt viljakas kirjutaja. Kõik tema romaanid olid igaüks vähemalt kümneköitelised. Näiteks romaan „Artaménos ehk Kyros Suur“ hõlmas 13095 lehekülge. Kuna romaanid publitseeriti suhteliselt kiiresti, siis ajaloolaste hulgas on aramus, et neid kirjutati „brigaadimeetodil“, kuid see väide ei ole tõestust leidnud.

Madeleine de Scudery käib tolele ajale iseloomulikult vabalt ringi ajaloolise materjaliga. Tegelikult oli tegelaskujudesse peidetud kirjaniku kaasaegsed. Samal ajal aga oli see omamoodi ajalooliseks ja kirjanduslikuks entsüklopeediaks prantsuse aristokraatiale antiikmaailma ja ka muinas-Egiptuse kommetest.

Kõigi romaanide läbivaks teemaks on armastajapaari võitlus oma armastuse eest ja kõikmõeldavate takistuste ületamine teineteise jälleleidmisel. Romaanidesse olid põimitud hulgaliselt novelle, kõrvalteemasid ja kõik see võimaldas seltskonnal arutleda eelkõige kanglaste kõlbelise käitumise üle. Truudus, meelekindlus, vaprus, kannatlikkus, järjekindlus, õilsus – need olid ka Madeleine de Scudery kaasaegsete kurtuaasse käitumise ideaalid.

Veel enam laineid löönud romaaniks oli tema romaan „Clelia“, mille esimese osa juurde kuulus „Õrnusemaa kaart“. See allegooriline seltskondliku käitumise ja kurtuaasse armastuse õpetus topograafilises väljenduses muutus tolle aja tõeliseks peenutsevaks seltskondlikuks mänguks, mille najal kasvas üles mitu põlvkonda.

Madeleine de Scudery õpetas “Õrnuse kaardil” armukestele galantset teekonda, mis viis Lihaliike rõõmude võlumaale alles siis, kui olid läbitud Suure teravmeelsuse, Kauni südame, Väikeste hoolitsuste ja Alistumise vahepeatused. (Dulong, 451)

Kuigi romaanile järgnes ka kohe üsna õel kriitika, eriti kaardi osas, jättis see aristokraatide käitumisse sügava jälje.

„Armastus, mis algab Uues Sõpruses, jõuab Väikeste Tähelepanuavalduste, Armastuskirjade, Kaunite Värsside, Õilsuse, Õrnuse jne. kaudu lõpuks Ohtliku Mere kaldale, mille taga asub Tundmatu Maa. Kaardil on ka umbradasid, mis viivad Truudusetusesse, Leigusse, Ükskõiksuse Järve, Unustusse jne.“ (22, Moliere, Näidendid)

Moliere oma näidendis „Naeruväärsed eputised“ paneb eputise Madelon'i suhu käitumisjuhise, millest juhindusid sel ajal paljud Pariisi ja ka provintsi neiud, kes püüdsid näida moodsatena.

„ . . . Pulmad võivad tulla alles pärast galantseid seiklusi. Selleks, et meie rüütel meid hurmaks, peab ta oskama kauneid tundeid väljendada, olema mahe, õrn ja kirglik. , austama meid kõigi reeglite järgi. Kõigepealt peab ta kuskil templis, promenaadil või pidulikul tseremoonial märkama seda, kellesse ta armub, või siis viib saatuse tahtel keegi sugulane või sõber ta daami majja ja ta lahkub sealt hõivatuna unelmaist ning melanhoolseist mõtteist. Siis varjab ta mõnda aega oma tundeid armastatu ees, kuid väisab teda sellegipoolest korduvalt, ja alati on keskustelu teemaks mingi galantne probleem, mis erutab koosviibijate meeli. Kui armuavalduse päev on kätte jõudnud, peab kõik toimuma kuskil aias, varjulisel puiesteel, sellal, kui ülejäänud seltskond viibib pisut eemal. Ja armuavaldus põhjustab äkilise raevuhoo, mis avaldub selles, et meil tõuseb veri palgeisse ja armunu pagendatakse mõneks ajaks meie lähedusest. Siis leiab ta mingi võimaluse meie nõrdimust leevendada, harjutab meid vähehaaval kuulama kirglikke lembesõnu, ja sunnib ka meid pärast suurt ja rasket vastupuiklemist oma tõelisi tundeid reetma. Ja siis algavad kohe seiklused, ilmuvad võistlejad, isad on vastu, eksimuljeist johtuvad kiivusetormid, kahetsuse- ja meeleheitehood, röövimised ja kõik muu. Kõik peab arenema reeglite järgi ja neid reegleid ei tohi laitmatu rüütel iial rikkuda. Aga otsekohe abielu peale välja minna, sõlmida

armusidemed koos abielulepinguga, see oleks ju niisama hea kui romaani lõpust alustada. “
(Moliere „Naeruväärsed eputised“, 41)

Kõrgklasside seas toimus kõne nihkumine teravmeelsuse ja sõnalise huumori poole. Selle kohta võib leida näiteid akadeemiate elust, mis muutusid 16. ja 17. saj. Itaalia linnade kõrgklasside jaoks üha tähtsamaks seltskondliku suhtlemise vormiks. Rahvalikke, robustseid nalju ei heidetud küll päris kõrvale, kuid huvituti enam verbaalsetest naljadest kui vingerpussidest. P Burke arvates oli see baroki eriline huvi sõnamängude vastu teatav psühholoogiline kompensatsioon, reaktsioon koomika ala ahenemisele. Teine kompensatsioonivorm oli karikatuuride teke. (P. Burke. Kultuuride kohtumine, 101)

Suhtumine naistesse ja tütarlaste kasvatamine 17. sajandil

See ajal olid naised kasvatatud kõigi kodutöödega toime tulema. Nad pidid õmblema voodi- ja ihupesu, valmistama ja konserveerima toitu ning arvestama selle varusid, hoolitsema veini eest, segama kuuma piima vürtside ja veiniga ning valmistama salve, ravimeid ja tinktuure. Naiste tööde hulka kuulub 17. sajandil kindlalt tikkimine. Paljud naised kasvatavad selleks ise siidiusse ja värvivad siidiniiti. Tolle aja tikandid on imepeened, keerulised, aeganõudvad ja väga ilusad. Tikkimine oli levinud kõikide seisuste naiste hulgas. Tüdrukutele õpetati kõikvõimalikke õmblustöid ja koduprouad tundsid mõnu tubade kaunistamisest gobeläänide, ilusate voodi- ja toolipatjade, kardinate ja pitsiga ääristatud või enda tikitud laudlinadega. 17. sajandi alguses muutus pitsikudumine Inglismaal üldiseks harrastuseks. Talunaised tegid jämedat pitsi ja daamid ning noortel neidudel olid nende väikesed padjad ja värtnad alati käepärast.

Vokk oli leiutatud juba 16. sajandil. Enne seda kasutati kedervart. Uhkel Stuarti-aegsel daamil oli kolm või neli vokki, mis ei lubanud kellelgi jõude istuda.

Stuarti-aegsed daamid lugesid 3-4 keeles; pidasid arvet isiklike, majapidamise ja kogu mõisa tulude-kulude kohta, kirjutasid selgelt ja soravalt kirju ning pidasid päevikut.

Just Hollandis levib natüürmort üldse ja lillenatüürmort eriti. Lillede - eelkõige tulpide maania oli väga laialdane. Üksikute haruldast värvi tulbisibulate eest maksti muinasjutulisi hindu. Kui vaesem naine ei saanud oma kallist lille lubada, tellis ta selle pildi kunstnikult või tikkijalt või tikkis ise. Levivad *florigeeliumid* – lillepiltide kogud, kust võis tikkija või kunstnik leida nii inspiratsiooni kui erinevate lillede täpsemaid kujutisi. Lilleteema oli nii kunstis kui kodukaunistuses äärmiselt oluline. Igas majapidamises oli lilleaed, kus perenaine kasvas

uhkusega haruldasi lilli. See oli nii kirjavahetuse kui jututeema, istikuid, sibulaid ja seemneid vahetati ja osteti kalli hinnaga. Ahjukahlid, Meisseni portselan, vööd, relvad, mööblikatted, küünlajalad, trükiste peatükkide kaunistused, gobeläänid – kõikjal võis näha lillekompositsioone, kusjuures kujutati vaid aialilli, põllulillede tagasihoidlik ilu oli kunstnikel veel avastamata.

17. sajandil kehtis Prantsusmaal ja üldse Euroopas kõrgemate seisuste hulgas seisukoht, et tüdrukule on eelkõige tarvis usulist kasvatust ja siis vaid välise käitumise oskust.

Juba sajandi algul hakati aga üha sagedamini pöörama tähelepanu naiste kasvatusale ja sellele, mida ja kui palju peaks nendele õpetama. Soovituste andjad olid esialgu mehed. Nad juhendasid möödunud sajandi mõtlejate tuntud arvamustest. Küllalt suure tiraažiga levisid Rotterdami Erasmuse, Thomas More'i, Vives'i jt. raamatud, kus oli juttu ka naiste kasvatusest.

Locke ei teinud erilist vahet poiste ja tütarlaste kasvatamisel. Toit, jook, eluase, riided peaks kõigil õpilastel olema ühesugused. Ta põhjendas seda sellega, et iga mees tahaks ju endale tervet naist, seepärast peab tütarlapsi harjutama mitte ainult tervisliku toiduga vaid ka halva ilma, tuule ja päikesega, et nad ei kasvaks „nõrkade, virisevate, haiglaste olevustena, kes kardavad tõmbetuult“.

Locke kinnitas, et tema pedagoogilised soovitused on kohandatavad (mõningate eranditega) ka tütarlaste kasvatamisel. Oma sõbrale Eduard Clark'ile andis ta kirjades pidevalt nõu poja kasvatamise küsimustes. Clarkide peres oli aga ka väike tütar, kellest filosoof samuti juttu tegi. Tema otsesed soovitused isale tütrekese kasvatamise osas olid järgmised: kõigepealt tuleks tüdrukuke õpetada lugema, kuid seda mänguga pooleks ja ei tohiks kiirustada edasiminekuks. Tuleb arendada lapse mõistust, andes tema küsimustele lihtsaid, arusaadavaid ja ammendavaid vastuseid. Lugema peaks laps õppima kerge ja arusaadava tekstiga raamatute mitte aga Piibli järgi. Ladina keel peaks lisanduma siis, kui tüdruk loeb vabalt oma emakeeles. Paralleelselt ladina keelega tuleks noort leedit tutvustada mitmete teadmistega geograafiast, astronoomiast, anatoomiast ja ajaloost. See kõik tooks talle kasu edaspidises elus.

Locke on veendunud, et noor tütarlaps peaks kindlasti õppima tantsimist ja mida varem ta sellega alustab, seda parem. Tantsuõpetaja peaks olema hästi valitud ja suurte kogemustega. Tants kujundab noore tütarlapse rühti ja õpetab häid kombeid. Häbelikke tüdrukeid peaks õpetama koos teistega suuremates tantsusaalides, kus nende häbelikkus silma ei paista.

Locke soovitas pöörata tähelepanu lapse isiklikule hügieenile, karastada last, lasta tal palju käia, viibida värskes õhus. Karastusvahendina pakkus filosoof Clarkide perekonnale väikese tüdruku jalgu enne magamaminekut pesta külma veega, päeva jooksul aga hoida jalad niisked. „*Kui mul oleks tütar, käsiksin valada tema kingadesse vett, enne kui ta nad jalga paneb!*“ kirjutas ta. (Labutina, 128) Tüdrukute riietus ei tohiks olla kitsas, neil peaks olema küllaldane võimalus füüsiliselt vabalt liikuda, mängida, sealjuures igal aastaajal ja iga ilmaga. Negatiivse näitena toob Locke näiteks teda vapustanud hiina naise väikese tuhvlikese, mis mitte ainult ei sandista jalgu vaid lühendab ka hiinlannade eluiga. (Locke, 14) Tütarlastele oleks parem, kui nad ei viibiks väga palju päikese käes, et mitte kahjustada tervist ja rikkuda oma ilu. (Locke, 12) Ka ei tohi isad kasutada tütarde suhtes füüsilisi karistusmeetodeid ja räiget sõimu ning üldse olevat parem, kui tütarde kasvatamisega tegeleb rohkem ema.

Fenelon asus seisukohale, et tütarlaps on eelkõige tulevane ema. Tema annab oma lastele edasi kõlbelised väärtused. Kuidas suudab ema oma lapsi kõlbelisteks kodanikeks kasvatada, kui ta teab patuga pooleks mõningaid palveid, oskab seltskondlikku pinnapealset vestlust ülal hoida ja graatsiliselt tantsida. Fenelon rõhutas naise väärikut. Neidude mõistust tuleb vooruslikkuse suunas arendada, nad tuleb õpetada mõtlema. Seega tuleb anda neile sügavam ja süsteemne haridus. Muidugi võtab see palju aega ja jõudu, kuid Feneloni arvates toetab harimatus laiskust, laiskus süvendab aga mitmesuguseid pahesid. Samas ei ole Fenelon lõbustuste vastane, kuid noorele tütarlapsele tuleb valida arukaid lõbustusi. Tütarlastele polevat vaja teaduslikke teadmisi, mida elus kasutada ei saa. Tüdruk peaks oskama õigesti rääkida, kirjutada ja lugeda, osakama kasutada nelja aritmeetilist tehet, tundma elementaarseid seaduse paragrahve, ning vanaaja ja prantsuse ajalugu. Raamatuid, mida tütarlapsed loevad, tuleb hoolikalt valida, sest noore inimese fantaasiat ei maksa liigselt üles kütta.

Samal ajal ägenevad sõnavõtnud naistele suuremate õiguste andmisest, naiste võrdsetest vaimsetest võimetest meestega, jms. Sõna hakkavad võtma ka naised ise. Näiteks, kui 1617. a. Pariisis ilmub „Naiste kurikavaluse ja ebatäiuslikkuse tähestik“, . sekkub diskussiooni Michel Montagne'i tütar, kes 1622. a. avaldab raamatu „Meeste ja naiste võrdsus“, mille pühendab Prantsusmaa kuningannale. Ta toetub Platoni teosele „Riigist“, ja kinnitab, et nii mees kui naine on loodud ühe ja sama Looja poolt ning seetõttu omavad nad ka võrdselt andeid. Naine peab lihtsalt oma vaimseid võimeid arendama. (Labutina, 27)

1638. a. ilmub hollandlanna **Anna Maria van Schurman**’i ladinakeelne traktaat „Naisküsimusest: Kas naine peab olema haritud?“. Haritud hollandlanna on seisukohal, et naine ei pea olema meeste jaoks vaid „kõige kaunim kõikides maailma ehetest“. Oma arvamuse saab kujundada vanu tarku raamatuid lugedes, mis seletavad pahesid ja voorusi. Selles on abiks vanad keeled.

Anna Maria Schurmanit peetakse 17. sajandi üheks väljapaistvamaks naiseks. 1636. a. astus ta Utrechti ülikooli, olles esimene naistudeng. Teatavasti ei võinud naised sel ajal kõrgkoolis õppida, nii, et üksikul naistudengil tuli end peita kõige taha, et meestudengid teda ei näeks. Ülikoolis õppis ta juurat, kuid oli väga huvitatud ka kirjandusest, ning üldse kõigist teadussaavutustest. Tema enda tegevus oli haruldaset mitmekülgne: ta maalis, modelleeris vaha, graveeris, tegi puulõiget, musitseeris, luuletas ja kirjutas traktaate naiste harimise vajalikkuse kohta. Ta valdas 14 keelt, sealhulgas ka vanu keeli. Kaasaegsed kutsusid teda Saphoks, „Utrechti täheks“, „kümnendaks muusaks“, „naiste emantsipatsiooni apostlik“. Rootsi kuninganna Kristiina tuli spetsiaalselt Utrechti, et kohtuda ja kõnelda kuulsa hollandlannaga. Anna Maria van Schurman oli Jean de Labadie ideede pooldaja, ühines labadistide kogukonnaga ja veetis oma viimased aastad Wieuwerd’i külas Valta lossis, kus ta ka suri. Siin moodustus labardistide kogukond, kuhu võeti heal meelel vastu kõiki samutimõtlejaid. Peale kuulsa hollandlanna surma koondusid sellesse lossi paljud haritud vabamõtlejad naised. Nende hulgas ka van Schurmani noorem kaasaegne Maria Sibylla Merian (1647-1717).

Maria Sibylla Merian kuulub samuti 17. sajandi väljapaistvamate naisteadlaste ja kunstnike hulka. See tolle aja kohta kummaliste huvidega naine on jätnud jälje kunsti ja teadusesse. Ta pärines trükkalite-kirjastajate ning kunstnike perekonnast, sai kasuisalt hea kunstikoolituse, kuid juba varakult huvitus loodudest, eriti putukatest ja liblikatest. Teda huvitas röövikute nukkumine ja liblikaks muundumine. Hea kunstnikuna ja koloristina joonistas ta putukaid nende arengu kõikmõeldavates faasides. Lisaks, kunstnikuna, huvitus ta, nagu praktiliselt kõik tema kaasaegsed, lillede maalimisest. Sageli ühildas ta lilled ja putukad.

Oma aja kohta erandlikult sõitis see juba eakas kunstnik ja teadlane Lõuna-Ameerika troopikasse Surinami, kus veetis tihedas uurimistöös kaks aastat, tuues kaasa tohutu hulga joonistusi ja haruldaste putukate ja roomajate kollektsioone.

Inglise aristokraatide hulgas oli vähe daame, kes võitlesid naiste õiguste ja võrdõigsuse eest. Üheks selliseks oli Margaret Lukas, hertsoginna Newcastle. Tema ei pidanud tegelema kirjandusliku tööga, et elatist teenida, vaid et millegagi täita oma aega. Kirjanduslik tegevus andis talle suurt moraalset rahuldust. Õnneks tema abikaasa toetas oma naist igati ja imetles tema kirjanduslikku tegevust. Inglise aristokraatia aga oli üldiselt teist meelt ja hakkas hertsoginnat varsti kutsuma “hulluks Magie’ks”. (Labutina, 98) Ta oli üks esimestest Inglismaal, kes hakkas rõhutama; et ühiskonda jagatakse ebaõiglaselt sooliste tunnuste järgi. Hertsoginna kirjutas, et mehed on naised orjastanud ja see on mõjutanud naiste vaimset ja mõistuslikku arengut. Ta pidas ebaõiglaseks, et mehed saavad elust naudingut; naiste osaks on aga kannatused. Hertsoginna jättis tulevastele põlvedele 12 köidet mitmesuguseid, ka filosoofilisi töid.

Teine inglise varane feminist **Hannah Wolley** kuulus keskklassi ja hakkas õpetajana tööle juba 15-aastaselt. Algul töötas ta guvernanalina, seejärel avas 1653. a. koos abikaasaga, kes oli samuti õpetaja, tütarlaste kooli. 1661. a. avaldas ta oma esimese raamatu “Teatmik leedidele”; milles andis meditsiinilist nõu, toiduretsepte ja mitmesuguseid soovitusi majapidamise, kodu korrashoiu alal. Pärast abikaasa surma, olles üksi suure perekonna toitja, jätkas ta retsepti- ja majapidamissoovitustega raamatute väljaandmist. Just selle tõttu, et ta oli sunnitud perele elatist teenima, vaatas ta teisiti naise rollile ühiskonnas. Ta oli veendunud, et naistel ei lasta realiseerida oma vaimseid võimeid. Naine vajab haridust. Hanna oli olude sunnil suur iseõppija ja oma oskusi ja teadmisi pakkus ta ka õpilastele. Reklaamides oma kooli, lubas ta õpetada tütarlastele nõelatööd, igat liiki nipsasjakeste meisterdamist paberist, munakoortest, samblast, sulgedest, merikarpidest, mis olid tol ajal moeasjaks ja kaunistasid naiste buduaare ja lastetubasid; samuti raamide valmistamist peeglitele ja piltidele; želee, kommide, karastavate jookide valmistamist; perekonnalõunate ja bankettide korraldamist; kosmeetiliste ja ravisalvide ja määrete valmistamist; haiguste diagnoosimist ja arstimisvõtteid; toiduainete konserveerimist ja toiduretseptuuri; aga ka kirjutamist ja lugemist.

Oma tuntud raamatus “Daamide vestluskaaslane” ta annab tüdrukutele konkreetseid juhiseid, kuidas koolis peab käituma:

“Kooli minnes jäta kõigepealt hüvasti oma vanematega. Ära unusta kaasa võtta kõike vajalikku, muuhulgas kindaid ja taskurätti. Klassi tulles tervita viisakalt õpetajannat. Ole kindel, et see talle meeldib ja ta jätab selle meelde. Tervita oma sõbrannasid ja alles seejärel asu tööle; lugemise, kirjutamise või millegi muu juurde, mida sa pead omandama. Ära demonstreeri oma

viisakusetust ja halbu maneere ja ära söö oma einet klassiruumis, eriti mitte õpetajanna juuresolekul. Kui sind kutsutakse tahvli juurde, pöördu õpetajanna poole lugupidavalt ja hakka lugema mitte nii, et näidata, et oled ülesantu pähe tuupinud, vaid et oled selle sisust aru saanud. Loe selgelt artikuleerides, et sinust saaksid aru ka kaasõpilased. Kui sa kahtled mingi sõna õiges häälduses, loe see aeglaselt silpide kaupa ning paranda vead. Kirjutamisel ole eriti tähelepanelik, ära pane tindiplekke vihikusse, hoia sulge õigesti ning püüa kirjutada õigesti ja kaunit. Hoolitse eelnevalt sulgede korrashoiu eest ja ära kalla tinti oma kleidile või naabri omale ja jälgi, et sa ei määriks käsi. ” (Labutina, 114)

Õpetajatele ja guvernantidele esitas Hannah Wolley kõrgeid nõudmisi: “*Need, kes võtavad ette raske id katseid saada laste õpetajateks, ei tohiks olla madalat päritolu. Nad peavad olema hästikasvatatud, omama häid maneere, oskama vestelda; pöörates endale õpilaste tähelepanu. ”* (Labutina, 114)

Saint-Cyr'i Kuninglik kool ja humanistliku naishariduse algus Prantsusmaal

Prantsusmaa jaoks oli 17. sajand pidevate veriste sõdade aeg, aadlikke hukkus hulgaliselt sõjatandril „kuninga eest“. Ka riigi majanduslik olukord oli raskes seisus. Seetõttu väga paljud aadlipered vaesusid ja laostusid. Ilma kaasavarata aadlineide oli palju, kloostrid kõiki ei mahutanud ja lisaks nende kloostrite kui noorte neidude õppeasutuste kuulsus oli enam kui kahtlane.

Päikesekuninga Louis XIV metress ja hilisem morganaatiline abikaasa Madame de Maintenon jäädvustas oma nime pedagoogika ajalukku seoses Saint-Cyr'i Kuningliku Kooliga, kuhu koondati vaesunud ja ka orbunud aadlineid.

Madame de Maintenon oli kahtlemata väljapaistev isiksus. Ta polnud eriline iludus, kuid meeldiva välimusega ja peaasi, erinevalt oma eelkäijatest - kuninga favoriitidest, tagasihoidlik ja arukalt arvestav.

Francuase d'Obinji, hilisem Madame de Maintenon jõudis Päikesekuninga lähedale tänu kuninga laste kasvatajanna kohale, kuhu Francuase'i kutsus kuninga eelmine favoriit Madame de Maintespan. Vaikne, tagasihoidlik, arukas ja kahtlemata lapsi armastav Francuase erines suuresti kuninga säravast, võimuahnest, intriigialdist ja tujukast armukesest. Juba neljakümne aasta künnise ületanud kuningas leidis tasases lastekasvatajas tänuliku kuulaja ja tasakaaluka arutleja,

kes pidevalt rõhutas ka usku ning kõlbelisi aspekte. Lisaks valdas Francuase suurepäraselt nõutavat kõrget ja peent kirjastiili aristokraatlikus prantsuse keeles, oskas aga end väljendada lihtsalt ja selgelt. Teatavasti oli Madame esimene abikaasa tuntud prantsuse kirjanik ja luuletaja Scarron. Tagasihoidlik lastekasvatajanna oskas kuningale kirjutada huvitavaid kirju tolle laste tegemistest, haigustest ja kasvamisest üldse. Kuningas oli hea isa ja armastas oma lapsi vahet tegemata, kes ametlik ja kes väljaspool abielu sündinud. Memuaaride ja legendide järgi olevat kuningat eriti liigutanud üks stseen, kui ta leidis hoidja (Madame de Maintenoni) ühe käega toetamas ühte haiget, teise käega teist ja põlvedel kiigutamas kolmandat kuninga ja Madame de Maintespani last.

Vaatamata sellele, et Madame oli kuningast kolm aastat vanem, suutis ta oma tasase ja läbimõeldud lähenemisega võita kuninga südame. Varsti peale kuninganna surma (1683) abiellus kuningas salaja de Maintenoniga, kuid kuningannaks ei kroonitud teda kunagi. Samas, kuningas arvestas oma teise abikaasa arvamust ja õukondlased kartsid tema vaikseid, nagu muuseas ja alandlikus toonis öeldud repliike. Mingil määral kahjustas Madame reputatsiooni kuninga ja õukonna silmis tema sõprus tolle aja kuulsaima kurtisaani Ninon de l'Enclos'ga.

Madame de Maintenon oli kahtlemata suurepärase pedagoogivõimetega ja huviga selle ala vastu. Saint-Cyri aadlitütarlaste kool sai tema elutööks.

Kool avati kuninga dekreediga 1686. a. ja seal õppis korraga 250 neidu pea kõigist Prantsusmaa piirkondadest, kusjuures vastuvõtu otsustas kuningas ise. Nõutud oli dokumentaalselt tõestatud vähemalt nelja isapoolse põlvkonna kuulumine aadliseisusse. Samas, mäletame, et Prantsusmaa muutus igas mõttes etaloniks Euroopa jaoks, seega Saint-Cyri koolist võtsid eeskuju mitmed Euroopa riigid. Näiteks just Saint-Cyri kooli eeskujul asutas järgmisel sajandil Venemaal Katariina II Sankt-Peterburgis oma kuulsa Smolnõi Instituudi, mille juhatajaks oli 30 aastat Sophie de Lafond, kes ise oli lõpetanud Saint-Cyr'i kooli. (Институтки, 41)

Edaspidi jättis kuningas uue kooli täielikult Madame de Maintenoni juhatuse alla, kuid jälgis toimuvat suure huviga, külastas seda sageli ja mõistis kooli asutamise ja seal aadlitütarlastele antava õpetuse tähtsust.

Kuninga õukonnast oli Madame de Maintenon üsna halval arvamusel.

„Ma ei kannata meie aja naisi: nende riietus on väljakutsuv, nende tubakas, vein, nende rämedus, nende laiskus – seda kõike ma ei suuda taluda. Ning meeste kohta kirjutas ta: „Ma

näen kõige erinevamaid kirgi, reetlikkust, madalust, ääretuid ambitsioone ühelt poolt ja inimeste kohutavat kadedust, kellel südames on hullus ja kes mõtlevad ainult , kuidas kõiki hävitada“.

Kloostrites, kus õpetajateks olid silmakirjalikud nunnad ja sõna „abielu“ oli midagi madalat ja sündsusetut, kuid tütarlapsed anti kloostrihariduse lõppedes enamasti kohe mehele, ei saanud tulevased abielunaised ja emad praktiliselt mingit teavet rääkimata õpetustest, kuidas käituda, mida karta ja mille eest abielus olles hoiduda. Madame de Maintenon nõudis, et Saint-Cyri kooli tütarlastele kõneldaks otse sellest, nagu ta ütles „*kõlbelisest, vajalikust ja ohtlikust olukorrast. . . . Neid peab õpetama kõnelema sellest tõsiselt, jumalakartlikult ja isegi kurvalt, kuna abielu, isegi kõige paremal juhul toob meile kaasa kõige enam kannatusi. Meie tütarlapsed peavad teadma, et kolm neljandikku abieludest on õnnetud. . .*

Millist õilsust peavad küll omama naised! Kui meest ei ole pidevalt kodus, on naine vähemalt oma toas vaba. See on aga erandlik olukord. Suurem osa abielumehi ilmuvad koju mitu korda päevas ja annavad kohe teada, et nemad on siin peremehed. Nad tulevad suure lärmiga, sageli mõeldamatu sõprade hulgaga või toovad kaasa koerad, kes mööblit rikuvad. Naine peab kõige sellega leppima, tal pole lubatud isegi akent sulgeda. Kui mees tuleb koju hilja, ei ole naisel õigust meest äraootamata magama heita, lõunat peab naine sööma siis, kui mehel on selleks isu, ühesõnaga teda ei arvestata üldse“ (Epton, 185)

See oli tegelikult humanistliku hariduse leviku algus Prantsusmaal.

Madame Montenon tegeles kooliga väga pühendunult, valis õpetajaid, kontrollis õpingute tulemusi, hoolitses lõpetanud neidude edasise käekäigu eest, rõhutas pidevalt aadlineidude korraliku kasvatus vajadust.

Kooliõpetajateks valitud naised pidid andma kasinuse ja kuulekuse vande ning lubama pühenduda oma ametile.

Madame de Maintenoni eesmärk oli piirata nii palju kui võimalik kasvavate tütarlaste kokkupuudet kõlvatu ilmaga, lõbustuste, lodevate kommetega aga ka perekonna halva mõjuga.

Seepärast võeti tütarlapsed kirjaliku leppega 12 aastaks (nii kaua kestis Saint-Cyri kooliõpe) perekonnalt kooli ülalpidamisele. Kool oli ühtlasi kinnine pansionaat. Perekonna ja sugulastega võis *demoiselle de Saint-Cyr* kokku saada vaid paar korda aastas kooli külaliste ruumides, kasvatajate valvsa pilgu all. Kooli personali hulka kuulus 36 õpetajannat, 24 kloostriõde, mõned preestrid ja teenindav personal.

Tüdrukud õppisid koolis 7. -st 20. -nda eluaastani. Nad jaotati nelja „klassi“, mis igaüks kestis kolm aastat.

Tütarlastele oli kuningliku patronessi poolt kehtestatud kindlad koolireeglid. Määratud oli täpne koolivorm ja „klasside“ eraldusmärgid. Tütarlapsed pidid kandma ühesuguseid tagasihoidlikke pruunist musliinist kleite, erivärvi paeltega kaunistatud lipse ning väikseid valgeid tanukesi. Lipsupaela värv oli 7. -10-eluaastani punane, 11. -14. eluaastani roheline, 15. -16. eluaastani kollane ja 17. -20 eluaastani helesinine. Neid kutsutigi „punaseks“, „kollaseks“, „roheliseks“ või „helesiniseks“ klassiks. Igal vanusel, st. värvirühmal oli oma klassiruum ja oma klassidaam, kellel oli mitu abiõpetajat. Vanemaid ja tublimaid „helesiniste“ seast võidi „ülendada“ klassidaamide abilisteks ja nooremate distsipliini jälgijateks. Sealjuures said need „helesinised“ õiguse kanda mustade paeltega lipse nagu kõik kasvatajad-õpetajad Saint-Cyri koolis.

Distsipliin koolis oli karm. Tütarlaste käitumist, õppimist, kombeid, keelt, suhtlemist jälgiti pidevalt. Ka füüsiline kasvatus oli karm. Magamistoad olid suured, kuni 40 voodikohaga. Magamisasemed olid kõval alusel, magamisruume ei köetud, pesid tüdrukud end ainult külma veega. Enne vastuvõtmist läbisid tüdrukud arstliku kontrolli, sest kooli võeti vaid terveid tüdrukuid. Samas jälgis Madame de Maintenon isiklikult, et tütarlapsed oleksid korralikult toidetud, sageli käis ta ise köögis maitsmas toitu, mida tüdrukutele valmistati.

Ka tegeles kõrge patroness isiklikult tütarlaste õpetamisega. Ta õpetas ortograafiat, ajalugu, kirjandust ja luges isegi erikursust laste õigest kasvatamisest. Kooli võis ta jõuda juba hommikul kell kuus ja tegeleda kooliasjadega hilisõhtuni. Ta valis ka raamatuid kooli raamatukokku ja kontrollis tütarlastele soovitatavat kirjandust.

Koolivaheaegu Saint-Cyris ei olnud, tüdrukud ei lahkunud koolist enne, kui 20-aastaselt selle lõpetasid.

Saint-Cyr'i õppekava oli järgmine:

„Punane klass“ õppis kirjutamist, lugemist, aritmeetikat, katoliku usu aluseid, mõningal määral religioonijalugu ja pisut ladina keelt; „rohelised“ jätkasid nimetatud ainete õpinguid, neile lisandusid geograafia ja ajalugu; „kollased“ õppisid joonistamist, laulmist, tantsimist ja muusikat; „helesinised“ õppisid tundma heraldikat, kirikuajalugu ja eetikat.

Päevakava järgi oli äratus kell kuus Klassiruumis tuli olla juba kell seitse. Hommikune palvus, seejärel hommikusöök. Tunnid kestsid kaheksast kaheteistkümneni. Seejärel kaks tundi

lõunavaheaga ja siis jälle õppetöö kahest kuueni. Seejärel õhtusöök. Öörahu oli kell üheksa. Päevatöö peatati sagedasteks palvusteks.

Jälgiti tütarlaste prantsuse keelt sõnas ja kirjutas, sealjuures kombekat, vaimuka vestluse alahoidmist igas valdkonnas. „*Tuleb hoiduda sinatamisest ja kombevastastest maneeridest. . . Kunagi ei tohi kohanduda lastega, kasutades nende tobedat keelt ja lapselikke maneeere, vastupidi neid tuleb tõsta enda tasemeni, kõneledes nende kui täiskasvanutega.*“ (Aries, L'enfant et la vie familiale, 127) Religiooniõpetus oli eriti oluline, kuna käimas oli terav võitlus katoliiklaste ja protestantide vahel ning läbi religiooniõpetuse õpetati ka moraali.

Oluline oli väärikas kehahoiak, peened maneerid, graatsiline tants. Kujundati riietumise maitset, käitumist õukonnas. Kõige parematele lõpetajatele tavatses patroness muretseda õuedaamide kohti. Õukonnaametid olid majanduslikult tulusad ja avasid mitmesuguseid võimalusi kasulikeks abieludeks. End heade pedagoogidena näidanud vanemad õpilased võisid arvestada ka kohaga kooli õpetajate hulgas.

Samas, just Sain-Cyri kooli õppekava oli võrreldes kloostrites tütarlastele õpetatavaga palju ilmalikum, kaasaegsem ja avaram. Karistamise osas soovitas madame de Maintenon õpetajail mitte järele anda, kui tarvis, olla karm.

Koolis lavastati teatrietendusi. Kirjanik Racine kirjutas spetsiaalselt Saint-Cyri tütarlastele moraaliseeriva näidendi „Esther“, mille tütarlapsed esitasid kuningale ja õukonnale.

Ka Inglismaal avati 17. sajandil mitmesuguseid, eelkõige aristokraatide perekondadest pärit tütarlastele „akadeemiaid“ ja kinniseid pansionaate. Paralleelselt hakkasid mitmed inglannad, nii aristokraatia ringkondadest kui linnaelanike hulgast, kirjutama naiste hariduse parandamise vajalikkusest, varest suhtumisest naistesse, nende mõistuslike ja vaimsete võimete alavääristamise kahjulikkusest jms.

Ühelt poolt olid Inglismaal tugevad religioossed lahkkelid katoliiklaste ja protestantide suhtumises haridusse üldse ja sealhulgas naiste haridusse. Vaieldi palju selle üle, mida naistele õpetada, milleks naise mõistus võimeline on ja rõhutati religioossust ning kõlblisust.

Teiselt poolt tulid pidevad mõjutused Prantsusmaalt nii kommete, kõlbluse kui religiooni osas. Mäletatavasti Charles I abikaasaks sai Prantsusmaa kuninga õde Henriette-Marie, kes tõi endaga kaasa mitte ainult kombed ja moed vaid ka terve suure kaaskonna, kes valitsesid inglise õukonnas, kuni kuningas nad lausa jõuga mandrile tagasi saatis.

Õukonnaelu ja –mängud olid Inglismaal samasugused kui Prantsusmaal. Dumas oleks võinud saareriigi õukonnaintriigidest kirjutada samasuguse „musketäride loo“. Võibolla erinevus oli vaid Charles I ja tema abikaasa õnnelikus abieluliidus võrreldes prantsuse Louis' dega 17. sajandil.

Kasvatusõpikud

17. sajandil toimib kasvatus endiselt korraga mitmes liinis ja tasapinnas. Otseselt koolide, kolledžite, kloostrite, akadeemiate ja ülikoolide kõrval toimis ta „ilmas“ ja seda kõikide seisuste, varandus- ja vanuseastmete kui ka mõlemate sugude jaoks. Üldiselt arvati veel ka, et kasvatada, kombeid õppida ja õpetada pole kunagi hilja. Vaatamata 17. sajandi mitmetele väljapaistvatele pedagoogiliste ideede, süsteemide, uuenduste loojatele ja kandjatele ning ka nende ideede levikule ja üha laienevale huviliste (ja ka järgijate) ringile, olid sajandi kasvatuslikud alused enamjaolt endised või andsid uutele ideedele teed väga kiivalt. Milton ja Locke Inglismaal, Fenelon Prantsusmaal, Franke Saksamaal olid ikkagi ärritavad ja innustavad veidrikud, keda enam kuulati kui kohe järele tehti. Haridust andvaid asutusi reorganiseerida oli raske, annetajaid oli vähe, enamik neid, kelle käes oli otsustamine, ei mõistnud kõiki uuendusi või paremal juhul olid äraootaval seisukohal.

Kuid oli veel üks jõud, mis avaldas kasvatusel otsest ja olulist mõju. Need olid käitumise ja kasvatusõpikud. 17. sajand on rikas mitmesuguste kombeõpikute poolest. Neid kirjutasid nii vaimulikud kui aristokraadid, otseselt õpetamisega tegelevad inimesed kui ka oma järeltulijate hea käekäigu eest hoolitsevad isad-emad.

Kommete paranemist, pehmenemist ja peenenemist juhtis loomulikult eliit, seega kõige enam liikus sääraseid õpikuid õukondades.

Võtame ühe näitena hispaanlase **Baltasar Gracian y Morales'i** (1601-1658) käitumisõpiku „Taskuoraakel ehk Teadus mõistlikkusest“, mis ilmus 1647. aastal ja muutus kogu Euroopas ülipopulaarseks, pidas vastu 12 kordustrükki ja tõlgiti paljudesse keeltesse. Tegemist on tõepoolest huvitava raamatuga, mis ühelt poolt peegeldab ajastu vajadusi ja teiselt poolt annab vajalikku nõu just sellele 17. sajandi esimese poole inimesele, kes oma teadmistelt, kommetelt,

silmaringilt ja huvide poolest on juba küllalt erinev 16. sajandi reformatsiooni ja ususõdade segaduste inimesest.

Huvitav on ka see, et B. Gracian sai kasvatuses jesuiitidelt, oli ise 1619. aastast ordu liige ja jesuiitide kolleegiumi õpetaja. 1657. a. ilmus tema kõige kuulsama teose „Kritikon“ III osa, mille eest ta tagandati kohalt, keelati õpetamine, saadeti Saragossast välja ja ta pidi läbi tegema kurnava ja alandava patukahetsuse vee ja leiva peal. See kõik murdis ta tervise. Gracian suri 1758. aastal.

Tema „Taskuoraakel“ sisaldab 300 aforismi koos autoripoolsete väikeste selgitustega. Gracian oli vilka sulega kirjamees, kes muuhulgas pidas väga oluliseks teravmeelsust. Viimase tähtsusest ühiskonnas nime ja positsiooni taotlevale inimesele rõhutas ta ka eraldi töös „Teravmeelsus ehk teritatud mõistuse kunst“ (1642).

Gracian näitab „Oraakli“ alguses kohe, et mõistab ise ja rõhutab ka teistele toimunud muutusi ajas. Tema esimene aforism kõlab: **„Kõik on juba saavutanud küpsuse ja kõige enam isiksus. Tänapäeval nõutakse ühelt targalt rohkem kui muinasajal seitsmelt ning suhtlemises ühe inimesega on tänapäeval tarvis enam kunsti kui kunagi terve rahvaga“**.

Gracian peabki seda suhtlemise kunsti kõige olulisemaks ja püüab seda õpetada. Tema aforismid omavad küll autoripoolset kommentaari, kuid jätavad otsad lahti ja lugejale mõtlemiseruumi. Võib ette kujutada, kuidas need arutlused, olles endast lugupidaval inimesel pidevalt väikese raamatukesena kaasas, andsid võimaluse vajalikul hetkel lugeda, meenutada, võrrelda ja asetada end vastavalt olukorrale. Iseenda kujundamine on väga oluline ja mängib karjääri kindlustamisel väga suurt rolli.

„Loodus ja kunst, materjal ja looming. Isegi ilu tuleb tagant aidata: isegi ilu võib olla ebardlik, kui ta pole kaunistatud kunsti abil, mis eemaldab vead ja poleerib väärtusi. Loodus heidab meid saatuse meelevalla – kasutagem siis kunsti. Ilma temata jääb ka suurepärase looduslik ebatäielikuks. Kellel pole kultuuri, sellel on väärtusi vaid poole võrra. Inimesest, kes pole läbinud head koolitust, hoovab jõhkrust, ta peab end lihvima, püüeldes kõiges täiuslikkuse poole.“ (12)

Gracian, olles pühendunud õpetaja, annab oma õpetustes kindlad eetilised õpetused: hinda arukust, ausust, mõõdukust, vaprust, otsusekindlust jne.

Suurim on võit kadeduse ja halva soovimise üle. Tänapäeval ei piisa põlgusest, aupaklikkusega maksad kätte paremini. Kes räägib vaenlasest head, on väärt kõrgemat kiitust; kangelane tasub kurikeelele vaprust ja kangelastegudega. See võidabki ja ka piinab kadedust. Iga sinu rõõmuga

tõmmatakse kurjuse kaelas silmus kõvemini kinni ; sinu paradiis on vastase jaoks põrgu. Ja ta on väärt seda, raske on see karistus –teise maiusest endale mürki luua. Kadetseja ei sure üks kord vaid nii mitu korda, kui mitu korda ta kuuleb vastase kiitmist, ühe piinad kestavad kuni kõlab kiitus teisele. Ühele mõnu, teisele kannatus. Kuulutades ühele surematust, kuulutab kuulsusepasun teisele kadedusevõllas rippumise. (162)

Samas aga vaatab meile „Oraaklist“ vastu elutark ja suurte kogemustega seltskonnainimene aga ka jesuiit, kes teab, mida tähendavad intriigid, valesti valitud sõbrad, kuulujutud, kadedus ja rumalus. Selles plahvatusohtlikus, kiirete ja ettearvamatute muutuste maailmas tuleb positsioon mitte ainult saavutada vaid seda ka säilitada. Seega, õpi tundma olemise kunsti kõiki peensusi, ole pidevalt valvel, lihvi oma keelt, oma žeste, oma miimikat. Ära kiirusta, ära näita oma sisemisi tundeid, püüa meeldida õigetele inimestele.

Järgnevalt veel mõned näited „Taskuoraaklist“:

„Teravmeelsuse anne. Kui oskad mõõtu pidada, siis pole see puudus, vaid väärtus. Terake teravat lisab maitset. Isegi kuulsad mehed ei põlga käia teravmeelsuse etturiga, saavutada üldine lugupidamine jäädes siiski mõistlikkuse piiridesse ja austades viisakusreegleid. Teised jälle kasutavad nalja kui mugavat väljapääsu, sest mõnedesse asjadesse tuleb suhtuda naljaga, ehkki keegi võtab seda tõsiselt. Säärane vaimu rahulikkus on südamete ligimeelitaja.“ (79)

Mitte muutuda „etturiks“. Suurepärase häda on selles, et muutudes tavaliseks, ta tuhmub. Alguks seda ihaldatakse, siis aga muutub see tüütavaks. Suur õnnetus on olla mitte millekski kõlbulik, kuid mitte väiksem pole püüa alati ja kõigile meeldida. Kui muutud ahneks, kaotad kõik ning sinust pöörduvad ära need, kes enne sind hindasid. Sääraseid „ettureid“ võid kohata igas eluvaldkonnas. Enne oldi neist vaimustuses nagu imest, nüüd aga põlatakse kui labast. Suurepärasele on ainus pääsetee säramise mõõdukuses. Olgu tal täiuslikkuse üliküllus, uhkustamises aga mõõdukus. Mida eredamalt tõrvik põleb, seda kiiremini ta põleb ära. Vaoshoitus pillamises tasutakse lugupidamise protsentidega.“ (85)

Vahetada võtteid, et tähelepanu, eriti vaenulik, kõrvale juhtida. Mitte jääda algse tegevusmeetodi juurde, sest tegevuse ühetaolisus võimaldab ära arvata, ennetada ja isegi takistada kavatsedu elluviimist. Kerge on tabada sirgelt lendavat lindu, palju raskem on tabada ringlevat. Ei tohi ka teist tegutsemise varianti lõpuni kasutada, sest kahe käigu järgi on võimalik kogu mäng ära arvata. Kurikavalus on valvel. Et seda ära petta, on tarvis palju osavust. Kogenud mängija ei tee seda käiku, mida ootab või veel enam, ihaldab vastane. (17)

Mitte valetada, kuid ka kogu tõde mitte öelda. Miski ei vaja nii ettevaatlikku käsitlemist kui tõde. See on aadrilaskmine meie südamest. Peab omama suurt oskust nii selleks, et tõde öelda, kui selleks, et sellest vaikida. Üks kord valetad ja ongi kadunud sinu kui ausa inimese au. Petetud inimest peetakse lihtsameelseks, petjat alatuks, mis on palju hullem. Iga tõde ei saa öelda, siin vaikid enda pärast, seal teise pärast. (181)

Ära ole tseremoonitsev. Isegi monarhi liigne peenutsemine naerdi välja kui veidrus. Täispuhutud mees on talumatu ja on terveid rahvaid, kes kannatavad selle nõrkuse all. Upsakusest on kootud rumaluse riided. Oma aujumaldajad näitavad maailmale kuivõrd habras see neil o, iga tühi asi on neile ohtlik. Püüda saavutada lugupidamist on kiiduväärt, kuid saada tseremooniameistri kuulsus ei ole kadestamisväärne. Kahtlemata, see, kes saab läbi ilma tseremooniateta peab omama kõrgeid voorusi. Aupaklikkusega ei tohi liialdada, kuid ka sellesse üleolevalt suhtuda ei tohi. Kes on pisasjade suhtes tundlik, näitab väiklast hinge. (184)

Mäleta, et vulgaarsus on kõikjal, nii Korintoses endas, kui kõige auväärsemas perekonnas. Igaüks tajub seda isegi oma kodus. Kuid on vulgaarsus ja must vulgaarsus. Mustal on samad omadused mis tavalisel, nagu peeglikillul, ainult ta on veelgi kuritahtlikum. Tema arutlused on metsikud, hukkamõist jõhker, ta on rumaluse hoolas õpilane, lolluse kaitsja, laimu liitlane. Ära käi ta kõnede, veel vähem ta tunnete järgi. Tähtis on teada käike, et vabaneda temast endas ja enda ümber. Iga rumalus lehkab vulgaarsuse järgi ja vulgaarsus koosneb rumalusest. (206)

Tuua mängu teadmatus. Teadja panustab ka vahel sellele kaardile. On olukordi kus kõige mõistlikum on näidata end rumalana. Rumal ei pea olema, küll aga pole mõnikord paha teeselda rumalust. Rumalatega pole vaja olla tark, arututega arukas, igaühega kõnele tema omas keeles. Rumal pole see, kes teeskleb rumalust, vaid see kes seda tõeliselt põeb. Tõeline rumalus on loomulik, kuid on ka teeseldud rumalus. Vaat milleni läheb kavalus! Kindel võte saavutada heasoovlikkust on riietuda kõige rumalama looma nahka. (240)

Bebedetto Groce oma teoses „Esteetika kui väljendusteadus ja üldlingvistika“ märgib Graciani kohta: „Loovus tähendas temal puhtleiutavat, kunstilist, „geniaalset“ võimet.“ (233) Norbert Elias nimetab Graciani „Oraaklit“ esimeseks õukondliku psühholoogia õpikuks (Elias, II, 331) Ta rõhutab oma „Tsivilisatsiooni“ II osas, kus on juttu just afektide varjamise ja vaoshoituse püüu raskest protsessist 16-17. sajanditel, ka tolleaaja õpetuste suurt tähtsust. Juttu on nii Erasmuse õpetustest 16. sajandil kui ka just Graciani „Taskuoraaklist“, mis N. Eliase arvates on üks

parimaid näiteid oma tunnete vaoshoidmise, tasakaaluka ja rahulikult väärika ning heasoovliku käitumise õpetamise kohta kõigis ilmaelu üksikasjades. (Elias, II, 332)

Teine kuulus aforismide looja oli hertsog **Francois de La Rochefoucauld** (1613-1680), kõrgaristokraatia esindaja, kelle sulest ilmusid kuulsad „Maksiimid“. See oli aforismide kogu, mida anti korduvalt välja juba autori eluajal, ning mis sai prantsuse aristokraatia, kirjanike ja vaimuinimeste lauaraamatuks, andes ammendamatu hulga teemasid mõtisklusteks ja filosoferimiseks. Kaasaegsed kirjeldavad hertsogit ennast kui tõelist rüütliväärtuste kandjat julget, ausat, õiglast ja kompromissitut. Ta oli ka sagedane Pariisi moodsate kirjanduslike salongide külastaja ning küllap sai sealt ka palju inspiratsiooni oma „Maksiimidele“.

Muuseas mitte vähem kuulsad on de La Rochefoucauld „Memuaarid“. Ajaloolased hindavad neid just mitmekülgse ja suhteliselt kõrvalseisja pilgu läbi antud tolle aja Prantsusmaa ja õukonnaelu peegelduse pärast.

Aforismide žanr oli seotud ja tulenes otseselt tolle aja juhtivast tendentsist näha konkreetsete faktide taga üldisi seaduspärasusi, leida erinevates inimestes inimese üldtüüpi, analüüsida ja juhinduda ratsionalismiideedest. Ratsionalism peegeldus kõigis ühiskondliku ja ideoloogilise elu sfäärides. Mõistuse argumendid olid peamised, nendega püüti selgitada ka kõige irratsionaalsemaid ideid. Filosoofiline materialistlik suund selgitas inimese kõlbelist elu keha seadustest tulenevalt. Samast vaatenurgast vaadeldi ka ühiskonna elu.

F. de La Rochefoucauld oli ise kogenud sisesõdade julmust, arvatavate sõprade reetlikkust, lootuste nurjumist. Need kogemused võimaldasid tal oma „Maksiimides“ teha üldistusi, rõhutada mitmete kõlbeliste aksioomide vastuolulisust, näidata inimloomuse mitmekihilisust. Ta annab inimeste käitumisele kõlbelise hinnangu mitte abstraktsest ja sellega formaalsest vooruslikkuse mõistest lähtudes, vaid eelkõige käitumise ühiskondlikust sisust ja tähendusest. „Maksiime“ läbib ka leppimatu vastuseis absolutistliku monarhia kõikelukatavusele, Richelieu valitsemisele jne.

Mõned näited „Maksiimidest“

**Kuigi kõik peavad halastust vooruseks, sünnib see mõnikord kuulsusejanust, sageli laiskusest või hirmust, ja peaaegu alati nii sellest, teisest kui ka kolmandast.*

**Kui meil poleks puudusi, poleks meil nii meeldiv neid leida teiste juures*

**Siirus, see on puhtsüdamlikkus. Vähestel on see omadus ning see, mida me peame siiruseks, on sagedamini lihtsalt peen teesklus, mille eesmärgiks on saavutada ümbritsejate siirust.*

**Meil on kergem valitseda inimesi kui takistada neid valitseda meid*

**Me kiidame teisi tavaliselt selleks, et kuulda kiitust enesele*

**On inimesi, kes vaatamata oma voorustele tõukavad ennast eemale ja on inimesi, kes vaatamata kõikidele oma pahedele tõmbavad meid ligi*

Aforismide autoriteks olid ka mitmed naised, sealhulgas 17. sajandi kuulsaim, lausa legendaarne kurtisaan **Ninon de l'Enclos** (1615(?)-1705). Tema skandaalsed armusidemed andsid Pariisis pidevalt kõneainet. 1657. a. andis Austria Anna isegi käsu kurtisaan vangistada, “*sest teda oli äärmiselt solvanud skandaalne elu, mida naine elas, ning ateismi õppetunnid, mida said tema juures õukonda kuuluvad noormehed.*” (Dulong, 342) Ninon oli tuntud paljudes kirjandus- ja suurilma salongides ning avas ka ise salongi, mida külastasid nii kõrgemad aristokraadid kui tuntud literaadid. Ta oli Moliere'i sõber ja toetaja ning jättis muuhulgas testamendiga raha oma arvepidaja pojale raamatute ostmiseks. (See 9-aastane poisike sai hiljem tuntuks Voltaire'na)

Ninon oli suurepärase haridusega, tark ja vaimukas naine, nii, et isegi Louis XIV tavatses küsida: “Aga mida selle kohta arvas Ninon?”. Tema teravat keelt ja tabavaid arvamusi, mis kiiresti levisid, kardeti.

Loomulikult käsitlevad tema aforismid eelkõige armastust ja suhtumist meestesse.

**Kui armastad, ei mõtle sa millelegi. Kui hakkad mõtlema, tähendab, ei armasta enam.*

**Soov meeldida sünnib naistes enne kui soov armastada.*

**Kui Jumal andis naistele kortsud, oleks ta võinud vähemalt osa neist asetada jalataldadele.*

**Armastus on reetlik: ta kratsib teid vereni nagu kass, isegi siis, kui te tahtsite temaga vaid mängida.*

**Naine ei talu armukadedat meest, keda ta ei armasta, kuid on pahane, kui see, keda ta armastab, ei ole armukade.*

**Süda on kindlus, mida on kergem vallutada kui hoida.*

**Arukas naine ei vali endale abikaasat ilma oma mõistuse nõusolekuta, nagu ta ei vali ka armukest ilma oma südame nõusolekuta.*

Teater

Varase keskaja näitlejannad olid nunnad, ja kui näitemäng väljus kiriku seinte vahelt, ei osalenud seal enam ühtegi naist. 16. -17. sajandi õuedaamid võtsid osa õukonna etendustest. Nõnda lisasid naised maskidele tõelise uudsuse võlu. Just selle aja õuedaamid avasid ukse kurikuulsatele ja võluvatele restauratsiooniaja professionaalsetele naisnäitlejatele.

17. sajandi teatrimaailma Euroopas ilmestavad säärased näitekirjanikud nagu Shakespeare, Racine, Moliere,

E. Magne oma „Louis XIII ajastu igapäevaelus“ kirjeldab värvikalt sajandi esimese poole õukonna teatrielu ja kuninga teatrihuvi. Olles hüpohondrik ja peljates liigset ja pidevat tähelepanu, põgenedes metsa ja jahile, oli kuningas siiski ka teatrihuviline ja ka osaline etendustel. Kuna ta võttis kõiki ülesandeid tõsiseks täitmiseks, ning olles huvitatud mehhaanilistest ja üldse insenerlikest uuendustest, osutas Louis XIII suurt tähelepanu konkreetsetele teatri- ja balletietendustele, mida mängiti Louvre'is. Tavaliselt oli ta ise pearežissöör ja ka paljude tekstide ning muusika autor. Etendustes osalesid õukonna parimad tantsijad, kuningas ise jälgis dekoratsioonide, kostüümide ja tantsuseadete valmimist. Etendustele kogunes alati tohutu hulk vaatajaid (sisse lubati ka Pariisi elanikkond, inimene pidi olema vaid hästi rietatud). Louvre'i saal ei mahutanud kunagi kõiki soovijaid ja nii tekkis tohutu segadus, millest ei käinud üle ka kuninga kaardiväe jõud. Oli juhuseid, kus kuninganna-ema ei pääsenudki etendust vaatama, sest tema ees seisis läbimatu inimväär. Kuningas püüdis leida avaramaid teatriruume Pariisi suuremates hoonetes, kuid ka need ei suutnud mahutada kõiki soovijaid.

Üks näide 1617. aastast : „... ballett algas alles kell kaks öösel, kui lõpuks kõik vaatajad olid endale mingi koha leidnud. Louis XIII mängis selles etenduses tuledeemoni osa. Mitte lihtsalt mängis, vaid tantsis kostüümis ja näomaskis. Kui ta väljus oma tubadest „tuleleekides“ kostüümis, et õigeaegselt lavale jõuda, ei õnnestunud see tal, sest kõik vahekaigud olid rahvast tihedalt täis. Kuningas, keda keegi kostüümis ja maskis ära ei tundnud, hakkas trügima Suure saali poole ja lõpuks see tal juba õnnestuski, kui ta püksisäärest haaras kinni mingi preili ja kõva kisaga: “Kui teie juba lähete, lähen ka mina teiega“, jõudis koos kuningaga valitute poolele.

Friedell (104) kirjeldab kogu Versailles' elu kui teatrit. “Õukonnaelu on igavesti ühesugune repertuaarinäidend, mis algab hommikul kell kaheksa ja lõpeb õhtul kell kümme, et järgmisel päeval otsast alata, veel enamgi: kogu Prantsusmaa elu on selline komöödia. Selleks oli vaja imetlusväärselt enesevalitsemist ja enesesalgamist, et selle komöödia peategelase delikaatset ja närvesöövat rolli väärilikalt etendada, kuid Louis XIV on selle raske ülesande lahendanud suveräänse meisterlikkusega, nii, et ta ei tundnud isegi mingit vaeva; ta on Euroopale viiskümmend neli aastat suurt teatrit etendanud: väga maitsekat, väga pompoosset, väga vaimukat teatrit ja ka väga pealiskaudset, väga brutaalset, väga võltsi teatrit. ”

Kombed

(Friedell, 147)

Barokiaeg toetus mehhaanikale. *”Ühe asja täielikult mõistuslik ära seletamine tähendas selle asja mehhaanilist äraseletamist. Tollele ajale oli eeskujuks mehhaanilise traatnuku käitumine. Väliselt tähendas see traadiga jäigastatud krinoliine, kuuehõlmu, veste ja varrukarevääre ja parukaid. Barokihinge platooniliseks ideeks on marionett. Sirkliga mõõdetud sügavad kummardused, tahtlikult nurgelised liigutused, geomeetriline hoiak seismisel ja istumisel, mis ka pidevalt kaldus nurgeliste vormide poole, tohutu surnud parukas. Descartes väitiski, et inimkeha olevat masin. Moliere dramatiseeris selle mehhaanilise psühholoogia: dialoog koosneb eelistatult lühikestest lausetest ja esitatakse halastamatus staccatoš, teravalt hakitud raiumismaneeris. Ja ka tegevus allub täiesti mehhaanilisele kausaalsusele, mis mõjub fantastiliselt ja groteskselt.*

Marioneti mõistet ei saa aga siduda vaimuvaesuse ega hingetühjusega. Marionetid on palju paremate proportsioonidega, liikuvusega, kergusega kui enamik inimesi, sest nendel asub hing alati liikumise raskuspunktis.

Pretsedenditu hingestatusega kõige jäigema ja monumentaalsema kunsti vastu, seostub peaaegu patoloogiline kalduvus pisiasjade vastu: “kuhu ka ei vaataks, kõikjal virvarr sammastest, nõõpidest, kartuššidest, girlandidest, teokarpidest, ornamentikast. Ka loodust kähardatakse ja kaunistatakse: aiad on täis kaskaade, terrasse, grotte, urne, klaaskuule, “veemänge”, ; kostüüm on kaunistatud posamentide, pitside, tresside, brokaadiga; kõnekeeles kasutatakse kunstlikult viimistletud sõnamänge ja teravmeelseid antiteese. Isegi näole leiti oma ornament: vältimatu iluplaastrike. ”

Tänaste kommetega võrreldes olid tollased lauakombed tahumatud, kuid nad olid olemas ja enamikul juhtudel järgiti etiketti. Konte küll järgiti, kuid viisakalt. Näpud kasteti ringikantavasse veekaussi ning kuivatati salvrätiga ja enne joomist pühiti suu puhtaks.

Kuna sõõmine oli ühteageu nii töö kui lõbu, anname ülevaate, mida tol ajal söödi.

Hommikuks oli leib ja õlu, mõnikord ka külm liha, kala või juust. Lõunat söödi umbes keskpäeval ja selleks oli kana, küpsetatud liha, näiteks pörsas, loomaribi ja suur tšeširi juust, mida loputati alla kanaariveini, šerri, klareti, valge veini, siidri, tumeda või heleda õlle või punšiga (mida serveeriti veinikarikast); söödi ka puuvilja- ja lihapirukaid ning suhkrustatud puuvilju.

Õhtusöök oli napp, sama mis hommikulgi, ainult natuke rikkalikum, ja seda söödi kella kuue ja üheksa vahel.

Kõik retseptid tuli käsitsi ümber kirjutada ja daamid olid omad siidi või sametiga kaetud retseptiraamatud, mille vahel oli tikitud järjehoidja. Kasutati vahaküünlaid, mida teenrid valmistasid moonakambris. (Näidendid, muuta tekst)

Charles I valitsemisaja lõpus olid lauakombed juba tunduvalt tsiviliseeritumad. Elizabethi aja mees haaras palja käega rõõmsalt oma taldrikule kõige mahlasema lihatüki ja lakkus lusika hoolsalt puhtaks enne kui selle ühisesse kastmekaussi torkas. Itaallasi peeti eputajateks, sest nad lõikasid oma taldrikul liha noa ja kahvliga ja neil oli isegi kaks lusikat, üks esimese ja teine põhiroa jaoks. Sellest kasvas Inglismaal välja komme, et teenritel lasti ringi kanda veekannu, kus iga lauasistuja sai oma kahvli või lusikat kiiresti loputada. Sealtpeale toimusid muutused kiiresti, kuni Stuartite perioodil ilmusid kahvlid iga seisuse lauale ja erinevate söögikordade jaoks kasutati eri lusikaid. Ilmselt vanaisad veel lutsisid trotslikult oma lusikaid, kuid nende miniad kortsutasid selle peale juba kulmu.

Toit pandi vaagnatele ja kaunistati selleks, et näidata seda enne söömist kõigepealt majaisandale ja tähtsamatele külalistele, seejärel kõigile teistele tähtsuselt järgmistele lauasistujatele. Kruusid ja klaasid seisid eraldi laual ja neid toodi sealt siis, kui joojad seda soovisid.

Võib endale ette kujutada, et mingit moodsat puhtuseharrastust teenijad ei järginud ja õllepära valati lihtsalt kaussi, kui kruus oli vaja täita kanaariveiniga ja ühtki puhast anumast polnud käepärast. Moodi hakkasid tulema veneetsia klaasid. Võrreldes varasema ajaga, mil kasutati tinakruuse ja joogipärasid polnud näha, muutusid kombad nüüd nõudlikumaks, pannes nii mõnegi taga igatsema endisi aegu.

Tähtsate isikute ette oli riidele asetatud veenõu ja käterätt kätepesemiseks; neid asju sai siis koos riidega eest ära tõsta. Hõbenõusid kasutasid ainult parunid, piiskopid ja nendest kõrgemal seisvad isikud.

Magustoit oli rikkalik ja polnud mingit väiklast peenutsemist sellega, kuhu puuviljade kive sülitada. Ohjeldamatult õgiti datleid, aprikoose, virsikuid, küdooniaid, viigimarju, apelsine, sidruneid, ploome, kirsse, pirne, õunu, mooruspuu vilju, kreeka pähkleid ja mandleid.

Taldrikud kraabiti tühjaks kastidesse ehk „jäägikogujatesse“, kuid ka põranda pühkimisel oleks kindlasti kogutud rikkalik saak.

Eluruumides tehti tuli üles suurte nottidega; köögikoldesse tühjendati „jäägikogujad“. Hais ei häirinud Elizabethi aja inimesi; nende ninad olid kohanenud tolle aja kommetega.

Elizabethi aja mehed panid lauas pärast söögipalvet mütsi jälle pähe tagasi. Söömise järel võtsid nad oma mütsipaelte vahelt väikese peegli, et vaadata, kas toitu pole habesse või vuntsidesse jäänud. Kui seal oli midagi, pühkisid dändid selle salvrätiga ära, lihtrahvas aga neelas lihtsalt alla. Eriti peen isand võttis välja kammi ja suges oma habeme labidakujuliseks või teravatipuliseks.

Pesuköövides olid kivipõrandad ja katlad vee soojendamiseks. Puust toobrites peksti kurikatega pesu. Riiete üle peeti arvet pügalapulgaga. Kuiva pesu piserdati rosmariini või lavendliga. Tärklis kasutati laialt ja Elizabethi ajal oli moes värviline targeldus – krookkraed olid valget, sinist, roosat või kollast värvi. Triigiti raskete kastriikraudadega või kergemate tänapäevase kujuga triikraudadega. Krookkraesid, kätiseid ja pitsrüüži vormiti gofreerimistraatidega, mis nägid välja nagu kindavenitajad. Riideid pesti sageli väljas jões. Seepi tehti kodus ja see oli kerakujuline.

Ka paažid olid veel olemas, kuid see oli pigem auamet kui töö. Neil oli täita kindel roll tseremooniatel, millega nende ülesanded peamiselt piirdusidki. Paažid pidid ise oma kuue hõbenööpe, kingapandlaid ja mõõka puhastama.

Teenijannade ülesandeks oli oma käskijanna riietamine ja lahti riietamine, voodite korrastamine, ehete ära panemine, juuste harjamine, lokkimine, lõikamine ja värvimine.

Meesteener pidi samuti oma isanda juukseid, vuntse ja habet harjama, kammima ja lokkima, kuid lõikamiseks ja värvimiseks kutsuti tavaliselt kohale habemeajaja. Mõned mehed tellisid omale habemeajaja igaks hommikuks, kes siis lõikas nii habet kui juukseid, kuid teised eelistasid, et põhilise töö teeb ära isiklik teener, välja arvatud suurt oskust nõudev lõikus ja värvimine.

Teenrid sõid linata laua taga puust või tinast taldrikutest ja kruusidest. Puutaldrikud olid ümmargused, kuid tinataldrikud kandilised ja neil oli mõlemal pool õõnsus, nii, et neid sai järgmise roa jaoks ümber pöörata. Sageli kasutati sarvest kruuse ja lusikaid. Loomulikult oli peente majade teenritel rohkem mõnuseid kui vaeste majade omadel ja maainimestel olid lihtsamad lauanõud kui linnarahval.

Vesikäimlad olid selleks ajaks juba leiutatud ja ka vannitoad olid olemas, kuigi rohkem näitamiseks kui kasutamiseks.

Meeste meelelahutused vabas õhus olid küttimine, ka pistrikuga, keegel, golf, hoki, jalgpall (pall oli tumedast nahast ja melonikujuline), võrguga kalapüüdmine, kepivõitlus, maadlemine, kukevõitlus.

Toas mängiti rõngaviskamist, malet, triktrakki, kaarte, suuga õunte haaramist, täringuid, sulgpalli ja toatennist.

Elizabethi ajastu kombes olid segu tseremoniaalsusest ja lustakast rüütmisest. Tseremoniaalsus oli tingitud sellest, et riided olid jäigad ja polsterdatud, nii, et keha liigutada oli raske. Lustakas rüütmis tulenes aga sellest, et ajastu vaim oli elurõõmus ja kõikevallutav. Elizabethi õukonna mehed elasid kõik aktiivset elu; nad olid meremehed, seiklejad, maadeavastajad, kes tulid õukonda ekspeditsioonide vaheajal. Sellised mehed meeldisid kuningannale ja ta toetas neid. Muidugi liikusid ringi ka vanemat põlvkonda esindavad diplomaadid ja riigimehed, kuid nemad ei mõjutanud kombeid ega moodi, seda tegid Raleigh, Drake, Leicester ja nendetaolised. Kuninganna õuedaamid pidid olema tagasihoidlikumad, nende armusuhteid pidi varjutama saladuse loor, et mitte sattuda kuninganna põlu alla, ja häda sellele õnnetule, kes julges mõnele ahvatlevale mehele silma heita. See oli kuninganna eesõigus. Nõnda võis esimese hetkega selgeks teha, kas kuninganna on seltskonnas või mitte. Juhul kui oli, andsid sellest märku peenutsevad ilmed ja mahalöödud pilgud, vastasel juhul võis Tema Kõrgeaususelt saada tugeva kõrvakiilu. Kuninganna tugevalt sõrmustatud raske käsi võis selle teha tõeliselt valusaks karistuseks, ja kuna talle ei meeldinud nutvad naised, tuli ka pisarad alla suruda.

Kuigi kirik oli oma võimust palju kaotanud, koheldi kirikuisasid lugupidavalt; inimesed löid risti ette nii altari ees, surmateadet kuuldes kui ka nõidusest rääkides; ometi oli keskaja harras usklikkus igaveseks kadunud.

Ka aadelkond oli oma võimu kaotanud, selle asemele oli linnades kasvanud üha mõjukamaks muutuv keskklassi kaupmeeskond. Kaupmeeste gildid oma keeruka õpipoiste ja sellide hierarhiaga hakkasid üha rohkem asendama feodaalisanda ikkes elavat talupoegkonda. Seetõttu arenesid kombes järjest suurema vabaduse suunas, kuigi säilitasid aupakliku põhitooni.

Isekeskis võisid lapsed olla küll kaunis metsikud, kuid seltskonnas olid neil head kombes. Erinevused maarahva ja õukonna kommete vahel olid märkimisväärsed. Kirjutati isegi raamatuid, kus õpetati noorele maalt linna tulnud mehele viisakat seltskonnas käitumist.

Maarahva kombes olid sõbralikud ja otsekohesed; igaühte teati ja tunti ning kõigil oli külaühiskonnas oma kindel koht.

(L. Oxenford. Mängides ajaloolisi näidendeid, lk. 121)

Võrreldes 16. sajandiga muutus igapäevaelu 17. sajandil märgatavalt kergemaks. Maju ehitati samamoodi nagu tänapäevalgi, neis olid esikud, väikesed ja suured toad, köögid ja tallid. Nüüd ehitati enamik maju punastest tellistest ning korstnate kaunistamiseks laoti tellised erinevatesse mustritesse. Majad olid varasematega võrreldes kõrgemad ja üleslükatavate akendega. Sambad toestasid eeskoda ja ääristasid aknaid. Maja ees oli alati koht, kuhu hobuseid siduda.

Juba Elizabethi ajal hakati ehitama ilusate nikerdatud käsipuude ja tugipostidega puust treppe, samuti pildigaleriisid, kus daamid võisid vihmase ilmaga jalutada, lapsed mängida ja noored tantsusamme harjutada.

Teenreid jätkus kõikjale ja kuigi enam ei kehtinud keskaegne range tööjaotus, oli neil piisavalt palju teha. Lugemine oli tööinimestele ikka veel jõuproov, mitte meelelahutus, kuigi arvete ja seadustega saadi hakkama.

Hoogsamaid mängu mängisid mehed ja rahulikumaid naised või vanemad mehed. Mõned neist olid selgelt lihtrahva mängud ja mõned kuulusid õukonna juurde. Inglismaal oli sel ajal väga moes mitmed keeglimängud. Samuti oli populaarne täringumäng.

Töörahas valmistas ja kasutas lugatahiga kollaseid rasvaküünlaid. Peentes majades valmistati ja kasutati vahaküünlaid. Nende jaoks hõõruti läikima tinast, vasest ja hõbedast küünlajalgu. Aeg-ajal tuli lõigata tahti, seda tehti tavaliste käärde sarnaste tahikäärdega, mille küljes oli väike karbike, kuhu äralõigatud taht kukkus.

Süütamiseks kasutati tuletaela. See kujutas endast karbikest, mille sees oli salpeetriga immutatud riidelapp (või tael) ja selle peal tuleraud ja tulekivi. Rauda ja tulekivi hõõruti vastamisi, kuni sealt tekkinud säde kukkus riidelapile (taelale). Säde puhuti hõõgvele ja selle peale pandi otsapidi väävlisse kastetud tikk. Kui leek lahvatas, süüdati sellest küünlad. Taelu sorteeriti ja kuivatati koldes, luga küünlatahiks korjati jõest ja vaha küünalde valmistamiseks mesipuust; niisiis tuli selle primitiivse valguse saamiseks paljudel naistel teha mitmesugust tööd.

Stuarti aegses majas oli gloobusel kindel koht kabinetis või klassitoas ja see polnud pelgalt iluasi.

Suures ja uhkes majapidamises olid kõik köögiteenrid reeglina mehed.

Süsi või puud pandi kolde juures seisvasse raudkorvi, mida kaks meesteenrit kandsid sinna, kus parajasti tuld vajati. Põletusmaterjali hoiti alati tule kõrval ja jooksupoisi ülesanne oli tuld valvata.

Ametid eeldasid kindlat riietust. Apteekrid, juristid ja arstid olid riietatud tumepruuni, halli või musta ja kandsid lihtsat linasest riidest krookkraed ja kätiseid. Protestantlikud vaimulikud kandsid pikka preestrikuube, pikkade käistega valget tuunikat ja musta või muud tagasihoidlikku värvi ilma käisteta talaari. Peakatteks oli kas nelinurkne või kõrvaklappidega lame müts.

Kaupmehed, kes selleks ajaks olid saavutanud väga tähtsa positsiooni, kandsid heast materjalist lihtsaid riideid. Mantlitel olid kapuutsid või olid nad ääristatud karusnahaga ja mütsid olid kopranahast. Paljudel juhtudel oli seadustega ette nähtud, mida mingi elanikkonna osa võis kanda. Munkade kombes polnud aastasadade jooksul muutunud, kuid pärast seda, kui Henry VIII likvideeris kloostrid, polnud orduvennad enam nii tavalised kui keskajal.

Maamehed kandsid lambanahast vammuseid, vildist mütse, kalevist sukki ja tugevaid tööks sobilikke kingi.

Värvide sümboolikat mõistsid kõik. Heleroheline märkis meeleheidet. Ihuvärvi roosa ja tule värvid olid mõeldud armastajatele, sümboliseerides nende õnne ja edu, kirge ja lootusetust või lihtsalt ühendust; kuid see traditsioon ei kehtinud abiellunute kohta. Neid värve kasutati vaid siis, kui noored veel kurameerisid. Kollast kandsid naised. Mooruspuuvärv (rõõmsatooniline roheline) oli kõikjal populaarne, seda võis kanda nii linnas kui maal ja see võis olla ka teenri livree värv.

Taevasinine oli 16. sajandil tervenisti teenrite värv. Käsitöösellide sinine oli tumedam, sest nad olid oma õppimise eest maksnud ja neist pidid saama tunnustatud käsitöölised.

Apelsinikollane ja kollakaspruun olid õukondlase värvid. Neid ei kasutanud lihtrahvas.

Õlgkollane märkis küllust

Papagoiroheline oli kõige kaunim särav siniroheline ja pidi märkima flirti. See oli õukonnadaamide hulgas väga populaarne. Need neiud, kellele meeldis dramatiseerida, kandsid õlgkollase kleidi juurde roosasid käiseid, kui armusuhe oli edukas, kollaseid juhul kui ta soovis selgeks teha, et kõik oli olnud vaid nali, ja helerohelisi käiseid, alusseelikut ja lehvikut, kui armastatu oli truudusetu või ta hoopis hüljanud.

Lesed pidid alati kandma musta. Nad pidid oma juuksed täielikult kinni katma ükskõik missuguse parasjagu moes oleva peakattega, mis pidi olema musta värvi ja looriga. Kui lesk hakkas kandma

mõnda kaunistust ja lükkas kübara tahapoole ning paljastas juuksed, oli see märgiks, et ta on valmis vastu võtma uut abieluettepanekut. Isanda surma puhul riietusid teenrid musta. Kui kuulutati välja kuninglik lein, riietus musta kogu õukond. Hukkamõistatud riietusid tavaliselt kas musta või valgesse. Erandiks oli Mary Stuart, kes kandis ešafotile tõustes purpurpunast.

Majateenijad täitsid kõiki töid nagu ennegi. Moodi olid tulnud kipskujud ja neid tuli sulgedest tolmuharjaga puhastada. Seinad tuli katta idamaadest toodud käsitsi valmistatud puuvillavaipadega, mida tuli traadiga pikkade lattide külge kinnitada ja konksude külge seinale riputada ning kloppida, kui nad muutusid tolmuks.

Pulmade puhul, kui pruut ja peigmees olid populaarsed, kanti pulmaõhtul kaski ringi, kui neid ei sallitud, visati maja ette aganaid. Tänapäevast kommet pruudile au avaldada sellega, et ta kõnnib ülestõstetud mõõkade kaare alt läbi, kasutati vanal ajal mitmete variatsioonidega ja igal gildil olid selleks omad tavad. Kui peigmees oli kingsepp, puistati pruutpaari ette värvilisi naharibasid, kui puussepp, siis hõõvlilaaste, lihuniku puhul kasutati lambanahku ja toodi pidulikult lagedale kaks või rohkem kaunistatud talle. Talumehele visati rohtu või lilli või põimiti ümber kõie lillevanikud ja kiigutati neid, kui pruutpaar möödus. Ratsamehed ajasid võidu mõõga otsa torgatud koogiga, auhinnaks oli pruudi sukapael, mille võitja pani oma kübara külge. Peenematel daamidil olid mõne pistega kleidi külge kinnitatud mitmevärvilised pruudipaelad, mida külalised võisid ära tõmmata ja õnne märgiks oma kübaral kanda.

Naiste make-up oli keerulisem ja seda tehti magamiskambris, avalikkuses enda kohendamiseга ilmselt ei tegeletud. Ühte asja ei teinud daamid kunagi: nad ei istunud jalad ristis.

Stuarti-aegses majas valitses sõbralik ja perekondlik õhkkond perekonna ja teenijaskonna vahel ning teenrid töid oma probleemid lahendamiseks majaisanda või majaemanda ette.

Selle aja kaupmehed olid sageli ka käsitöölised; nad suhtusid uhkusega oma töösse ja pidasid ennast üleval teatud sõltumatusega. Nad tegid lihtsa kummarduse nii oma sõpradele kui tööandjatele ning nende naised lihtsa ja mitte liiga sügava niksu, välja arvatud kuninglikele isikutele.

Tudori aeda ümbritses müür, mille ääres kasvasid müüri järgi lamedaks kujundatud puud. Aias kasvatati lavendlit, rosmariini jt. taimi, mis olid istutatud pukspuuhekiга ümbritsetud aasakujulisele peenrale.

Trükkimine oli kallis, seepärast kasutasid lapsed sarvkilega kaetud aabitsaid. Nendeks olid riskülilikukujulised varrega puutahvlid, mida sai august läbi pistetud nõõri pidi üles riputada. Puu

oli kaetud õhukese sarvekihiga, mille all oli paberileht käsitsi kirjutatud või trükitud tähestiku, numbrite või palvetekstiga. Lapsed õppisid ühelt lehelt niikaua, kuni kogu tunni materjal oli selge, siis pandi läbipaistva sarvkile alla järgmine leht.

Nagu paistab, võib vaevalt nimetada mõnd teist sajandit, mille palgele ajastiil oleks vajutanud nii tugeva pitseri nagu 17. sajand. Kõige tüüpilisemalt avaldus elu, vaimu ja välise ilme üldine kujundamine baroki mustri järgi riietuses. Meeste esinduskostüümi mood – ja siit tuleb otsida stiili – teeb kogu 17. sajandi vältel vägevaid hüppeid. 1665. aasta paiku jõuab kõrgpunkti võõrdumine lihtsast, loomulikust ja praktilisest. Riietuse vorme liialdatakse äärmuseni: kuub ulatub parasjagu õlgadeni, särk puhvitab kolmveerandi ulatuses nähtavana kuue ja pükste vahelt välja, püksid on muutunud tavatult lühikeseks ja laiaks ning pole enam ära tuntavad nn. rhingrave'is, mis pealt tundub seelikukesena. Koormatud külluslike kaunistustega: linnid, lehvid, pitsid kuni alla jalgadeni, nii, et selle mängleva kostüümi elegantsi ja väärakuse päästavad ainult mantel, kübar ja parukas.

Euroopa kultuuri hilisematel ajastutel võib vaevalt leida elementi, kus mänguline kultuuriimpulss nii selgesti ilmneks kui paruka puhul, nii nagu teda kanti 17. ja 18. sajandil. . . .

Iga kultuuriperiood on täis kontraste. Nii on paruka loonud just Descartes'i, Port-Royali, Pascali ja Spinoza, Rembrandti ja Milioni, julge meresõidu ja meretaguse koloniseerimise, vabakauplemise, õitsele puhkeva loodusteaduse ja suurte moralistide sajand.

Kahekümnendail aastail minnakse lühikeselt juuste moelt üle pikale, ja varsti pärast sajandi keskpaika ilmub parukas. Igaüks, kes tahab, et teda härraks peetaks – aadlimees, raehärra, sõdur, vaimulik või kaupmees-, kannab sellest peale galakostüümi juurde parukat. . . . Juba kuuekümnendatel aastatel saavutab ta allonžparuka näol oma lopsakaimad vormid.

. . . Kultuurinähtusena väärib parukas suuremat tähelepanu. Kaua kestnud parukamoe põhjuseks oli loomulikult see, et pikk juuste mood nõudis looduselt peagi rohkem, kui enamik mehi suutis. Algselt tekkis parukas puuduvate lokkide aseainena, seega looduse jäljenduseks. Aga niipea kui paruka kandmine on saanud üldiseks moeks, kaovad tal kähku kõik pretensioonid ehtsate juuste jäljendamisele ja ta saab stiilielemendiks. Juba 17. sajandil on peaaegu algusest peale tegu stiliseeritud parukaga. Ta tähendab kõige otsesemas mõttes näo raamistust, nagu pilt raamis – ka maalide raamimise komme oma tüüpilisel kujul tekkis ju umbes samal ajal. Parukas ei aima midagi järele, vaid pigem eraldab, õilistab ja rõhutab. Nii on ta baroki barokseim osa.

Allonžparuka mõõtmed muutuvad hüperboolseteks ja ometi säilitab tervik sundimatu graatsia, elegantsi ja majesteetlikkuse paiste, mis igati sobib noore Louis XIV stiiliga. Siin on tõepoolest saavutatud tõelise ilu efekt: allonžparukas on tarbekunst. Peale selle, et kogu oma ebaloomulikkusest, tülikusest ja ebatervislikkusest hoolimata jääb parukas käibele pooleteiseks sajandiks ega ole seega vaid moekapriis, on veel tähelepanuväärne, et mida kauem parukamood kestab, seda rohkem eemaldub ta loomulikust juuste moest ja muutub üha stiliseeritumaks. See stiliseerimine sünnib kolme vahendiga: jäigad lokid, puuder ja juukselehv. . . . On loobunud igasugusest looduse jäljendamise näivusest, parukast on saanud kaunistus (Homo Ludens, 204).

Francisco Gomez de Quevedo y Villegas (1580-1645) kirjeldas ühte oma unenägu (Umberto Ecco. Inetuse ajalugu, 173)

„Kas näed seda peletist, kes võikana voodisse heidab, hommikul aga kaunitarina sellest välja astub? Oled vist rabatud? Tea siis, et üles ärgates naised ei tõmbagi kõigepealt seelikuid ümber, vaid nende esimene mure on hoopis oma nägu, kaela ja käsi rüütada. Kõik, mis sa temas näed, on pelgalt kate, miski pole loomulik. Kõik on ostetud, miski pole ehtne. Kulmud pole mustad, vaid sõega kriibitud, ja kui nina oleks tehtud samal moel kui kulmud, siis neil seda polekski. Hambad ja suu olid nagu musta tindipotti kastetud, aga puudrist sai kuivatuspaber. Kõrvavaiku tõmmati huultele, ja nüüd säravad need nagu jaaniussikesed.

Mis kätest? See, mis näib valge, on tegelikult rasvavõõp. Kas on suuremat lõbu, kui teada, et naine kes järgmisel päeval peab välja minema, heidab õhtul magama, otsekui sousti kastetud, nägu vistrikke nagu rosinaid täis, hommikul pahteldab ja võõpab, aga kogu keha üle nii, et lase aga olla! Või näha, kuidas mõni jõletis või vanamoor silmamoondaja kombel pudeli kitsast kaelast välja tahab ronida! Kas tead neid? Nad pole nemad ise. Kui nad näo ära peseksid, ei tunneks sa neid ära. Ja usu mind, siin ilmas pole ühtki muud nahka nii hoolega töödeldud kui kauni naise oma – selles kuivatatakse ja sulatatakse üles, selle vastu nühitakse rohkem võõpu kui on triipe nende seelikuil. Kuna nad iseennast ei usalda, , siis kellegi ninasõõrmeid hellitada soovides võtavad nad appi tabletid, viiruki või lõhnavee, ja mõnigi kord varjavad nad oma jalgade higi merevaigust kingades. . . .

Martõnov. Filosoфия krasotõ

17. saj. toimub võimas kiirendus teaduslik-tehnilises arengus. Kapitalismi kindlustudes kujunevad kvalitatiivselt teistsugused maailmatunnetuse printsiibid, luuakse uue mentaliteedi realiseerimise alused. Süveneb individualiseerimise protsess, vaatlev maailmatunnetus laguneb.

Aktiviseerub looduse üle valitsemise võimaluste otsimine. Nüüd ei ole mitte enam „kuldne ajastu“ arengu juhiseks, vaid tuleviku ennenägematu progress.

Uues kultuuriarealis püütakse teadmistest saada võimalikult suurt praktilist kasu.

Bacon unistas mitte ainult teadmiste tähtsuse kasvust, vaid sootsiumi võimsusest, mis toetudes teaduslik-tehnilisele progressile suudaks valitseda looduse üle nagu Jumal, manipuleerida maailmaga, esile tuues lõputut hulka imesid. Sealjuures pidi välise reaalsuse vallutamine olema üles ehitatud vaatlusele, empiirilisele kogemusele, mis oli tõelise teadmise kindlaks allikaks.

Just säärane, paljude Valgustusaja esindajate poolt toetatud vaatenurk soodustas euroopa mõtte pöördumist loodusmaailma poole, süvendas umbusku metafüüsiliste ettekujutuste ja teosoofiliste postulaatide suhtes. Ajal, mil toimusid uued teaduslik-tehnilised avastused, mis viisid segadusse mõtlejaid, langes usk endiste autoriteetsete arutluste vastu, süvenes skeptilisus. . Laieneb aktiivne kriitika kultuuri traditsiooniliste aluste suhtes ja eelkõige religiooni suhtes, sest suhtumine teisitimõtlejatesse, silmakirjalikkus, ususõjad sünnitasid paratamatult ühiskonna usaldamatuse kristliku ideoloogia vastu.

Uue kultuuri üks alustest oli Descartes'i esitatud kahtluse printsiip üldtunnustatud teaduses. Kahtluse alla sattus isegi maailma reaalne eksisteerimine. Vääramatut alust otsitakse mõistuses „Mõtlen, järelikult olen“ (Cogito, ergo sum!). Kogu välist maailma vaadeldi kui tohutut mehhanismi, kui tohutut konstrueeritud masinate süsteem. Jumal lõi maailma ja määras kindlaks selle liikumise mehhaanika seadused. Sealt edasi funktsioneerib maailma ise, ilma Looja sekkumiseta. Kosmos ei olnud seega enam elusorganism, mehhaanika seadused samastusid loodusseadustega. Maailma kujutati enam matemaatilisena kui esteetilisena. Pärast Newtoni avastusi muutus teadus peamiseks looduse seletajaks. Kosmos muutus mehhanistlikuks, matemaatiliselt korrastatuks, asiseks, ilma vaimsuseta. Seega, edasine inimkonna areng seostus ratsionaalsete annete täiustamisega. Analüüs võitis sünteesi.

Just see intellektualism lõi erilise mentaliteedi, mis väljendus lõpmatus optimismis inimese võimust looduse üle.

Metodoloogias. (Nikitina, Rastšjotina)

Ajaloolis-kultuuriline analüüs võimaldab kindlaks teha teadusliku baasi, välja tuua haridusõiguse idee põhilised väärtusmõistelised orientiirid Lääne-Euroopa pedagoogilistes teooriates: inimesest

arusaamise Lääne tsivilisatsiooni erinevatel perioodidel ning filosoofide ja pedagoogide loomulik-õiguslikud ettekujutused.

Enamik varase uusaja uurijatest on seisukohal, et just XVI-XVII sajandid on sotsiaalse distsiplineerimise süvenemise aeg (Korso, e-aadress). Just see aeg oli nii riiklike kui kiriklike võimude grandioosse aktsiooni perioodiks, kui püüti tugevdada võimude kontrolli üksikisiku ja ka ühiskonna üle, mis viis mitte ainult uute sotsiaalsete seoste, vaid ka uute mentaliteedi- ja käitumismudelite kujunemiseni. See kontroll hõlmas praktiliselt kõiki elutegevuse valdkondi: pereelu, selle sisulisi emotsionaalseid sidemeid ja intiimelu; sotsiaalseid suhteid, mitmesuguste keeldude rohkenemise, uute, rangemate seaduste ilmumise, käitumise moraalsele aspektile üha suurema tähelepaneliku pööramisega; usuelu ja professionaalset tegevust.

Levivad mõistuse ja distsipliini ideaalidele toetuvad neostoitsismi ideed. Elustuvad Vana- Rooma riigi poliitilised väärtused - *auctoritas, temperantia, constantia ja disciplina*. Kuid põhiliselt oli kõik kiriku kontrolli all nii reformeeritud kiriku regioonides kui katolikumaades. Tugevnesid mitut liiki kirikuvisitatsioonid, abielukohtud ja muud, peamiselt just igapäevamoraali kontrollorganid . Eriline osa oli siin patukahetsusel ehk pihil. Reformeeritud kirik individuaalset patukahetsust ei nõudnud, kuid katoliku kiriku valitsusaladel oli piht arvestatavaks sotsiaalse distsipliini tugevdamise vahendiks. Ainult läbi pihi oli võimalik osa saada teistest sakramentidest

1675. a. ilmub J. von Sandrart'i „Teutshe Akademie. . . “ – mitmeköiteline põhjalik ülevaade saksa arhitektide, skulptorite ja maalikunstnike loomingust, milles anti ülevaade ka euroopa kunstiajaloost ja kirjeldati maitsekasvatuse meetodeid (Lukina, 21)

Barokkunst kujunes Hispaanias ja Saksamaal, levides hiljem kogu Euroopas. Selle kunstivoolu struktuuri mõjutasid ratsionalism, neostoitsism, aga ka loodusteaduste areng, mis püüdis sobitada

kaasaegsete usuliste tõekspidamistega. Tolle aja inimeste maailmavaade ilmnes kõige selgemalt barokk Kunstis, kus pidevalt püüti ühildada erialgeid. Ühte ja samasse teemasse püüti lülitada kahte vastaspoolust. Elu ja surm, ilu ja inetus, valgus ja pimedus, vaimsus ja meelelisus, reaalne ja näiv, aeg ja igavik, nauding ja füüsilised kannatused – nende vastasuste üheaegne kujutamine on sellele voolule iseloomulik ja oli seotud eksisteeriva maailma disharmonia, mis sageli viis traagilise lahenduseni, tunnetamisega.

Kas on olemas mingit piiri olemusliku ja näiliku vahel, või on elu vaid uni? Sellele küsimusele püüdsid vastust otsida 17. sajandi kirjanikud, luuletajad, maalikunstnikud ja filosoofid. Selmapette, tinglikkuse, illusoorse võtmed huvitavad maalikunstnikke, kompositsioon on maailmavaateline tähtsusega. Eluprintsiipide, mis vastaksid sajandi praktilistele vajadustele, pingeline otsing, etteantud raamide laienemise ja väljapääsmatuse üheaegne tunnetamine – kõik see leidis väljenduse barokk Kunstis. Kujutavas Kunstis olid ülekaalus kompositsioonid, kus proportsioonid olid rikutud ja jooned kummaliselt pingetespiraalides. Süžeed olid kas religioosse, mütoloogilise või allegoorilise sisuga. Nii kirjanduses kui Kunstis peegeldus sõjakoledused läbielanud inimeste meeleheide, elu kui mööduva ja põrnu tunnetamine.

17. sajandil levib emblemaatika. Embleemid ilmuvad kõikides Kunstiharudes. Ilmus tohutu hulk raamatuid emblemaatikast ja allegoorikast. Seda materjali kasutasid nii kirjanikud, Kunstnikud kui lai elanikkond. Selle alusel loodi didaktilis-moraliseerivat kirjandust.

Levib näiteks „pietas“ embleem ja sümbol –eriliiki kured, (iibis). Kurg oli ka kurja väljajuurimise sümbol. *Pietas* sisaldas endas tervet kompleksi inimlikke voorusi – vagadust, siirust, ustavust, halastust. Kusjuures jumalakartlikkus ei tähendanud ainult usklikkust, vaid tal oli ka kodaniku- ja olmetähendus: armastus kodumaa vastu, hoolitsus perekonna, vanurite ja laste eest. 17. sajandil kujuneb sellise vooruslikkuse õpetusena F. J. Spenceri jutlustatud vool protestantismis, mis sai nimeks pietism. (ladina *pietas* – vagadus). Pietistid taotlesid usu sügavat sisemist tunnetamist ja elu kõlbelisemaks muutmist. Ilmalikke lõbustusi: mängu, vallatust, meelelahutust eitati. Rahvale tuli õpetada lugemist, et nad Pühakirja saaksid lugeda ja praktiliseks eluks vajaminevaid teadmisi. Pietistlikke kasvatusideadele pidi ellu viidama kooli ja koduõpetuse kaudu.

Saksa rahvuskirjanduse, eriti luule loomisprotsess on raskendatud keelesituatsiooniga. Puuduvad üldrahvalikud keelenormid, keel on äärmiselt risustatud võõrsõnadega (enamuses prantsuskeelsetega). See kutsus esile rahvuskultuuri olukorras pärast muresevates ringkondades. Weimaris asutati 1617. a. esimene paljudest keeleühingutest – “Viljakandev ühing” mis hiljem

sai tuntuks kui “Palmiordu”. Kuulumine sellesse ühingusse oli suur au. Esialgselt olid liikmeteks saksa valitsevad vürstid ja aristokraadid, hiljem täienesid ühingu read terve rea kirjanikega linnakodanlase seisusest. Ühing aitas oma liikmetel kirjastada oma teoseid.

Ühingu põhikiri nägi ette saksa keele puhastamise ja rikastamise kõrval ka kommete ja käitumise väliste vormide parandamise ja suursugusemaks ning peenemaks muutmist.

Seega oli ühingu ülesandeks ka uut tüüpi ilmaliku kultuuri kujundamine üld-euroopaliku kultuuriarengu vaimus. Nimetatud ühingu eeskujul tekkis terve rida sarnaseid ühinguid teistes saksa linnades: Strasbourgis 1533, Hamburgis 1643. a., Nürnbergis 1644. Kõigi nende ühingute ühiseks eesmärgiks oli saksa keele puhastamine võõrsõnadest ja erinevatest dialektidest, keele sobitamine kujuneva kirjanduse nõudmistele, mis oleks peen ja rikas. Tolle aja saksa kirjandusele on iseloomulikud tihedad kultuurikontaktid teiste riikidega – Prantsusmaa, Inglismaa, Itaalia ja Hollandiga. Selle eelduseks on tihedad välispoliitilised suhted, tingituna sõjategevusest ja ka paljude XVII sajandi saksa kirjanike universaalsetest teadmistest ja huvidest, nende soovist avardada silmaringi ja tutvuda lähemalt Euroopa esiriikide kultuuriga. Sajandi esimese poole kirjandus peegeldab põhiliselt Kolmekümneaastase sõja traagikat ja selle tingimustes kujunevaid kõlbelisi, filosoofilisi ja poliitilisi ideid.

24, R. Chartier. Prantsuse rev. Kultuurilised lätted (Alexis de Tocqueville. L’Ancient Regime et la Revolution, 3. osa I. peatükk, 158):

17. sajandi lõpul võis arvatavasti veel märgata mingit erinevust aadli ja kodanlaste maneeride vahel, sest pole midagi, mis ühtlustuks aeglasemalt, kui see kommetest koosnev pinnakiht mida nimetatakse maneerideks; tegelikult sarnanesid kõik lihtrahvast kõrgemalseisvad inimesed üksteisega; neil olid ühesugused mõtted, ühed ja samad harjumused, ühesugune maitse ja ühesugused naudingud, nad lugesid ühtesid ja samu raamatuid ning kõnelesid ühtmoodi.

Tehnika ja teaduse areng

Galilei oli veel tüüpiline renessansiaja laia haardega kõikteadja – filosoof, astronoom, füüsik, kaunite kunstide ja kirjanduse suur austaja, muuhulgas ka suur veinikultuuri ja viinamarjaistanduste huviline ja tundja. (Kult. hist. Charakt, 88)

Muutub sõjapidamise taktika. 17. saj, kasutatakse musketit, sajandi lõpuks ilmub püss. Sõjavägi muutub manööverdamisvõimekaks. Üha rohkem tähtsust sõjaväeluurel. Tohutud muutused fortifikatsioonis. Enam ei vajata kõrgeid kindluse müüre. Hakatakse ehitama madalaid maasse kaevunud bastione võimalikult suure arvu laskenurkadega. Sõjaväeteenistus muutub sunduslikuks (liisuheitmine) ja hakkab muutuma rahvuslikuks jõuks. (P. Chaunu 46,50)

Lk. 219. 17 sajand saab jagu kontrollimatutest katkuepidemiatega „*Peale 1685. a. need (epideemiad) ei välju piiratud aladest, mis on tuntavad äärmisel juhul provintsi piires, reeglina mingi piirkond ning enam kunagi riigiterritooriumi ulatuses*“

E. Friedell. II, lk. 19 Gustav Adolf formeeris oma sõjaväe *tõelise rahvusarmeena, samal ajal kui ülejäänus armeed kujutasid endast röövimishimulist, seikluskunstist ja ebausust kokku aetud jõukusid.*

Ta viis läbi rea olulisi sõjaväereforme: parandas tulistamistehnikat, kuna võttis tarvitusele tülikate arkebuuside asemel kerged käsirelvad ja puitpadrunite asemel paberpadrunid, mida sai taskus kaasas kanda; parandas taktikat, kuna rivistas jalaväe üles kolme reana: esimene tulistas põlvelt, keskmine püsti ja kolmas laadis musketeid; parandas strateegiat, kuna oli drillinud oma väeüksusi kiiresti manööverdama ja sai niiviisi lahingukäiku ootamatuid pöördeid tuua, mis oli tollal täiesti ennekuulmatu; ja mis kõige tähtsam – ta muutis ratsaväe jälle domineerivaks löögijõuks. (samas)

Lk. 102 Louis XIV läks korda lühikese ajaga teha oma armee tugevaimaks, koolitatuimaks, paremini varustatuks ning juhitavaks. Euroopas. Prantsusmaal täiustati piiramiskunsti, ehitati uusi piirikindlusi, täiustati artilleeriat, võeti kasutusele täagistatud püssid, mis olid kasutatavad ka lähivõitluses. Prantsuse armees võeti esimesena kasutusele sõjaväevorm. “Sõdur pole enam ainulaadne elus indiviid, vaid osavõtmatu number, mille algebraliseks sümboliks on univorm; ühe kindla sõduri asemel on nüüd olemas veel ainult mõiste “sõdur”, millega on võimalik suvaliselt opereerida.

Uus materiaalne kultuur ei tekkinud seetõttu, et keskaja lõpu eel puhkesid õitsele käsitöö ja kaubandus, vaid kuna tollal elas juba sellise majandusliku mõttelaadiga inimkond, siis elavnes internatsionaalne suhtlemine, tekkis rahamajandus, suurenes kaupade tootmine. “Uusaeg ei sündinud Ameerika avastamisest, trükikunsti leiutamisest ega reformatsioonist, vaid sellest, et 15. sajandi algul astus ajaloo näitelavale teatud inimlik, “uusaja inimene”, ja hakati Ida-India rannikuid uurima, raamatuid trükkima, roomakatoliku kiriku institutsioonide vastu võitlema.

Leibnitz leiutas Newtonist sõltumatult diferentsiaalarvutuse teistkordselt ja parandas tunduvalt selle rakendamist. Ta tegeles mäenduse ja geognoosiaga, kirjutas Maa esiajaloo, osales fosfori uurimises, töötas taskukellade täiustamisel ja selliste laevade leiutamisel, mis võivad sõita vastu tuult ja vee all, ta alustas Welfide dünastia kriitilise ajaloo kirjutamist ja andis välja keskaegsete ajalooallikate ja rahvusvahelise õiguse ürikute suuri kogumikke. Peale selle koostas ta terve rea silmapaistvaid poliitilisi memorandumeid. Oma ulatuslikes kirjades ja programmides nägi Leibnitz vaeva, et ühendada ladina ja kreeka, katoliiklikku ja protestantistlikku, luterlikku ja reformeeritud kirikut ja et asutada teaduslikke seltse Berliinis, Dresdenis, Viinis ja Peterburis, millega ta lootis teoks teha oma ülima unistuse, Euroopa õpetlasvabariigi rajamise. Võiks öelda, et polnud üldse midagi, mille vastu ta poleks elavat huvi tundnud. (Friedell, 151)

Uus toidulaud

Kartul jõuab Hispaaniasse juba 1560-70. Peruust ja jääb pikaks ajaks botaaniliseks kurioosumiks – *tartuffol* (väikesed trühvlid), hiljem ka *erdapple* (maaõun). Laiemat kasutust leiab alles 18. sajandil. Seni aiailu ja kartuliõite eksootiline kaunidus.

Mais levib kiiremini, eriti Portugalis.

Õunasiider saab jagu hapust pirnijoogist ja epideemiliselt ohtlikust veest. Kui tubaka tõi endaga juba XVI sajand, siis viina kiire levik jääb 17. saj.

17. sajandi lõpp tähistab põletatud viina levikut, eriti Madalmaades. Kui keskajal oli viinaajamise aparaat vaid apteekrite tuluallikas, siis 17. saj. lõpuks jõuab see ka talupoegade majapidamistesse.

17. sajandi saavutus on ka šampus, mis on omakorda seotud klassitööstuse arenguga. See jook jääb esialgu aristokraatide lemmikjoogiks ja loetakse naistejoogiks, millesse armub kogu Euroopa.

Ka šokolaad ilmub Euroopasse juba 16. sajandil, hiljem ilmub ja levib kiiresti kohv, Inglismaa vaimustub teest.

(Richardson, 105) Puuviljade ja lillede suhkrustamist ning moosi- ja maiustuste keetmist peeti leedi elegantseks jõudeajategevuseks. Suhkrustatud õied olid vastupandamatu delikatess. Lillhärmalise populaarsemateks kandidaatideks olid kannikesed ja roosi õielehed, kuigi sobivateks peeti ka sinist kurgirohtu, rosmariini, nelgi- ja saialilleõisi ning muid lilli. Kroonlehti ei kasutatud lihtsalt toidu kaunistamiseks, vaid neid söödi omaette maiustustena või kasutati muude maiustuste koostisosana. 1661. a. kokaraamatus on retsept lilleõite suhkrustamisest:

”Pööra nad aeg-ajalt vastu päikest, pritsides mõnikord roosiveega ja mõnikord sõeluda nende peale suhkrut, kuni nad on saanud küllalt ja muutunud sulle meelepäraseks; kui see on tehtud, võid nad kõik endale pidada. ”

Kuna linnade sanitaartingimused on viletsad, siis üheks suuremaks ohuks oli reostatud vesi. Prantsusmaal hakkab levima veinikasutamine, Inglismaal tee (keedetud vesi!) ja laiemalt levib ka õlu. Vahemeremaades parandas olmetingimusi tuline päike, mis oma ultravioletkiirtega steriliseeris küllalt kiiresti roiskunud jäätmetega linnaruumi, Amsterdamis kasvule ja heaolule olid olulised meretõusud ja mõõnad, mis samuti puhastasid pidevalt . . .

17. saj. Euroopas on 12 suurlinna (elanikkond üle 100 tuh.) Vahemereäärsed Naapoli, Milano, Veneetsia, Lissabon, Rooma, Palermo, Messina, Sevilja ja 4 kirdeosast – Pariis, London, Amsterdam ja Antwerpen. ja palju väikelinnu, mis elavad suuresti keskaja mentaliteedis, kindlustades aeglaselt kuid stabiilselt toimiva turu ümberkaudsetelt talupoegadelt ja kindlustades käsitöö turgu. Sellised väikelinnad koondasid umbes 60% elanikkonnast (Chaunu, 304) 17. sajandil hakkab ehitusse ilmuma (endise puidu, mulla ja savi kõrvale ja asemele) põletatud tellis, mis omakorda muudab elukeskkonna puhtamaks ja seega tervislikumaks.

Kuna puudus korralik sillutis, tänavaid ei valgustatud, siis ka kuritegevuse aste oli kõrge ja külalisi tavaliselt saadeti laternate ja vemmaldega varustatult kuni koduni.

(Huizinga, Homo Ludens, 202)

Vaevalt võib nimetada mõnd teist sajandit, mille palgele ajastiil oleks vajutanud nii tugeva pitseri nagu 17. sajand. Baroki juurde kuulub alati kujutus millestki teadlikult ülepakutust, meelega imposantsest ja tunnustatud ebareaalsest.

Seda barokile omast liialdamiskalduvust on ilmselt võimalik mõista üksnes loomistungi mängusisena.

Barokk laiendatud tähenduses on üldine stiilikvaliteet, mis ei väljendu mitte ainult ehituskunstis ja skulptuuris, vaid on omane ka selle ajastu maalikunstile, kirjandusele, jah, isegi filosoofiale, poliitikale ja ideoloogiale. (lk. 201)

(202) Kõige tüüpilisemalt avaldus elu, vaimu ja välise ilme üldine kujundamine baroki mustri järgi riietuses. Meeste esinduskostüümi mood – ja siit tuleb otsida stiili – teeb kogu 17. sajandi vältel vägevaid hüppeid. 1665. a. paiku jõuab kõrgpunkti võõrdumine lihtsast, loomulikust ja praktilisest. Riietuse vorme liialdatakse äärmuseni: kuub ulatub parasjagu õlgadeni, särk puhvitab kolmveerandi ulatuses nähtavana kuue ja pükste vahelt välja, püksid on muutunud

tavatult lühikeseks ja laiaks. . . Koormatud külluslike kaunistustega: linnid, lehv, pitsid kuni alla jalgadeni, nii, et selle mängleva kostüümi elegantsi ja väärakuse päästavad ainuüksi mantel, kübar ja parukas. Parukas on just 17. sajandile kõige iseloomulik. (203)

Friedell, 154.

Baroki näiliselt nii selgete ja teravalt piirjoonestatud formuleeringute taga asub ikka veel midagi väljendamatut, tõlgendamatut. Universum on mehhanism, mis liigub rangelt matemaatiliste seaduste järgi, kuid salapärase kaugjõudude toimet. Inimese hing on kellavärk, mis koosneb irratsionaalsetest *perceptions petites*’ist, mis meie valvsa vaatluse alt ära põgenevad. Inimkuju näib lõuendil nii elutruult tabatuna nagu mitte iialgi enne, kuid teda ümbritseb astraalne kuma, mis muudab ta jällegi tabamatuks ja tuhandet moodi mõistetavaks. Inimese väline käitumine saavutab nukuteatri täpsuse, kuid ühtlasi ka selle teatri maagilise ebareaalsuse. Nõnda möödub meist barokiaegne inimkond nagu hästi korraldatud, heledasti valgustatud maskirongkäik, mis aga varjab oma tõelist nägu meie ja ka iseenda eest.

Kasutatud kirjandus

Aries, L’enfant et la vie familiale

Bunyan, J. 1997. *Palveränduri teekond sellest maailmast tulevasse unenäo võrdpildis*. Logos. Tallinn

Burke, P. *Kultuuride kohtumine . Esseid uuest kultuuriajaloost* . 2006. Varrak. Tallinn

Burke, P. 2011. *Mis on kultuuriajalugu?*. TLU Kirjastus Tallinn

Donskis, L. 2010 *Armastus, vihkamine ja vastuseis: uurimusi filosoofiast, poliitikast ja kirjandusest*. TLU Press Tallinn

Dulong, Claude. 2006. *Austria Anna (1601-1666) Päikesekuninga ema*. Kunst. Tallinn

Friedell, Egon, 2003. *Uusaja kultuurilugu. Suurest katkust kuni Esimese maailmasõjani. I*. Kupar. Tallinn

Friedell, Egon, 2003. *Uusaja kultuurilugu. Suurest katkust kuni Esimese maailmasõjani. II*. Kupar. Tallinn

- Jaspers, K. *Aja vaimne situatsioon*. 1997. Ilmamaa. Tallinn
- Kulturhistorische Charakterbilder*. Stuttgart. Loewes VerlagFerdinand Carl
- Huizinga, J. *Mängiv inimene. Kultuuri mänguelemendi määratlemise katse*. 2004. Varrak. Tallinn
- Siitan, T. *Õhtumaade muusikalugu I*, 1998. Talmar & Põhi. Avita. Tallinn
- Lotman, J. *Kultuur ja plahvatus*. 2005. Varrak. Tallinn
- Lotman, J. *Semiosfäärist*. 1999. Vagabund.
- Laurence, A. *Women in England 1500-1760. A Social History*. 1994. A Phoenix Press Paperback
- Huizinga, J. *Keskaja sügis*. 2007. Varrak. Tallinn
- De Coster C. 1980. *Legend Thijl Ulenspiegelist*. Tallinn Eesti Raamat
- Empson William, Eve. 1967. Rmt.: Patrides C. A. *Milton's epic poetry. Essays on Paradise Lost and Paradise Regained*. London: Cox and Wyman Ltd.
- Pewitt, Christine. 2001. Orleans'i Philippe. Prantsusmaa regent. Kunst. Tallinn
- Richardson, Tim. 2004. *Maiustused. Kompvekkide ajalugu* Tallinn. Olion.
- Бурова, И. И. *Две тысячи лет истории Англии*. СПб.: 2001. Изд-во «Бельведер».
- Везерфорд, Д. *История денег. Борьба за денги от песчаника до киберпространства*. М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2001.
- Гарин, И. *Что такое этика, культура, религия?* М. : ТЕРРА – Книжный клуб. 2002.
- Гергей, Е. *История папства*. М. : Изд-во «Республика» 1996
- Гилберт, К. Э. и Кун, Г. *История эстетики*. Санкт-Петербург. 2000. Алетея.
- Гриммельсгаузен, Ганс Якоб Кристоф. 1776 Симплициссимус. Изд. »Художественная литература» Москва
- Гриненко, Г. В. *Хрестоматия по истории мировой культуры*. М. : ЮРАЙТ. 1998.
- Институтки: Воспоминания воспитаний институтов благородных девиц*. /М.: Новое литературное обозрение. 2001.
- Кенигсбергер, Г. *Европа раннего Нового времени. 1500 – 1789*. Москва: Изд-во «Весь Мир», 2006.
- Культурология: Хрестоматия* / сост. П. С. Гуревич. _ М.: Гардарики, 2000.
- Лабутина, Т. Л. *Воспитание и образование англичанки в XVIII веке*. СПб.: Алетея. 2001
- Латышина, Д. И. *История педагогики. Воспитание и образование в России (X – начало XX века)*: Учебное пособие. Москва. 1998. Издательский Дом «Форум»,
- Мартынов, В. Ф. *Философия красоты*. Минск. 1999. Тетра Системс.

- Марченко, Н. *Приметы милой старины*. М.: Изд-во «ЭКСМО-Пресс» 2001.
- Морозов, А.. *«Simplicissimus» i evo avtor*. Nauka, Leningrad, 1984.
- Очерки по истории мировой культуры*. Под ред. Т. Ф. Кузнецовой. М. : «Языки русской культуры» 1997.
- Samarin, Roman. М. *Tvortšestvo Džona Milтона*. Izd. Moskovskovo universiteta. 1964.
- Свирин, В. *Роковые женщины. Истории любви*. М, : Изд-во ЭКСМО-МАРКЕТ. 2000.
- Семья*. Часть 2. Сост. :И. С. Андреева, А. В. Гулыга. – М. : Политиздат, 1991
- Соколов, М. Н. *Бытовые образы в западноевропейской живописи XV – XVII. веков*
- Стогова, А. В. *Дружба и друзья в представлениях французов XVII века (по сочинениям Ларошфуко)*. В кн. :Человек в мире чувств. Очерки по истории частной жизни в Европе и некоторых странах Азии до начала нового времени. Под ред. Ю. Л. Бессметного. М., Российская академия наук 2000.
- Суслина, Е. *Повседневная жизнь русских щеголей и модниц*. М. : Молодая Гвардия 2003.
- М. : 1994 Изд-во «Изобразительное искусство»
- Фукс, Э. *История нравов. Галантный век*. М. : 1994. Изд-во «Республика»
- Фукс, Э. *Иллюстрированная история эротического искусства*. М. : Изд-во «Республика». 1995.
- Элиас, Н. *Придворное общество. Исследования по социологии короля и придворной аристократии, с Введением: Социология и история*. Москва, 2002 Языки славянской культуры.
- Эптон, Н. *Любовь и испанцы*. 2001. Изд-во «Урал А. Т. Д. »
- Эптон, Н. *Любовь и французы*. 2001. Изд-во «Урал А. Т. Д. »
- Эптон, Н. *Любовь и англичане*. . 2001. Изд-во «Урал А. Т. Д. »
- Тэн, И. *Философия искусства*. Москва. 1996. Республика.
- Шоню, П. *Цивилизация классической Европы*. Екатеринбург. 2005. У-Фактория
- Кессельман, В. *1000 исторических анекдотов. Удивительные и малоизвестные факты из жизни знаменитых людей*. Москва. 2007. Астрель: АСТ
- Модзалевский, Л. Н. *Очерки истории воспитания и обучения с древнейших до наших времен*. СПб. 2000. Алетейа.
- Яковец, Ю. В. *История цивилизаций*. М.: ВлаДар. 1995